

**Τ.Ε.Ι. ΗΠΕΙΡΟΥ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΠΡΕΒΕΖΑΣ**

**ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**ΘΕΜΑ :
Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

**Επιβλέπων καθηγητής :
Δρ. Μπαλάσκας Βασίλης**

**Επιμέλεια :
Βασιλείου Φώτης**

Πρέβεζα 2008

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Τελειώνοντας αυτή την εργασία, περατώνω και τις σπουδές μου . Φεύγοντας από το Τ.Ε.Ι χρηματοοικονομικής και ελεγκτικής κλείνει μια πολύ σημαντική περίοδος της ζωής μου.

Σε αυτό το σημείο θέλω να ευχαριστήσω κάποιους ανθρώπους που με βοήθησαν να γίνω καλύτερος άνθρωπος, τους καθηγητές μου. Πρώτα απ όλα θέλω να ευχαριστήσω τους Θεόδωρο Ζήση και Νικόλαο Μαντούση γιατί ήταν αυτοί που με έκαναν να αγαπήσω αυτή τη σχολή και να γίνω ενεργός φοιτητής. Ήταν οι μόνοι άνθρωποι που ήταν πάντα δίπλα στους Φοιτητές τους διατεθειμένοι να συζητήσουν μαζί τους οποιοδήποτε πρόβλημα απασχολούσε τα παιδιά, δίνοντας λύσεις και συμβουλές που βοηθούσαν. Δάσκαλοι που δεν μετέδιδαν απλά τη γνώση αλλά την εκμαίευαν με ένα μαγικό τρόπο, όπως ακριβώς και οι αρχαίοι Έλληνες. Ήταν αυτοί που μου έδειξαν τον δρόμο της «Ψυχαγωγίας» κάτι διαφορετικό από τη «διασκέδαση» που γνώριζα ως τότε, με βοήθησαν να αγαπήσω το διάβασμα, και να δω κατάματα τη ζωή μέσα από μια διαφορετική ματιά, πιο ρομαντική και πιο πραγματική συνάμα. «Πώς να συλλάβεις το ασαφές και το ατιθάσευτο όταν σ' έχουν και ζεις μέσα σε όρια και σε ευθείες γραμμές;» Ν. Μαντούσης.

Εν συνεχεία θέλω να ευχαριστήσω τον κ. Γιάννη Σωτηρόπουλο ο οποίος μου δίδαξε το μάθημα της ελεγκτικής με έναν ενδιαφέρον τρόπο. Είναι και αυτός ένας από τους λίγους ανθρώπους που πραγματικά νοιάζεται για αυτή τη σχολή και κάνει φιλότιμες προσπάθειες για να καταφέρει να την κάνει πιο ενδιαφέρουσα για μας τους φοιτητές.

Επίσης θέλω να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου για την ανάθεση της εργασίας Δρ Μπαλάσκα Βασίλη. Η συνεργασία μας ήταν άριστη, και με τις οδηγίες και παρατηρήσεις του με έβγαλε από όλα τα αδιέξοδα που εμφανίστηκαν μπροστά μου κατά τη συγγραφή.

Τέλος θέλω να ευχαριστήσω τους γονείς μου για την υλική και ψυχολογική υποστήριξη που μου πρόσφεραν ώστε να περατώσω τις σπουδές μου , καθώς και τους αγαπητούς μου φίλους Γιώργο Καρατζόγλου, Κώστα Μηλητσόπουλο, Νεκτάριο Σύρο, Αμαλία Μπιτχαβά, Δ. Ζυγιάτη, για τις χρήσιμες συμβουλές τους που με βοήθησαν να κατανοήσω καλύτερα τη ζωή, τη μουσική και την οικονομία.

**Η Οικονομική επιστήμη επινοήθηκε από την ανώτερη
τάξη για να δρέψει τους καρπούς των κόπων της
κατώτερης τάξης.**

August Strindberg, 1849-1912, Σουηδός θεατρικός συγγραφέας

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	7
ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΩΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	7
1.1 Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ	7
1.2 ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΙΣΜΟΣ	7
1.3 ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ	10
1.3.1 Μπουλιονισμός	10
1.3.2 Μερκαντιλισμός	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	14
ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ	14
2.1 ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	14
2.1.1 Ο William Petty και η «πολιτική αριθμητική»	15
2.1.2 Locke, North και Mandeville	16
2.1.3 Boisguillebert και Cantillon	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	20
ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΕΣ	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	24
ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ	24
4.1 ADAM SMITH	24
4.1.1 Εισόδημα , συσσώρευση και διανομή του	25
4.1.2 Αξία	27
4.1.3 Η Αγορά και ο Ανταγωνισμός	29
4.1.4 Ο μηχανισμός της αγοράς	31
4.2 Ο BENTHAM ΚΑΙ Ο ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΣ	34
4.2.1 Ωφελμισμός	35
4.2.2 Σύστημα ηθικής αξιολογικής μέτρησης του Bentham	37
4.2.3 Κριτική	38
4.3 DAVID RICARDO	40
4.3.1 Ο νόμος των σιτηρών	40
4.3.2 Η θεωρία της προσόδου	41
4.3.3 Κέρδη και μισθοί	44
4.3.4 Διαφορές Smith και Ricardo	45
4.3.6 Οι Ρικαρδιανοί	47
4.3.7 Η αντι-ρικαρδιανή αντίδραση	49
4.3.8 Οι Ρικαρδιανοί σοσιαλιστές	50
4.4 THOMAS ROBERT MALTUS	52
4.4.1 Διαφορές Malthus – Ricardo	52
4.4.2 Συζήτηση περί αξίας	53
4.4.3 Η θεωρία του Malthus για τον πληθυσμό	54
4.5. COURNOT ΚΑΙ DUPUIT	56
4.6 JOHN STEUART MILL	59
4.6.1 Το κεφάλαιο και το απόθεμα μισθών	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	63
ΟΥΤΟΠΙΚΗ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΕΨΗ, ΚΑΙ MARX	63
5.1 Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ.....	63
5.2 ΟΙ ΔΥΟ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΟΥΤΟΠΙΑΣ.....	63
5.3 ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ	64
5.4 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΑΡΞ.....	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	70
6.1 ΟΙ ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΙ ΚΑΙ Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	73
Η ΟΡΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΥ.....	73
7.1 ΤΟ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	73
7.2 Η ΟΡΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ.....	76
7.2.1 Οι λόγοι της επιτυχίας	78
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8	81
Η ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΜΟΝΤΕΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....	81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9	84
ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ	84
9.1 Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙ ΜΕΘΟΔΟΥ ΔΙΑΜΑΧΗ. (METHODENSTREIT)	84
9.2 MENGER ΚΑΙ ΟΡΙΑΚΗ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10.....	89
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ	89
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	94

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πρώτες εκφράσεις της σκέψης στα οικονομικά θέματα, έχουν προέλθει σε μας από τις θεοκρατίες. Το γενικευμένο πνεύμα αυτών των μοντέλων βασίστηκε στη μίμηση των θεμελιωδών αρχών της εκπαίδευσης και της παγίωσης των δημιουργούμενων πολιτισμών και των επαγγελμάτων.

Στη συνέχεια οι αρχαίοι Έλληνες συνεχίζουν την οικονομική σκέψη έχοντας πρώτα αναπτύξει τις θετικές επιστήμες. Στο βιβλίο του Ησίοδου Έργα και Ημέρες βρίσκουμε κανόνες που ανήκουν στη σφαίρα της οικονομικής σκέψης που είναι παρόμοιος με αυτών των θεοκρατικών αντιλήψεων. Αλλά η ανάπτυξη της αφηρημένης σκέψης, που αρχίζει στους χρόνους του Θαλή, γρήγορα δίνει στον Ελληνικό πολιτισμό τη χαρακτηριστική του μορφή που χαρακτηρίζει μια νέα εποχή στη διανοητική ιστορία της ανθρωπότητας. Έτσι άρχισε η μεταστροφή που προορίζεται να αλλάξει το μέλλον όλης της ανθρωπότητας. Οι διακεκριμένοι Έλληνες στοχαστές ενώ έδειχναν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την άνθιση των θετικών επιστημών και κυρίως αυτή της γεωμετρίας, στη συνέχεια οδηγήθηκαν (επηρεασμένοι από τις κοινωνικές ανάγκες που πάντα επηρεάζουν τα μεγάλα μυαλά!) να μελετήσουν τη φύση του ατόμου και τους όρους της ύπαρξής του μέσα στην κοινωνία. Αυτές οι μελέτες ήταν πράγματι ουσιαστικά πρόωρες μια μακροχρόνια ανάπτυξη των ανόργανων και ζωτικής σημασίας επιστημών ήταν απαραίτητη, προτού να μπορέσει να επιτύχει η κοινωνιολογία τα ήθη και τον κανονικό τρόπο ύπαρξής της. Αλλά από την συνεχή αναζήτηση των Ελλήνων στοχαστών, μια ευγενής διανοητική δραστηριότητα κρατήθηκε ζωντανή και φώτισε την ανθρωπότητα. Οι οικονομικές έρευνες εκείνης της εποχής έτειναν προς τον ορθολογισμό, οι θεωρίες του Πλάτωνα αντικαταστάθηκαν από αυτόν, αλλά αυτές οι έρευνες που βασίζονταν σε μικρά δείγματα πρακτικής ζωής δεν μπόρεσαν να επιτύχουν ιδιαίτερα αποτελέσματα.

Εν συνεχεία το 16^ο και το 17^ο αιώνα ξεκινάει η αναγέννηση των πανεπιστημίων. Μαζί με αυτά αναγεννιέται και η Φιλοσοφία και στη συνέχεια οι υπόλοιπες επιστήμες καθώς και η οικονομία. Και παράλληλα με την οικονομία αρχίζει και η διαμάχη της μεθόδου της πολιτικής οικονομίας. Μια διαμάχη που απασχολεί όλους τους μεγάλους οικονομολόγους, και που φτάνει ως τις μέρες μας μέσα από πολλές μεταλλάξεις έχοντας πάρει την τελευταία της μορφή (μέχρι να δημιουργηθεί μια άλλη σχολή οικονομολόγων που να αντιπαλέψει την τωρινή μορφή της και να επιβάλει τη δική της μέθοδο).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΑΠΟ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΩΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΔΟΜΟΥΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

1.1 Η αναγέννηση των πανεπιστημίων

Κατά τον 16^ο και 17^ο το κράτος άρχισε να καταλαμβάνει την εξουσία της εκκλησίας. Έτσι οι σχολές που κατείχαν το κύρος αυτή την περίοδο άρχισαν να την χάνουν. Αυτές οι σχολές ήταν οι θεολογικές. Στη συνέχεια οι φιλοσοφικές σχολές που ήταν παραγκωνισμένες κατά τον μεσαίωνα και είχαν βοηθητικό ρόλο, άρχισαν να αποκτούν μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Η σύγχρονη φιλοσοφία γεννήθηκε στα νέα πανεπιστήμια και μαζί της γεννήθηκε και η επιστήμη. Η επιστημονική επανάσταση ξεκίνησε με τους : Κοπέρνικο, Κέπλερο, Γαλιλαίο, Bacon, Leibnitz, Καρτέσιο και τέλειωσε με τον Νεύτωνα τον 18^ο αιώνα. Με αυτή την επανάσταση ξεκινάει επίσης και μια νέα φιλοσοφία. Σε αυτό το κλίμα της πολιτιστικής επανάστασης θεμελιώθηκαν οι βάσεις της σύγχρονης οικονομικής σκέψης.

Η γένεση της οικονομικής επιστήμης πέρασε από δύο μεγάλες περιόδους ανεξαρτητοποίησης. Η πρώτη οδήγησε στην εγκατάλειψη της αριστοτελικής και θωμικής ιδέας ότι οι οικονομολόγοι θα έπρεπε να ασχολούνται αποκλειστικά με την συμπεριφορά ατομικών οικονομικών φορέων και νοικοκυριών, ενώ η άλλη κατέληξε στην εγκατάλειψη της σχολαστικής μεταφυσικής και γνωσιολογίας. Για τον Αριστοτέλη , όπως και για τους συνεχιστές του στο μεσαίωνα, ειδικά τον Ακινάτη, η «επιστήμη», δηλαδή η θεωρητική (Speculative) γνώση, αποτελείτο από την εφαρμογή μιας λογικής διαδικασίας σε ένα αντικείμενο μελέτης, με βάση την οποία μπορούν να διατυπωθούν προτάσεις και να βγουν συμπεράσματα τα οποία θα είναι καθολικά και αναπόφευκτα. Η καθολικότητα των πολιτικών προτάσεων πηγάζει από το γεγονός ότι η θέληση του θεού εκδηλώνεται στην λαϊκή συναίνεση που δίνεται στη νομοθετική εξουσία των κυβερνώντων. Ενώ η καθολικότητα των ηθικών προτάσεων πηγάζει από το γεγονός ότι οι σκοποί των ανθρώπινων πράξεων συμπίπτουν με τους σκοπούς που ο Θεός έχει δημιουργήσει σε όλα τα πλάσματα.

1.2 Μεσαίωνα Σχολαστικισμός

Η φεουδαρχική οικονομία ξαναγεννήθηκε από τις στάχτες της δουλοκτητικής οικονομίας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Στο δουλοκτητικό σύστημα η σχέση μεταξύ κυρίου και δούλου είναι δυνατή μόνο όταν ο δούλος παράγει περισσότερα από όσα καταναλώνει. Στην φεουδαρχία αυτή η σχέση εξελίσσεται, μετασχηματίζεται δηλαδή σε μια σχέση στην οποία ο δουλοπάροικος είναι δεμένος με τη γη που καλλιεργεί και ο κύριός του, του προσφέρει προστασία με αντάλλαγμα ορισμένες οικονομικές και πολιτικές υπηρεσίες. Ο τελικός έλεγχος της οικονομικής δραστηριότητας ήταν στα χέρια του βασιλιά. Ο βασιλιάς μπορούσε να μεταβιβάσει τα φέουδα από έναν φεουδάρχη σε έναν άλλο, δεν υπήρχαν αγοραπωλησίες συνεπώς δεν υπήρχε ανάγκη για αγορά εργασίας

και Γής. Η εξουσία, η πίστη και η παράδοση αρκούσαν για να εγγυηθούν την καλή λειτουργία αυτού του συστήματος.¹

Στο νέο σύστημα, αυτό της φεουδαρχίας, η κοινωνική θέση του δουλοπάροικου ήταν υψηλότερη από εκείνη του δούλου. Συγχρόνως, ο σχηματισμός πόλεων σε πυκνοκατοικημένες περιοχές και η εκτεταμένη εξάπλωση των εργαστηρίων των τεχνιτών δημιούργησε τις προϋποθέσεις για να ξεκινήσει μια έντονη εμπορική δραστηριότητα. Εμφανίστηκε η μορφή του ανεξάρτητου εμπόρου στην αρχή, στις ρωγμές και στις παρυφές της παραδοσιακής οικονομίας και στη συνέχεια σε μια νέα οικονομική σφαίρα: την ελεύθερη πόλη και τις αγορές της.

Η ανάπτυξη των πόλεων και της εμπορικής και οικονομικής κίνησης της αστικής τάξης αυτών ξεκίνησε στον 12^ο και 13^ο αιώνα. Πριν από αυτά υπήρχα πολύ λίγες ενδιαφέρουσες ιδέες και ήταν αυτές των αρχαίων Ελλήνων. Οι θεωρίες του Αριστοτέλη περί «παρά φύσιν χρηματιστικής», αφορούν στην απόκτηση πλούτου από την «εμπορία» και τον «τοκισμό». Την διαφοροποίηση ανάμεσα στην αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία των αγαθών, όπου η πρώτη αποτελείται από την ικανότητα ενός αγαθού να ικανοποιήσει μια συγκεκριμένη ανάγκη και η δεύτερη από την ποσοτική σχέση στην οποία ένα αγαθό ανταλλάσσεται με ένα άλλο. Την προσπάθεια που κάνει για να καθορίσει την «δίκαιη τιμή» των αγαθών στη βάση της ισοδυναμίας των αξιών που ανταλλάσσονται.² Η σχολαστική φιλοσοφία του 13^{ου} αιώνα, με κύριο εκπρόσωπο τον Θωμά Ακινάτη³ ήταν ρητά συνδεδεμένη με την Αριστοτέλεια φιλοσοφία και χαρακτηρίζονταν έντονα από την προσπάθειά της να την αφομοιώσει στον χριστιανισμό. Η βασική της υπόθεση ήταν ότι ο ανθρώπινος νους μπορεί να φτάσει στην αλήθεια μέσω της θεωρητικής μεθόδου. Υπάρχουν τρεις τάξεις αλήθειας στις οποίες πρέπει να στραφεί η θεωρία: α) το Θείο δίκαιο, όπως εκδηλώνεται στην Αποκάλυψη, β) το φυσικό δίκαιο, όπως ενσωματώνεται στις καθολικές ιδιότητες-κατηγορίες που έδωσε ο Θεός σε όλα τα πλάσματα και γ) το θετικό δίκαιο, που παράγεται από τις ανθρώπινες επιλογές και συμβάσεις και ισχύει για ολόκληρη την ανθρωπότητα ή για όλα τα υποκείμενα των επιμέρους κρατών.

Στην πραγματικότητα, οι Σχολαστικοί δεν ενδιαφέρονταν πραγματικά να κατανοήσουν τι ήταν η αξία και πως καθορίζονταν. Πίστευαν ότι η δίκαιη τιμή πρέπει να είναι τέτοια ώστε να εγγυάται την ανταλλακτική δικαιοσύνη, δηλαδή, την ίση ανταλλαγή και με τέτοιο τρόπο που κανείς να μην μπορεί να πάρει περισσότερα από όσα δίνει από την ανταλλαγή των αγαθών. Αν αυτή η τιμή είναι «δίκαιη» επειδή αντιστοιχεί στο φυσικό

---

1. Η ιστορία της οικονομικής σκέψης Ernesto screpanti Stefano Zamagani εκδόσεις τυπωθήτω κεφ. 1.1 σελ 35.

2. Η ανάλυση της χρηματιστικής, τέχνης απόκτησης του πλούτου, και η έννοια της «διδιτής χρήσης» των αγαθών αναφέρονται στα Πολιτικά του Αριστοτέλη. Επίσης στα Ηθικά Νικομάχεια προσπαθεί να βρει την σχέση ανταλλαγής που θα είναι σύμφωνη με το διορθωτικό δίκαιο των εκούσιων συναλλαγών.

3. Θωμάς Ακινάτης, ο «αγγελικός δόκτωρ», Ιταλός μοναχός, υπήρξε ο μέγιστος των Σχολαστικών. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία τον ανακήρυξε Άγιο. Το έργο του Summa Theologiae που συνδυάζει την Αριστοτέλεια φιλοσοφία με το Χριστιανικό δόγμα αποτελεί και επίσημη θέση της Καθολικής Εκκλησίας.

δίκαιο τότε είναι επίσης αληθινή, ακόμα και αν και δεν μπορεί να παρατηρηθεί – και υπό μία έννοια, ακόμη πιο αληθινή – από τις τιμές στις οποίες πραγματικά ανταλλάσσονται τα αγαθά στην αγορά, που μπορεί να είναι λίγο υψηλότερες ή χαμηλότερες από ότι την ίδια «δίκαιη» τιμή. Αυτή είναι πιθανώς η μακρινή καταγωγή των κλασικών θεωριών των φυσικών και αγοραίων τιμών που θα μελετηθούν εκτενέστερα σε επόμενα κεφάλαια.

Αντίθετα με τα πραγματικά αγαθά που έχουν εσωτερική αξία, το χρήμα έχει συμβατική αξία που επιβάλλεται από τον ηγεμόνα και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η θεωρία της αξίας του χρήματος υπάγεται στο θετικό και όχι στο φυσικό δίκαιο. Σε κάθε περίπτωση, μια συμβατική θεωρία του χρήματος επικρατεί στη Σχολαστική σκέψη. Ο Θωμάς Ακινάτης υιοθέτησε την αριστοτέλεια καταδίκη της «τοκογλυφίας»⁴ και προσέθεσε σε αυτήν μια θεωρία σύμφωνα με την οποία το χρήμα, καθώς δεν είναι διαρκές αγαθό που παράγει υπηρεσίες όπως τα κεφαλαιουχικά αγαθά, δεν μπορεί να δανειστεί, έτσι ώστε ο δανεισμός του δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει το δικαίωμα είσπραξης τόκου. Ήταν εναντίον εκείνων που διατείνονταν ότι ο τόκος, όντας ανάλογος της διάρκειας του δανείου, παράγεται από τον χρόνο, μια άποψη στην οποία αντιτάχθηκε υποστηρίζοντας ότι ο χρόνος είναι ένα κοινό αγαθό, και κανένας δεν έχει το δικαίωμα να το οικειοποιηθεί ή να το σφετεριστεί.

Τέλος ο Ακινάτης, έκανε μια ενδιαφέρουσα προσπάθεια να δικαιολογήσει την ατομική ιδιοκτησία, που φαίνεται να είναι ο πρώτος κρίκος στην μακρά αλυσίδα που όπως θα δούμε συνδέει την Σχολαστική σκέψη με την φιλοσοφία του φυσικού δικαίου του 17^{ου} αιώνα, και με τους Locke, Quesnay, και Smith και με το Σοσιαλισμό του 19^{ου} αιώνα. Ο Θεός δημιούργησε την γη για ολόκληρη την ανθρωπότητα και κανείς δεν μπορεί να απαιτήσει ένα δικαίωμα που θα στερεί τους άλλους από τα αγαθά της δημιουργίας. Η ατομική ιδιοκτησία μπορεί όμως να δικαιολογηθεί σαν κίνητρο για εργασία και δεν αντίκειται στο φυσικό δίκαιο, ακόμη και αν δεν εδραιώνεται σε αυτό. Μπορεί να θεωρηθεί μια μορφή παραχώρησης της κοινότητας στα άτομα, υπό την προϋπόθεση ότι θα την χρησιμοποιήσουν στην υπηρεσία της κοινότητας (δεν αποτελεί δικαίωμα χρήσης, απόλαυσης και κατάχρησης αλλά απλά μια εξουσία προμήθειας και παροχής.⁵ Οι οικονομικές ιδέες του Θωμά Ακινάτη, καθώς και του Σχολαστικισμού γενικότερα έχουν μικρή επιστημονική αξία και ανήκουν στην προϊστορία της οικονομικής επιστήμης. Αλλά δεν μπορούν να αγνοηθούν σε καμιά ιστορία αυτής της επιστήμης εφόσον, έχοντας γίνει μέρος της κοινωνικής θεωρίας της Καθολικής Εκκλησίας, συνέχισαν να επηρεάζουν την οικονομική σκέψη για αρκετούς αιώνες, ακόμη και συγγραφείς που δεν συμφωνούσαν μαζί τους.

---

4. «Τοκογλυφία». Ο όρος δηλώνει και τον δανεισμό με τόκο (τοκισμός) και τον δανεισμό με υπερβολικό τόκο. Οι Σχολαστικοί αναφέρονταν στον τοκισμό.

5. «Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης» Ernesto Screpanti Stefano Zamagagni. Εκδόσεις Τυπωθήτω Αθήνα 2008σελ 38

1.3 Εμπορικός καπιταλισμός

Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα ξεκινάει ξανά το οικονομικό σύστημα να μετασχηματίζεται. Αυτό είναι συνέπεια των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών αλλαγών, που γίνονται ως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, όπου ξεκινάει μια νέα εποχή. Αυτή η εποχή χαρακτηρίζεται από τις προγενέστερες αλλαγές και αρχίζει με τη βιομηχανική επανάσταση.⁶

Ο κύριος παράγοντας αυτών των αλλαγών ήταν η εισροή χρυσού από την Αμερική, κατά την περίοδο 1500 – 1650. Οι κοινωνικές επιπτώσεις ήταν τεράστιες. Από την μια υπήρξε μείωση των περιουσιών της άρχουσας τάξης, δηλαδή των αριστοκρατών και των κληρικών. Από την άλλη υπήρξε πλουτισμός της εμπορικής τάξης. Ο πλουτισμός αυτός ήταν άνευ προηγουμένου και προήλθε από «κέρδη από αλλοτρίωση».⁷

Στο τέλος του 16^{ου} αιώνα παρατηρείται και η πρώτη μορφή επιχείρησης: ο έμπορος παρέχει τα ακατέργαστα υλικά στον τεχνίτη, και αυτός αναλαμβάνει να τα μεταποιήσει. Στη συνέχεια το σύστημα εργασίας μετατρέπεται σε «putting out».⁸

1.3.1 Μπουλιονισμός⁹

Ο μπουλιονισμός ήταν η θεωρία που επικράτησε στις ευρωπαϊκές αυλές μέχρι το τέλος του 16^{ου} αιώνα. Χαρακτηρίζεται από την πεποίθηση ότι το χρήμα, ή ο χρυσός ήταν ο πλούτος. Φυσικά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το χρήμα είναι πλούτος. Το λάθος αυτής της θεωρίας σύμφωνα με τον Adam Smith, ήταν η πεποίθηση ότι το χρήμα ήταν η «μόνη» μορφή πλούτου.

Το πραγματικό λάθος που έκαναν αυτοί οι οικονομολόγοι και τους ξεχώρισε από τους μερκαντιλιστές του επόμενου αιώνα, είναι οι μέθοδοι που προτείνουν για την επίτευξη των στόχων τους. Αυτοί οι μέθοδοι ήταν οι εξής:

- Η ευρεία κυκλοφορία του χρήματος εντός των εθνικών συνόρων, εθεωρείτο εγγύηση για μια εκτεταμένη φορολογική βάση.
- Η εκροή των πολύτιμων μετάλλων έπρεπε να αποφευχθεί, έτσι απαγορεύθηκε η εξαγωγή χρυσού και αργύρου.

---

6 «Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης» Ernesto Screpanti Stefano Zamagagni. Εκδόσεις Τυπωθήτω Αθήνα 2008σελ 35.

7 «κέρδη από αλλοτρίωση» κέρδος που προκύπτει από την μεταπώληση ενός αγαθού σε μεγαλύτερη αξία. Η έκφραση είναι του Sir James Steuart (1713-1780). Βλέπε την ανάλυση του Steuart που κάνει ο Μαρξ στο Πρώτο Κεφάλαιο του Πρώτου Τόμου του βιβλίου του Θεωρίες για την Υπεραξία.

8 Το σύστημα putting out ή οικιακό (Domestic) σύστημα που επικράτησε στην Δ. Ευρώπη κυρίως στον 17ο αιώνα. Συνίστατο στην ανάθεση από τον έμπορο – εργοδότη σε παραγωγούς της υπαίθρου, η παραγωγή αγαθών με πρώτες ύλες που έδινε ο έμπορος. Τα τελικά προϊόντα πήγαιναν στον έμπορο, ο οποίος τα πλήρωνε με το κομμάτι ή και με μισθό. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή οικοτεχνία, ο παραγωγός ούτε αγόραζε τις πρώτες ύλες, ούτε διέθετε τα προϊόντα. Με το σύστημα αυτό παρακάμφθηκαν οι συντεχνίες των πόλεων, άρχισε η εργασία παιδιών και γυναικών και επιτεύχθηκε ένας πιο εντατικός καταμερισμός της εργασίας.

9 Bullion στα αγγλικά είναι πολύτιμο μέταλλο ως πρώτη ύλη σε ράβδους. Εξ ου και ο όρος Bullionism.

- Η αύξηση της αγοραστικής αξίας των ξένων νομισμάτων με νόμο εντός της εθνικής περιοχής, προκειμένου να ενθαρρυνθεί η εισροή χρήματος από το εξωτερικό.

Ένα άλλο λάθος των μπουλιονιστών ήταν η τάση που είχαν να αναζητούν τα αίτια μιας συστηματικής εκροής πολύτιμων μετάλλων αποκλειστικά σε νομισματικούς παράγοντες, δηλαδή στις αποκλίσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών από την ισοτιμία που καθορίζονταν από την περιεκτικότητα σε μέταλλο. Οι αποκλίσεις αυτές αποδίδονταν σε παράνομη συμπεριφορά, παραχάραξη και αισχροκερδείς μεθοδεύσεις τραπεζιτών και εμπόρων. Αλλά και το Στέμμα, συχνά και εσκεμμένα κατέφευγε σε παράνομες νομισματικές τεχνικές, όπως το «ξάκρισμα»¹⁰ μείωση δηλαδή τις περιεκτικότητας μετάλλου του νομίσματος σε σχέση με την ονομαστική του αξία. Υπήρχαν πολλές μελέτες επί του θέματος αυτού, μερικές από τις οποίες οδήγησαν στη διαμόρφωση ενός σημαντικού οικονομικού νόμου, του «νόμου του Greshman».

Σύμφωνα με το νόμο του Greshman το κακό νόμισμα διώχνει το καλό. Αν σε μια χώρα, κυκλοφορούν δυο τύποι νομίσματος με την ίδια ονομαστική αξία αλλά διαφορετική εσωτερική (διότι το ένα από τα δύο έχει χαμηλότερη περιεκτικότητα σε πολύτιμο μέταλλο, επειδή είναι πλαστό ή φθαρμένο), το κοινό τείνει να χρησιμοποιεί το κακό νόμισμα για τις συναλλαγές του. Το καλό νόμισμα ως εκ τούτου θα αποθησαυριστεί, θα τηχθεί ή θα χρησιμοποιηθεί για εξωτερικές πληρωμές και θα εξαφανιστεί από την κυκλοφορία.

1.3.2 Μερκαντιλισμός¹¹

Τον 17^ο αιώνα παρατηρήθηκε ότι η μέθοδος των μπουλιονιστών παρουσίαζε προβλήματα. Ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα παρατηρήθηκαν ανισορροπίες του εμπορικού ισοζυγίου στις μεταβολές της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Το πιο ενδιαφέρον σημείο των επιχειρημάτων του Malynes¹² δεν είναι Μπουλιονιστικό και συνοψίζεται παρακάτω: Μια συναλλαγματική ισοτιμία που είναι υψηλότερη από την μεταλλική ισοτιμία οδηγεί σε μια εκροή πολύτιμων μετάλλων η οποία μειώνει την ποσότητα χρήματος που κυκλοφορεί στην εκάστοτε αγορά. Αυτό μειώνει τις τιμές και επιδεινώνει τους όρους εμπορίου. Συνεπώς αυξάνεται το εμπορικό έλλειμμα. Ο Misselden¹³ ανέτρεψε τις θεωρίες του Malynes: το πλεόνασμα ή το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου είναι αυτό που προκαλεί τις διακυμάνσεις στην συναλλαγματική ισοτιμία και όχι αντίστροφα.

---

10 Αγγλικά clipping, ψαλίδισμα, το ισοδύναμο δηλαδή της αφαίρεσης μέρους της περιφέρειας του νομίσματος. Παρατηρώντας τις περιφέρειες των σύγχρονων κερμάτων θα δούμε ραβδώσεις, κατάλοιπο μιας εποχής που ήθελε να αποτρέψει την απόσπαση μέρους του μετάλλου από το μεταλλικό νόμισμα.

11 Mercantile, εμπορικός, του εμπόρου ή του εμπορίου. Ο όρος έγινε γνωστός μέσω του Smith, από το βιβλίο του «Περί της αρχής του εμπορικού ή Μερκαντιλιστικού συστήματος»

12 Gerard de Malynes (1586-1641) ήταν ανεξάρτητος έμπορος στο εξωτερικό εμπόριο, αγγλικός Επίτροπος στις ισπανικές Κάτω Χώρες, κυβερνητικός σύμβουλος στα εμπορικά θέματα, κύριος ειδήμων στα νομισματικά θέματα, και Επίτροπος αυτών των υποθέσεων.

13 Ο Edward Misselden (1608-1654) ήταν κύριο μέλος των συγγραφέων στην ομάδα Μερκαντιλιστικής οικονομικής σκέψης. Πρότεινε ότι οι επιστροφές εμπορικών συναλλαγών πρέπει να καθιερωθούν για λόγους της στατιστικής ανάλυσης, έτσι ώστε το κράτος να μπορεί να ρυθμίσει το εμπόριο με σκοπό τη λήψη των πλεονασμάτων εξαγωγής.

Αντί να ανησυχεί για την συναλλαγματική ισοτιμία, το κράτος θα έπρεπε να ενθαρρύνει τις εξαγωγές και να αποθαρρύνει τις εισαγωγές. Αυτή είναι η ουσία της μερκαντιλιστικής θεωρίας που εκφράστηκε πιο συστηματικά από τον Mun περισσότερο από κάθε άλλο οικονομολόγο της εποχής εκείνης. Ενώ ο Malynes έδωσε μεγάλη έμφαση στα *συγκεκριμένα* εμπορικά ισοζύγια μιας χώρας με κάθε άλλη χώρα ξεχωριστά, ο Mun έδειξε ότι αυτό που είχε πραγματική σημασία ήταν το συνολικό εμπορικό ισοζύγιο. Η εισροή και εκροή χρυσού εξαρτάται από το γενικό εμπορικό ισοζύγιο και το κράτος θα έπρεπε να δώσει βάρος σε αυτό. Επομένως είναι επιτρεπτό να διατηρήσουμε ένα εμπορικό έλλειμμα με κάποιες χώρες, όπως εκείνες από τις οποίες εισάγονται ακατέργαστα υλικά, αν αυτό βοηθάει στην αύξηση της εθνικής παραγωγής βιομηχανικών αγαθών. Πολλά από αυτά τα προϊόντα μπορούσαν να πουληθούν στο εξωτερικό σε υψηλές τιμές, λόγω των μονοπωλιακών πλεονεκτημάτων που σχετίζονταν με την ανώτερη τεχνολογία που απαιτεί η παραγωγή τους.

Από την άποψη της γένεσης της πολιτικής οικονομίας, η ταύτιση των συμφερόντων μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, της εμπορικής τάξης, με εκείνη του κοινωνικού συνόλου, ήταν πολύ σημαντική. Με αυτόν τον τρόπο, η οικονομική επιστήμη έπαψε να αποτελεί «οικιακή οικονομία» και έγινε «πολιτική». Τα κέρδη αυτής της τάξης, *κέρδη από αλλοτρίωση*, αποκτήθηκαν από μία θετική διαφορά της αξίας πώλησης από την αξία αγοράς. Η διαφορά αυτή αύξησε την συσσώρευση χρήματος. Όλο το έθνος εθεωρείτο μία μεγάλη εμπορική επιχείρηση. Η καθαρή εισροή χρυσού αντιστοιχούσε με την διαφορά των πωλήσεων στο εξωτερικό από τις αγορές από το εξωτερικό. Έτσι, όπως ο έμπορος, το έθνος έπρεπε να αποφεύγει να διατηρεί το χρηματικό του απόθεμα ανενεργό. Έπρεπε να το επενδύσει ξανά με την μορφή κεφαλαίου (*stock*) προκειμένου να αγοράσει (εισαγάγει) τα προϊόντα που ήταν απαραίτητα για την παραγωγή νέων προϊόντων. Με αυτά θα μπορούσε να αυξήσει τις πωλήσεις του (εξαγωγές) και τα κέρδη του (εμπορικό πλεόνασμα). Παρ' όλο που η παραγωγή και επομένως ο μετασχηματισμός των εισαγόμενων πρώτων υλών έπαιξαν σημαντικό ρόλο σε αυτόν τον τρόπο σκέψης, εντούτοις ήταν μόνο η διαφορά των πωλήσεων από τις αγορές που εθεωρείτο πηγή κέρδους, τόσο για το σύνολο όσο και για το άτομο.

Η θεωρία οικονομικής πολιτικής που ξεπήδησε από αυτήν την θεωρία είναι αρκετά απλή. Η εμπορική πολιτική έπρεπε να είναι προστατευτική. Οι εξαγωγικοί δασμοί έπρεπε να καταργηθούν και οι εισαγωγικοί δασμοί να αυξηθούν. Επίσης, οι εξαγωγές έπρεπε να ενθαρρυνθούν με κίνητρα και οι εισαγωγές να εμποδιστούν όσο το δυνατόν περισσότερο έως και να απαγορευτούν σε ορισμένες περιπτώσεις. Αυτές οι αρχές ακολουθήθηκαν με ακαμψία από το γαλλικό δασμολόγιο που θεσπίστηκε από τον Colbert το 1644. Η Αγγλία προχώρησε προς αυτήν την κατεύθυνση ιδίως προς το τέλος του 17ου αιώνα. Ωστόσο, έγιναν κάποιες πολύ σημαντικές εξαιρέσεις: η εισαγωγή πρώτων υλών που θεωρούνταν χρήσιμες για τις εθνικές βιομηχανίες δεν παρακωλύονταν, ενώ η εξαγωγή σημαντικών πρώτων υλών, όπως του μαλλιού, απαγορευόταν.

Η μερκαντιλιστική εμπορική πολιτική ευνοούσε επίσης την εθνική ναυτιλία. Πολλά μέτρα πάρθηκαν για την ενίσχυση του εμπορικού ναυτικού. Το Αγγλικό Διάταγμα

Ναυσιπλοΐας (Navigation Act) του 1651, για παράδειγμα, απαγόρευε την εισαγωγή εμπορευμάτων που δεν μεταφέρονταν σε βρετανικά πλοία. Αυτή η πολιτιστική στάση επηρέασε και την πολιτική αποικιακής επέκτασης, ειδικότερα σε σχέση με την ζήτηση για τα προϊόντα της μητρόπολης και για την προσφορά πρώτων υλών χαμηλού κόστους που αναμενόταν να έρθουν από τις αποικίες. Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε την πολιτική παραχώρησης προνομίων και μονοπωλιακών δικαιωμάτων στις μεγάλες εθνικές εμπορικές επιχειρήσεις. Η Βρετανική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών ιδρύθηκε το 1600, ενώ η Ολλανδική το 1602.

Η μερκαντιλιστική βιομηχανική πολιτική στόχευε στην ενθάρρυνση της παραγωγικής δραστηριότητας εντός των εθνικών ορίων με την παραχώρηση μονοπωλιακών προνομίων, κρατικών επιδοτήσεων και φοροαπαλλαγών στις εθνικές επιχειρήσεις, καθώς και με την εισαγωγή προηγμένης τεχνολογίας, την απόκτηση βιομηχανικών μυστικών και την ενθάρρυνση της μετανάστευσης στην χώρα αλλοδαπών ειδικευμένων εργατών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ

2.1 ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Καθώς συνεχιζόταν η καπιταλιστική συσσώρευση ορισμένες αλλαγές κατέστησαν τις Μερκαντλιστεκές μεθόδους ανεπαρκής σε σχέση με την οικονομική πραγματικότητα.

Πρώτον, παρά τις προσπάθειες των εταιριών να διατηρήσουν τις μονοπωλιακές τους θέσεις, η διάδοση του εμπορίου και του ανταγωνισμού έτεινε να μειώσει τη διαφορά των τιμών μεταξύ περιοχών και κρατών, προκαλώντας έτσι την μείωση των εμπορικών περιθωρίων κέρδους. Δεύτερον η πτώση των τιμών προκάλεσε αύξηση του καπιταλιστικού ελέγχου στην παραγωγική διαδικασία. Από την άλλη πλευρά, σε πολλές από τις παλιές συντεχνίες οι αρχιτεχνίτες είχαν ήδη αρχίσει να μεταμορφώνονται από απλούς εργάτες σε διοργανωτές της παραγωγικής διαδικασίας.

Ήταν πλέον βέβαιο ότι η μέθοδος που ακολουθούσε η Μερκαντλιστική σχολή θα έπρεπε να αλλάξει. Οι αλλαγές άρχισαν να γίνονται και συνοδεύτηκαν με σταδιακές και ριζοσπαστικές αναθεωρήσεις του τρόπου σύλληψης των οικονομικών γεγονότων. Από τη μια η πατερναλιστική¹⁴ κρατική παρέμβαση στην οικονομία άρχισε να αντιμετωπίζεται με καχυποψία. Από την άλλη, επεκτάθηκε η ιδέα ότι οι τιμές και τα κέρδη αντανακλούν τις συνθήκες παραγωγής και όχι τις δυνάμεις ζήτησης. Ειδικότερα η ιδέα ότι η προέλευση του κέρδους βρισκόταν στην σφαίρα παραγωγής άρχισε να εξαπλώνεται.

Η νέα τάξη των καπιταλιστών επιχειρηματιών έπρεπε να απελευθερωθεί από τα παλιά οικονομικά και διοικητικά εμπόδια αλλά και να αποκοπεί από τους παραδοσιακούς ηθικούς και ιδεολογικούς δεσμούς. Η νέα φιλοσοφία του ατομικισμού¹⁵ (individualism) μαζί με τις εξελίξεις στην προτεσταντική ηθική βοήθησαν την επίλυση του προβλήματος απελευθερώνοντας την εγωιστική και πλεονεκτική συμπεριφορά από την θρησκευτική καταδίκη και δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για ένα νέο τύπο νομιμοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτές είναι οι βάσεις πάνω στις οποίες θα κατασκευάζονταν το μεγάλο ιδεολογικό οικοδόμημα του κλασικού φιλελευθερισμού (liberalism).

Προς το τέλος του 17^{ου} αιώνα και την αρχή του 18^{ου} άρχισε να κερδίζει έδαφος η ιδέα ότι οι διοικητικοί περιορισμοί στην οικονομική δραστηριότητα δημιουργούσαν

---

14 Ένας από τους εχθρούς της ελευθερίας είναι και ο πατερναλισμός. Ως πατερναλισμός ορίζεται η θεώρηση πως η σοφία δεν είναι ομοιόμορφα κατανομημένη στους ανθρώπους και έτσι τα πάντα πρέπει να κρίνονται και να γίνονται με βάση την εμπειρία της αυθεντίας, το "πρότυπο". Η αρχή αυτή υποδεικνύει πως ο πατερναλισμός ενέχει μέσα του τη διατήρηση των ανισοτήτων, την προώθηση των συμπλεγμάτων κατωτερότητας, τη δράση με βάση μόνο τη γνώση(εμπειρία) και όχι και την τόλμη και την πίστη στην αξία του εαυτού μας.

15 Με τον φιλοσοφικό και θρησκευτολογικό όρο **Ατομοκρατία** (ή **ατομικισμός**) αναφερόμαστε στη θεωρία που θεμελιώνει την κοινωνική ύπαρξη στην ατομική συνείδηση και βούληση, αποδίδει αποκλειστική αξία στα ιδιαίτερα δικαιώματα του ατόμου και περιγράφει την τάση του ανθρώπου να πράξει το συμφερότερο για το άτομό του.

περισσότερα μειονεκτήματα παρά πλεονεκτήματα για την κοινωνία. Από την άλλη αν ήταν αλήθεια ότι (όπως άρχισε να γίνεται αποδεκτό χωρίς ντροπή) η προώθηση του προσωπικού συμφέροντος και η πλεονεκτική συμπεριφορά παρήγαγαν πλούτο για την κοινωνία όπως και για τα άτομα, τότε το κράτος έπρεπε να μειώσει την δική του σφαίρα δραστηριότητας στην αναγνώριση και την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και την σχετιζόμενη με αυτά λειτουργία της επιβολής της τήρησης των συμβατικών δεσμεύσεων.¹⁶

Η περίοδος η οποία μπορεί να ορισθεί ως πρόδρομος της Κλασικής οικονομίας μπορεί να ορισθεί ότι ξεκινάει από το 1662. Αυτή τη χρονιά ο Sir William Petty¹⁷ δημοσιεύει το βιβλίο του «πραγμάτεια περί φόρων και εισφορών» (A Treatise on Taxes and Contribution). Σε αυτή λοιπόν την περίοδο αρκετοί οικονομολόγοι – παρόλο που ήταν επηρεασμένοι από το μερκαντισμό – άρχισαν να απομακρύνονται από αυτόν και με διάφορους τρόπους να τοποθετούν τα θεμέλια για την επανάσταση στη σκέψη από την οποία στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα θα προερχόταν η κλασική πολιτική οικονομία.

Οι σημαντικότεροι οικονομολόγοι που συνέβαλαν σε αυτή την επανάσταση της σκέψης ήταν οι εξής: William Petty(1623 – 1687), John Lock (1632 – 1704), Dudley North (1641 – 1691), Bernard de Mandeville (1670 – 1733), Pierre le Pesant le Boisguillebert (1646 – 1714) και Richard Cantillon.

2.1.1 Ο William Petty και η «πολιτική αριθμητική»

Οι πρόδρομοι της Κλασικής Πολιτικής Οικονομίας γνώριζαν καλά τα μεθοδολογικά προβλήματα που ανέκυπταν στην προσπάθειά τους να μετατρέψουν την οικονομική σκέψη σε μια πραγματική επιστήμη. Επίσης η συζήτηση περί μεθόδου που κυριαρχούσε στην φιλοσοφική σκέψη κατά τον 17^ο αιώνα δεν τους άφηνε ανεπηρέαστους.

Συγκεκριμένα ο Petty επηρεάστηκε από τον Bacon. Αυτό που τον συνάρπαζε ήταν η πειραματική επιστήμη. Παρόλο που συνειδητοποιούσε ότι ο επιστημονικός πειραματισμός ήταν αδύνατο να εφαρμοσθεί στις κοινωνικές επιστήμες, ήλπιζε ότι θα δημιουργούσε μια εμπειρική βάση για τα οικονομικά. Η μέθοδος που πρότεινε στο βιβλίο του «Πολιτική αριθμητική» (*Political Arithmetic*) βασιζόταν μόνο σε εμπειρικά γεγονότα. Ποιοτικά επιχειρήματα που βασίζονται σε «συγκριτικές και υπερθετικές λέξεις» πρέπει να αντικατασταθούν από πιο αυστηρά επιχειρήματα που θα βασίζονται σε «αριθμούς, μέτρα και σταθμά».

Η μέθοδος αυτή του Petty βασίζονταν στην επαγωγή από ποσοτικά δεδομένα. Στην οικονομική επιστήμη, η μεθοδολογική αυτή θέση δεν επικράτησε ποτέ, εκτός ίσως από

---

16. «Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης» Ernesto Screpanti Stefano Zamagagni. Εκδόσεις Τυπωθήτω Αθήνα 2008.

17. Ο Sir William Petty ήταν Άγγλος οικονομολόγος και φιλόσοφος. Ήταν μέλος του Κοινοβουλίου της Αγγλίας και ήταν επίσης επιστήμονας, εφευρέτης, και επιχειρηματίας. Ανέπτυξε τις αποδοτικές μεθόδους για να ερευνήσει το έδαφος που επρόκειτο να δημευθεί και να δοθεί στους στρατιώτες του Κρόμγουελ.

την στατιστική οικονομική έρευνα, που πάντα συνόδευε αλλά ποτέ δεν καθόρισε την εξέλιξη της οικονομικής σκέψης.

Η μέθοδος που τελικά επικράτησε προτάθηκε από τον North στην «πραγματεία περί εμπορίου» (1691). Η μέθοδος αυτή που κάνει ρητή αναφορά στην καρτεσιανή φιλοσοφία, βασίζεται περισσότερο στην παραγωγή παρά στην επαγωγή. Ο North πίστευε ότι η οικονομική επιστήμη έπρεπε να βασίζεται σε αυταπόδεικτες αλήθειες. Ξεκινώντας από αναμφισβήτητες αρχές, θα ήταν δυνατή, απλώς μέσω της αυστηρής χρήσης της λογικής η παραγωγή συμπερασμάτων θα ήταν τόσο σαφή και προφανή όσο και οι βάσεις.

Ο Petty εισήγαγε μια σημαντική καινοτομία που αφορούσε στην εξήγηση της αξίας. Από τη μια εγκατέλειψε τελείως την υποκειμενική θεωρία της αξίας και από την άλλη εισήγαγε την έννοια της «φυσικής αξίας» (natural value). Οι τιμές των αγαθών θα έτειναν να προσαρμοστούν στην φυσική αξία μέσω μικρών ταλαντεύσεων. Παρ' όλα αυτά, ο μηχανισμός μέσω του οποίου θα συντελείτο αυτή η σύγκλιση δεν διευκρινιζόταν.

Επίσης προκατέβαλε τους κλασικούς οικονομολόγους σε τρία άλλα σημαντικά ερωτήματα :

1. Είχε διαβλέψει τόσο την σημασία του ρόλου του καταμερισμού της εργασίας στην διαδικασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης όσο και τη σχέση μεταξύ του καταμερισμού της εργασίας και του μεγέθους της αγοράς.
2. Σχεδίασε μια ιδέα πλεονάσματος, το οποίο υπολογίστηκε με την αφαίρεση από την αξία του προϊόντος που παράγεται από ένα συγκεκριμένο κομμάτι γης της απόδοσης που αυτό θα απέφερε χωρίς την χρήση εργασίας¹⁸ και των μισθών των απασχολούμενων εργατών. Το πλεόνασμα που ορίστηκε με αυτόν τον τρόπο ερμηνεύτηκε ως προϊόν εργασίας, καθώς δημιουργήθηκε μόνο με την χρήση ανθρώπινης ενέργειας. Παρ' όλα αυτά αποδείχθηκε ότι αποτελούσε γαιοπρόσοδο!
3. Μια άλλη περίπτωση που πρόλαβε τις κλασικές θεωρίες αφορούσε στην ίδια γαιοπρόσοδο, ο σχηματισμός της οποίας είχε εξηγηθεί με όρους διαφορικών αποδόσεων.

Τέλος είναι σημαντικό να αναφέρουμε την σημαντική συνεισφορά του Petty στο θέμα των δημοσίων οικονομικών όπου πρόλαβε πολλά από τα επιχειρήματα των μετέπειτα κλασικών θεωριών και θεωριών του ελεύθερου εμπορίου.

2.1.2 Locke, North και Mandeville

Μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές του John Locke στην οικονομική επιστήμη ήταν η απόπειρα δικαιολόγησης της ατομικής ιδιοκτησίας μέσα από την εργασιακή θεωρία της αξίας. Η βασική ιδέα του Locke ήταν ότι η ελευθερία του ατόμου

---

¹⁸ Το παράδειγμα που έδινε ο Petty, για απόδοση της γης χωρίς εργασία, ήταν το επιπλέον βάρος που θα αποκτούσε ένα μοσχάρι να το αφήναμε να βοσκήσει σε αυτήν τη γη για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

συνεπάγεται και τον έλεγχο της εργασίας του. Αυτό οδηγεί και στο δικαίωμα ιδιοκτησίας του προϊόντος της προσωπικής εργασίας. Επιπλέον, εφόσον η γη γίνεται παραγωγική και αποκτά αξία μόνο με την εφαρμογή της εργασίας, νομιμοποιείται και το δικαίωμα ατομικής ιδιοκτησίας της γης.

Ο Locke θεωρούσε ότι τα συμφέροντα του έθνους είναι διαφορετικά από το άθροισμα των ιδιωτικών συμφερόντων, με όλες τις συνέπειες που αυτό είχε για την οικονομική πολιτική, ιδιαίτερα την εμπορική πολιτική, για την οποία οι απόψεις του δεν διέφεραν πολύ από εκείνες της παραδοσιακής мерκαντιστικής θέσης.

Το αποφασιστικό βήμα προς την κατεύθυνση του ελεύθερου εμπορίου έγινε από τον North και τον Mandeville. Οι δυο αυτοί στοχαστές είχαν κακή γνώμη για την ανθρώπινη φύση (« το κοινό είναι ένα κτήνος», είχε δηλώσει ο North), και αρνήθηκαν να βασίσουν την πολιτική και οικονομική επιστήμη πάνω σε μια υψηλόφρονα ηθική φιλοσοφία. Αντίθετα, το σημείο εκκίνησης ήταν, σύμφωνα με τον North οι ακόρεστες ορέξεις των ατόμων. Εδώ βρίσκεται και μια από τις πρώτες εκφάνσεις του μεθοδολογικού ατομικισμού στην οικονομική επιστήμη. Η επιστήμη που ασχολείται με τον πλούτο και τη δημόσια ευημερία πρέπει να ξεκινήσει από τις ορέξεις που προσπαθούν να ικανοποιήσουν τα άτομα. Η αρμονία των συμφερόντων προκύπτει αποκλειστικά από το γεγονός ότι κανείς δεν μπορεί να φροντίσει καλύτερα τα συμφέροντα του ατόμου από το γεγονός ότι κανείς δεν μπορεί να φροντίσει καλύτερα τα συμφέροντα του ατόμου από ότι το ίδιο το άτομο, έτσι ώστε αν τα άτομα αφεθούν ελεύθερα θα ευημερήσουν. Από την άλλη, κάθε προσπάθεια που παρεμβαίνει στις προσπάθειες του ατόμου να επιδιώξει τους ιδιωτικούς του στόχους παρεμποδίζει την επίτευξη του δημοσίου συμφέροντος. Η ιδέα αυτή είχε ριζικές συνέπειες για την οικονομική πολιτική: αν το συλλογικό συμφέρον εξαρτάται από το ιδιωτικό συμφέρον και τα άτομα είναι οι καλύτεροι κριτές των δικών τους συμφερόντων, το Κράτος πρέπει να το αναγνωρίσει αυτό. Η καλύτερη πολιτική είναι η απουσία πολιτικής, κανένας νόμος για τον έλεγχο του εμπορίου, τον έλεγχο του επιτοκίου, τον έλεγχο της προσφοράς του χρήματος.

Υπάρχουν επίσης δύο ενδιαφέρουσες συνεισφορές στη νομισματική θεωρία. Πρώτον ο North υποστήριξε εκ νέου την θεωρία που είχε ήδη προταθεί από τους Petty και Locke, σύμφωνα με την οποία το «δίκαιο» επίπεδο του επιτοκίου είναι απλά αυτό στο οποίο οι δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης «φυσικά» το οδηγούν. Έτσι όλα τα προβλήματα γύρω από την «τοκογλυφία» που τόσο καιρό κατάτρυχαν την мерκαντιστική θεωρία παραμερίζονται. Οι νομισματικές αρχές το μόνο που πρέπει να κάνουν σε σχέση με το επιτόκιο, είναι να καθίσουν στην άκρη και να βλέπουν. Δεύτερον, υπάρχει μια θεωρία για την προσφορά του χρήματος που οδηγεί τα επιχειρήματα της мерκαντιστικής θεωρίας στα ακραία συμπεράσματά τους. Μια θεωρία σύμφωνα με την οποία η προσφορά του χρήματος δεν μπορεί ποτέ να είναι ανεπαρκής για τις ανάγκες του εμπορίου. Η προσαρμογή γίνεται μέσα από μια διαδικασία συσσώρευσης (ή μετατροπής των νομισμάτων σε χρυσό) όταν η προσφορά είναι μεγαλύτερη της ζήτησης ή αρνητικής συσσώρευσης (ή εκ νέου μετατροπής των ράβδων χρυσού σε νόμισμα) όταν συμβαίνει το

αντίθετο¹⁹. Ο North ήταν επίσης αντίθετος με τους νόμους της «πολυτελούς διαβίωσης» (sumptuary laws)²⁰ οι οποίοι, σύμφωνα με αυτόν, απλά εμπόδιζαν τα άτομα στην επιδίωξη των προσωπικών τους στόχων και αποθάρρυναν την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Ο Mandeville είχε παρόμοια άποψη με τον North. Στο έργο του «Ο Μύθος των Μελισσών ή Ιδιωτικά Ελαττώματα, Δημόσια Οφέλη» (The Fable of the Bees, or Private Vice, Public Benefits) (1714), όχι μόνο επέμενε ότι η δημόσια ευημερία προωθείται αφήνοντας το άτομο ελεύθερο να ικανοποιήσει τα «βίτσια» του, αλλά θεωρούσε ότι ορισμένες από τις εκθιαζόμενες οικονομικές και κοινωνικές αρετές, όπως η φειδώ, είναι από την πλευρά της κοινωνίας λιγότερο χρήσιμες από τα αντίθετά τους. Η επιδεικτική δαπάνη, για παράδειγμα, δημιουργεί περισσότερες θέσεις εργασίας απ' ότι η φειδώ, ένα επιχείρημα που έκανε τον Keynes όπως ήταν φυσικό να τρέφει μεγάλη εκτίμηση για τον Mandeville.

2.1.3 Boisguillebert και Cantillon

Στην ηπειρωτική Ευρώπη, οι αντιδράσεις για το μερκαντιλιστικό σύστημα μεταφράστηκαν ως ανάγκη για γεωργικό προστατευτισμό. Στοχαστές όπως ο Boisguillebert και ο Cantillon προσπάθησαν να δείξουν ότι το κράτος πρέπει να βασιστεί στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, δηλαδή τη γεωργία, και όχι να στηριχτεί στη βιομηχανία και το εμπόριο. Επιχείρημα αυτών των στοχαστών ήταν ότι πραγματικός πλούτος ήταν τα καταναλωτικά αγαθά και όχι η συσσώρευση κεφαλαίων και πολύτιμων μετάλλων. Υποστήριξε ότι αν η αγροτική παραγωγή ενθαρρυνόταν, θα έπρεπε να επιτραπεί στους αγρότες να έχουν επαρκή εισοδήματα, και αυτό σημαίνει ότι οι τιμές πρέπει να συμμορφώνονται με το «φυσικό δίκαιο». Έτσι ο καλύτερος τρόπος να εξασφαλισθούν κανονικές τιμές και εισοδήματα ήταν να αφεθούν να δράσουν η φύση και η ελευθερία (*laissez faire la nature et la liberté*²¹)

ο Boisguillebert υποστήριξε το εξής επιχείρημα ότι η κατανάλωση ιδιαίτερα των γαιοκτημόνων, ήταν η δύναμη προώθησης της οικονομίας, αφού δημιουργούσε την συνολική ζήτηση για όλη την οικονομία. Ήταν λοιπόν αναγκαίο να καταργηθούν οι φόροι που αποθαρρύνουν την κατανάλωση και να θεσπιστεί ένας φόρος εισοδήματος. Ήδη ακολουθούμε την γραμμή σκέψης που θα οδηγούσε τους Φυσιοκράτες να προτείνουν τον ενιαίο και μοναδικό φόρο (*impôt unique*). Είναι επίσης σημαντικό να θυμόμαστε ότι ο Boisguillebert ισχυριζόταν ότι όλα εισοδήματα πηγάζουν, άμεσα ή έμμεσα, από την αγροτική παραγωγή.

Το επιχείρημα του *laissez-faire* απαιτούσε την απόδειξη ότι υπάρχει μια φυσική τάση της οικονομίας για ισορροπία. Ο Boisguillebert σκιαγράφησε μια τέτοια απόδειξη σε

---

19 Δηλαδή τα νομίσματα τίθενται εκτός κυκλοφορίας είτε μέσα στα χρηματοκιβώτια είτε μέσα από το λιωισμό τους σε χρυσό. Όταν αντίθετα, οι ανάγκες για νομίσματα αυξηθούν, τότε βγαίνουν από τα χρηματοκιβώτια ή κόβεται νέο νόμισμα. Σε ένα τέτοιο σχήμα φυσικά η αξία του χρυσού που περιέχεται στο νόμισμα είναι ίση με την ονομαστική αξία του νομίσματος.

20 Οι νόμοι αυτοί δεν εμπόδιζαν μόνο την πολυτελή κατανάλωση αλλά φρόντιζαν ώστε κάποιος να μην καταναλώνει είδη που ήταν «πάνω από την τάξη του».

21 Από τις πρώτες φορές που συναντάμε την έκφραση «laissez faire» στα οικονομικά.

διάφορα σημεία του έργου του, προλαμβάνοντας τόσο τον *Οικονομικό Πίνακα* (*tableau économique*) του Quesnay όσο και τον Νόμο του Say. Παρ' ότι οι αποδείξεις αυτές δεν ήταν τίποτε παραπάνω από ένα σύνολο διαισθητικών ιδεών, ήρκεσαν για να θεμελιώσουν μια γαλλική παράδοση στην θεωρία της ισορροπίας. Το επιχείρημα του *laissez-faire* απαιτούσε την απόδειξη ότι υπάρχει μια φυσική τάση της οικονομίας για ισορροπία. Ο Boisguillebert σκιαγράφησε μια τέτοια απόδειξη σε διάφορα σημεία του έργου του, προλαμβάνοντας τόσο τον *Οικονομικό Πίνακα* (*tableau économique*) του Quesnay όσο και τον Νόμο του Say. Παρ' ότι οι αποδείξεις αυτές δεν ήταν τίποτε παραπάνω από ένα σύνολο διαισθητικών ιδεών, ήρκεσαν για να θεμελιώσουν μια γαλλική παράδοση στην θεωρία της ισορροπίας.

Ο Cantillon υιοθέτησε την θεωρία της αξίας του Petty αλλά την αναμόρφωσε προσπαθώντας να την θεμελιώσει, όχι αποκλειστικά στην ενσωματωμένη εργασία, αλλά στην αναγωγή του κόστους παραγωγής στις εισροές της εργασίας και της γης. Ήταν σαφέστερος από τον Petty στην διάκριση μεταξύ «εγγενούς αξίας» (*intrinsic value*) που εξαρτάται από τις συνθήκες της παραγωγής, και «αγοραίας τιμής», που εξαρτάται από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης. Η εξήγηση που έδωσε για την προσαρμογή της αγοραίας τιμής στην εγγενή αξία ήταν εξαιρετικά σαφής και σύγχρονη: μία εξήγηση βασισμένη στην υπόθεση ότι η τιμή της αγοράς καθορίζεται από τον πωλητή και προσαρμόζεται δυναμικά βάσει των εκτιμήσεων του για την ζήτηση.

Ο Cantillon δημιούργησε επίσης μία σύγχρονη θεωρία τριών τάξεων (γαιοκτημόνων, αγροτών που πληρώνουν πρόσοδο στους γαιοκτήμονες και εργατών) και τριών προσόδων (γαιοπρόσодος, κέρδος και δαπάνη του αγρότη) που του επέτρεψε να διατυπώσει μια θεωρία κυκλικής ροής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΕΣ

Οι φυσιοκράτες έχουν αποτελέσει θέμα συζητήσεων πολλών Ιστορικών, φιλοσόφων και οικονομολόγων. Ο Francois Quesnay είναι και ο ιδρυτής της σχολής που αποκαλούμε ως Φυσιοκράτες και ιδρύθηκε περίπου το 1756. Το πρακτικό οικονομικό πρόβλημα της σύγχρονης Γαλλίας, δεδομένου ότι παρουσιάστηκε στο μυαλό Quesnay, ήταν αυτού του χαρακτήρα. Εδώ είναι μια χώρα, που αφθονεί στους φυσικούς πόρους, αλλά η παραγωγή λιμοκτονεί στα σπάργανα ελλείψει του κεφαλαίου. Ακόμα το κεφάλαιο πρόκειται μόνο να ληφθεί με το να θέσει κατά μέρος από το κεφάλαιο που δημιουργείται από την παραγωγή. Εάν αυτό το κεφάλαιο μετατρέπεται σε κανάλια όπου δεν είναι διαθέσιμο για τη χρησιμοποίηση ως κεφάλαιο του παραγωγού, το έθνος είναι καταδικασμένο στη στείρωση. Σατιρίζει την άποψη ότι η ανέχεια είναι ένα απαραίτητο κέντρισμα στην αγροτική βιομηχανία: η ελπίδα είναι ένα καλύτερο ερέθισμα από την απελπισία, και η δραστηριότητα είναι καθορισμένη στην επιτυχία.²²

Τα πιο σημαντικά οικονομικά του έργα είναι: τα λήμματα «Fermiers» (αγρότες) (1756), «Grains» (σιτηρά) (1757), «Hommes» (άνθρωποι) (1757) που έγραψε για την *Εγκυκλοπαίδεια*²³, το *Tableau économique (Οικονομικός Πίνακας)* (1758) και το *Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole (Γενικά αποφθέγματα για την οικονομική διακυβέρνηση ενός αγροτικού βασιλείου)* (1758) τα οποία είναι όλα θεμελιώδη κείμενα της φυσιοκρατικής οικονομικής σκέψης, το άρθρο «Droit Naturel» (Φυσικό Δίκαιο) (1765) και τον διάλογο *Du commerce (Περί Εμπορίου)* (1766) στον οποίο ο Quesnay διατύπωσε την θεμελίωση του *laissez-faire* στο φυσικό δίκαιο και την αντιμερκαντιστική σκοπιά της σχολής.

Η φυσιοκρατική επιστημονική συνεισφορά ήταν αξιοθαύμαστη. Αξίζει να υπογραμμίσουμε τρία σημεία:

- α) οι νέες, επαναστατικές έννοιες της παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας, που εισήχθησαν σε συνδυασμό με μια νέα έννοια του πλούτου σύμφωνα με την οποία η πραγματική πηγή του πλούτου είναι το καθαρό προϊόν που αποκτάται με την εφαρμογή εργασίας στην γη
- β) η ιδέα της αλληλεξάρτησης μεταξύ των διαφόρων παραγωγικών διαδικασιών και η συναφής ιδέα της μακροοικονομικής ισορροπίας
- γ) η παρουσίαση των οικονομικών ανταλλαγών ως κυκλική ροή χρήματος και αγαθών μεταξύ των διαφόρων οικονομικών τομέων.

Ο Quesnay υπέθεσε ότι ο παραγωγικός κύκλος διαρκεί ένα χρόνο και ότι το τελικό προϊόν κάθε έτους εν μέρει καταναλώνεται και εν μέρει χρησιμοποιούνται ξανά ως αναγκαία εισροή για το επόμενο έτος. Επικεντρώθηκε στην αγροτική παραγωγή, τον μόνο τομέα που ήταν σε θέση να παράγει πλεόνασμα επί του κόστους αντικατάστασης και ο

---

22 The Physiocrats Six Lectures on the French economists of 18th century Higgs Batoche Books Kitchener 2001

23 Το άρθρο «Hommes» και άλλα δύο δεν δημοσιεύτηκαν τελικά στην *Εγκυκλοπαίδεια* γιατί στο μεταξύ έγινε απόπειρα κατά της ζωής του Λουδοβίκου ΙΕ'. Ο Quesnay, ως θεράπων ιατρός της ερωμένης του βασιλιά, Mme de Pompadour, έπρεπε να προσέχει πού γράφει. Η *Εγκυκλοπαίδεια* δεν ήταν βεβαίως φιλοβασιλική.

οποίος αποτελούσε την μόνη πραγματική πηγή πλούτου. Οι φυσιοκράτες θεωρούσαν το πλεόνασμα ως ένα είδος φυσικού δώρου από την γη. Έτσι, οι αγρότες σχημάτιζαν την «παραγωγική τάξη» (productive class). Από την άλλη, οι άνθρωποι που απασχολούνταν στην βιοτεχνία σχημάτιζαν την «άγονη τάξη» (sterile class), όχι επειδή δεν παρήγαγαν χρήσιμα αγαθά, αλλά απλούστατα διότι η αξία της παραγωγής τους εθεωρείτο ίση με την συνολική αξία των εισροών. Τέλος, υπήρχε η τάξη των γαιοκτημόνων ή αλλιώς «διανεμητική τάξη» (distributive class) της οποίας ο οικονομικός ρόλος ήταν να καταναλώνει το πλεόνασμα που δημιουργούσε η παραγωγική τάξη και να ξεκινά, με την δαπάνη της γαιοπροσόδου, την διαδικασία κυκλοφορίας χρήματος και αγαθών μεταξύ των διαφόρων οικονομικών τομέων. Οι φυσιοκράτες ονόμασαν αυτήν την διαδικασία κυκλοφορίας «διανομή». Αυτή είναι η προέλευση του ονόματος «διανεμητική τάξη»: η λειτουργία της είναι να διασφαλίζει μια αποτελεσματική «διανομή» του εισοδήματος και των αγαθών μεταξύ των διαφόρων τομέων.

Ο Quesnay έβγαλε δύο σημαντικά πολιτικά συμπεράσματα: Το πρώτο αφορά στην «φυσική» ικανότητα αναπαραγωγής ενός οικονομικού συστήματος, όσο αυτό δεν εμποδίζεται από παρεμβάσεις των πολιτικών αρχών. Η ισορροπία αναπαραγωγής στην οποία βρίσκεται με φυσικό τρόπο το σύστημα μπορεί να οριστεί ως μία κατάσταση στην οποία κάθε τομέας προσφέρει στους άλλους τομείς ακριβώς την απαιτούμενη ποσότητα εισροών, έτσι ώστε διαμορφώνονται λειτουργικές σχέσεις μεταξύ των διαφόρων τομέων και τάξεων οι οποίες είναι παρόμοιες με εκείνες που προτείνονται στον διδακτικό μύθο του Μενήνιου Αγρίππα²⁴. Ο Quesnay ήταν γιατρός και μελετούσε το οικονομικό σύστημα σαν να ήταν φυσικός οργανισμός. Η ισορροπία στην οποία βρισκόταν η οικονομία με φυσικό τρόπο εθεωρείτο ως εκδήλωση της *φυσικής τάξης* των πραγμάτων. Εδώ είναι εμφανής η επιρροή της φιλοσοφίας του φυσικού δικαίου. Ωστόσο ο Quesnay, κατά την εξαγωγή των πολιτικών συμπερασμάτων του, παρουσίαζε μεγαλύτερη λογική συνέπεια και ήταν περισσότερο ακραίος από τον Locke, ο οποίος είχε επίσης επηρεαστεί έντονα από την φιλοσοφία του φυσικού δικαίου. Σε σχέση με την φυσική τάξη, το καλύτερο που μπορούσαν να κάνουν η «θετική τάξη» ή οι νόμοι και θεσμοί της οργανωμένης κοινωνίας ήταν να μην αναμειχθούν. Έτσι, το απόφθεγμα του Gournay²⁵ «laissez faire, laissez passer les marchandises»²⁶ έμοιαζε να έχει «αποδειχθεί επιστημονικά». Πράγματι, τα αγαθά θα πήγαιναν από μόνα τους εκεί που έπρεπε για να ικανοποιήσουν τις συνθήκες αναπαραγωγής της κοινωνίας, εφόσον αυτό τους επιτρεπόταν.

Η δεύτερη πολιτική συνέπεια ίου φυσιοκρατικού υποδείγματος αφορά στην θεωρία του *impôt unique*²⁷. Η θεωρία αυτή ώθησε στην λογική του κατάληξη και έδωσε μια νέα «επιστημονική» βάση στο επιχείρημα που είχε ήδη διατυπωθεί από τον Vauban και τον Boisguillebert στις αρχές του αιώνα: το καλύτερο που μπορούσαν να κάνουν οι κεντρικές αρχές σε σχέση με τα δημόσια οικονομικά ήταν να εξαλείψουν όλο αυτόν τον περίπλοκο και αναποτελεσματικό δημοσιονομικό μηχανισμό που ήταν κατάλοιπο του Μεσαίωνα και

---

24 Σύμφωνα με τον μύθο του Ρωμαίου Υπάτου Μενήνιου Αγρίππα, όταν τα μέλη του σώματος εξεγέρθηκαν κατά του στομάχου, επειδή κατανάλωνε μόνο χωρίς να συνεισφέρει, το στομάχι απέδειξε την χρησιμότητα του σταματώντας την λειτουργία του. Ο μύθος αυτός υποτίθεται ότι έπεισε τους εξεγερμένους πληβείους να γυρίσουν στην Ρώμη και για την χρησιμότητα των πατρικίων.

25 Vincent de Gournay (1712-1759). Γάλλος φυσιοκράτης οικονομολόγος και δημόσιος λειτουργός. Είναι περισσότερο γνωστός από την παραπάνω φράση. Ο Turgot τον συνόδευσε από το 1753 έως το 1756 στις περιδείξεις που έκανε ως βασιλικός επίτροπος (intendant du commerce).

26 Γαλλικά: «αφήστε να γίνει, αφήστε να περάσουν τα εμπορεύματα». Η φράση *laissez faire* χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της απουσίας κρατικού παρεμβατισμού.

27 Γαλλικά: μοναδικός φόρος

ο οποίος το μόνο που έκανε, εκτός από το να κάνει την είσπραξη των φόρων πολυέξοδη και δύσκολη, ήταν να εμποδίζει την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων και την ελεύθερη ιδιωτική πρωτοβουλία. Το σχέδιο περιελάμβανε την επιβολή ενός και μοναδικού φόρου στον μόνο παραγωγικό συντελεστή, την γη, ο οποίος θα πληρωνόταν με το καθαρό προϊόν. Τα άλλα εισοδήματα θα ξοδεύονταν στην «αναγκαία κατανάλωση» που ήταν απαραίτητη στην παραγωγική διαδικασία, ούτως ώστε να μην μπορούν να σπαταληθούν σε πραγματικούς όρους. Οι φόροι που θα εισπράττονταν από αυτά τα εισοδήματα θα μεταβιβάζονταν και, στο τέλος, σε κάθε περίπτωση, θα μετέπιπταν στην γαιοπρόσοδο. Επομένως, θα ήταν καλύτερο να φορολογηθεί άμεσα η γαιοπρόσοδος.

Ο Quesnay είχε πολλούς υποστηρικτές. Θα αναφέρουμε εδώ μόνο τους πιο σημαντικούς: Nicholas Baudeau, Pierre Samuel Dupont de Nemours, Pierre Paul Mercier de la Rivière, Victor Riquet de Mirabeau και Guillaume François Le Trosne²⁸.

Ο οικονομικός πίνακας περιλάμβανε τα εξής:

1. η εργασία που χρησιμοποιείται στη βιομηχανία σε αντιδιαστολή με τη γεωργία, δεν πολλαπλασιάζει τον πλούτο, αν και
2. αυτό συμβάλλει στον πληθυσμό και την αύξηση του πλούτου, εκτός αν
3. αυτό καταλαμβάνει τα άτομα στην προκατάληψη της γεωργίας, οπότε σ' αυτή την περίπτωση έχει την αντίθετη επίδραση.
4. Ο πλούτος του γεωπόνου γέννησε το γεωργικό πλούτο.
5. Η βιομηχανική εργασία τείνει να αυξήσει το εισόδημα από το έδαφος, και αυτό υποστηρίζει πάλι τη βιομηχανία.
6. Ένα έθνος που έχει ένα μεγάλο εμπόριο στα ακατέργαστα προϊόντα του μπορεί πάντα να διατηρήσει ένα σχετικά μεγάλο εμπόριο στις κατασκευές αλλά
7. εάν έχει λίγα του πρώτου και μειώνεται στο δεύτερο για την επιβίωση, αυτό είναι σε έναν επικίνδυνο και επισφαλή όρο.
8. Ένα μεγάλο εσωτερικό εμπόριο στα κατασκευασμένα άρθρα μπορεί μόνο να διατηρηθεί από το εισόδημα από το έδαφος.
9. Ένα έθνος με μια μεγάλη περιοχή που υποτιμά τα ακατέργαστα προϊόντα του για να ευνοήσει τις κατασκευές, καταστρέφεται σε όλες τις κατευθύνσεις.
10. Τα πλεονεκτήματα του εξωτερικού εμπορίου δεν συνίστανται στην αύξηση των χρημάτων
11. Η ισορροπία του εμπορίου δεν δείχνει το πλεονέκτημα του εμπορίου ή την κατάσταση του πλούτου κάθε έθνους, το οποίο πρόκειται
12. να κριθεί και από το εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο και ειδικά από τον πρώτο.
13. Ένα έθνος που εξάγει από το χώμα του, τα άτομά του, και τη ναυσιπλοΐα του οι καλύτερες δυνατές ανάγκες αποτελέσματος να μην δώσει απροθύμως το εμπόριο στους γείτονες του και

---

28 Nicholas Baudeau (1730-1792), Pierre Samuel Dupont de Nemours (1739-1817). Pierre Paul Mercier de la Rivière (1720-1794), Victor Riqueti de Mirabeau (1715-1789) και Guillaume François Le Trosne (1728-1780).

14. στα αμοιβαία έθνη εμπορίου που πωλούν τα πιο χρήσιμα ή τα απαραίτητα προϊόντα έχει το πλεονέκτημα πέρα από εκείνους που πωλούν τις πολυτέλειες.²⁹

Τον πίνακα ακολουθούν δώδεκα σελίδες εξηγήσεων, Έπειτα ακολουθούν τέσσερις σελίδες των αξιωμάτων, είκοσι τρία σε αριθμό με τίτλο “ *Extrait des Oeconomies Royales de M. de Sully.*” Ως εκ τούτου βλέπει ότι η υπερβολή της διακοσμητικής πολυτέλειας μπορεί να καταστρέψει αμέσως ένα άφθονο κράτος λόγω της μεγαλοπρέπειας.

Το πρόβλημα με τη φυσιοκρατία ήταν ότι επέμενε πως μόνο ο αγροτικός εργάτης παρήγαγε αληθινό πλούτο επειδή η Φύση μοχθούσε στο πλευρό του, ενώ ο βιομηχανικός εργάτης απλώς άλλαζε τη μορφή της με έναν «αστείο» τρόπο. Έτσι το σύστημα του Quesnay είχε εφαρμοσμένη εφαρμογή στην πράξη. Είναι αλήθεια ότι ευαγγελιζόταν μια πολιτική *laissez-faire* - μια ριζοσπαστική παρέκκλιση για την εποχή του. Αλλά υποστηρίζοντας ότι το μόνο που έκανε ο βιομηχανικός τομέας ήταν μια σειρά επεξεργασία, αδυνατούσε να αντιληφθεί ότι ο ανθρώπινος μόχθος μπορεί να παράγει πλούτο όπου κι αν εργάζεται, και όχι μόνο στη γη.³⁰

Τέλος, είναι απαραίτητο να αναφέρουμε ορισμένες από τις πρώτες προσπάθειες, για την εφαρμογή των μαθηματικών στα οικονομικά από τον François Veron de Forbonnais³¹, τον Pierre Dupont de Nemours και ειδικότερα από τον Achylle Nicolas Isnard³², του οποίου το έργο *Traité des richesses {Πραγματεία περί πλούτου}* (1781) περιέχει το πρώτο υποτυπώδες, αν και εντυπωσιακά σύγχρονο, σχήμα γενικής οικονομικής ισορροπίας.

---

29 . Ο πίνακας των οικονομικών όπως παρατίθεται στο βιβλίο *The Physiocrats Six Lectures on the French economists of 18th century* Higgs Batoche Books Kitchener 2001 στη σελ. 21

30. Robert L. Heilbroner “οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου” Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική βιβλιοθήκη Αθήνα Οκτώβριος 2001

30 Robert L. Heilbroner “οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου” Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική βιβλιοθήκη Αθήνα Οκτώβριος 2001

31 . 1722-1800.

32 1749-1803. Επηρέασε τον Walras.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΚΛΑΣΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Η κλασική σχολή ξεκινάει το 1776 με τη δημοσίευση του έργου «Ο Πλούτος Των Εθνών» του Adam Smith. Στους Κλασικούς ανήκουν οι: Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, η κλασική Ρικαρδιανή σχολή, ο T. Robert Malthous και η αντικλασική σχολή, Ο Jeremy Bentham και οι υλιστές, ο Jules Dupuit και οι Γάλλοι μηχανικοί, Οι Οριακοί, ο Karl Marx και η μαρξιστική σχολή, Οι μπολιονιστικές διαμάχες, Η σχολή του Manchester, Ο Piero Sraffa και οι νέορικαρδιανοί, και οι νεομαρξιστές.³³

4.1 ADAM SMITH

«Ο αποκλειστικός σκοπός της παραγωγής είναι η κατανάλωση».
Adam Smith, 1723-1790,

Το 1776 ο Smith εξέδωσε το έργο *Μία Έρευνα για τη Φύση και τα Αίτια τον Πλούτου των Εθνών (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)*, ένα ορόσημο της σύγχρονης οικονομικής σκέψης. Το έργο ξεκινά με μια ανάλυση των «αιτιών της βελτίωσης των παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας» - βελτίωση που αναγνωρίζεται αμέσως ως η κύρια συνθήκη για την μεγέθυνση του πραγματικού πλούτου.

Είναι σίγουρο ότι ο Σμιθ δεν θα ενθάρρυνε μια αναταραχή που θα ανέτρεπε τους ευγενείς και θα ενθρόνιζε τους φτωχούς. Παρ' όλα αυτά, η κεντρική ιδέα του *Πλούτου των εθνών* είναι επαναστατική. Ο Σμιθ δεν είναι, όπως πιστεύουν πολλοί, ένας απολογητής των ανερχόμενων αστών. Όπως θα δούμε, θαυμάζει τη δουλειά τους, αλλά δυσπιστεί ως προς τα κίνητρα τους και νοιάζεται για τις ανάγκες της μεγάλης εργατικής μάζας. Αλλά σκοπός του δεν είναι να ενστερνιστεί τα συμφέροντα οποιασδήποτε τάξης. Τον απασχολεί η προώθηση του πλούτου ολόκληρου του έθνους. Και ο πλούτος, για τον Άνταμ Σμιθ, (αποτελείται από τα προϊόντα που καταναλώνουν όλα τα μέλη της κοινωνίας, αν και βέβαια όχι σε ίσες ποσότητες. Στην Κοινωνία της Φυσικής Ελευθερίας θα υπάρχει και φτώχεια και πλούτος.

Ωστόσο, έχουμε να κάνουμε με μια δημοκρατική και, άρα, ριζοσπαστική φιλοσοφία του πλούτου. Η έννοια του χρυσού, των θησαυρών, της βασιλικής περιουσίας έχει εξαφανιστεί. Τα προνόμια των εμπόρων, των αγροκτηματιών ή των εργατικών συντεχνιών έχουν εξαφανιστεί. Βρισκόμαστε στον σύγχρονο κόσμο, όπου η ροή αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώνονται από όλους αποτελεί τον υπέρτατο σκοπό της οικονομικής ζωής.

Το όραμα του Σμιθ είναι περισσότερο η συνταγή για έναν εντελώς νέο τρόπο κοινωνικής οργάνωσης, έναν τρόπο που ονομάζεται Πολιτική Οικονομία ή, με τη σημερινή ορολογία, Οικονομική Επιστήμη. Στο κέντρο αυτού του προσχεδίου είναι οι λύσεις σε δύο προβλήματα που απορρόφησαν την προσοχή του Άνταμ Σμιθ. Πρώτον,

---

33 Ο πίνακας των σχολών που ανήκουν στην Κλασική περίοδο βρίσκεται στην ιστοσελίδα: <http://cepa.newschool.edu/het/thought.htm#classical>

ενδιαφέρεται να αποκαλύψει το μηχανισμό που διατηρεί τη συνοχή της κοινωνίας. Πώς είναι δυνατό μια κοινότητα στην οποία ο καθένας ασχολείται με την προώθηση των προσωπικών του συμφερόντων να μη διαλύεται από ισχυρές φυγόκεντρες δυνάμεις; Τι είναι αυτό που καθοδηγεί τις ασχολίες του κάθε ανθρώπου ώστε να εναρμονίζονται με τις ανάγκες της ομάδας; Χωρίς κάποια αρχή κεντρικού σχεδιασμού και χωρίς τη σταθεροποιητική επίδραση της προαιώνιας παράδοσης, πώς κατορθώνει η κοινωνία να εκτελεί εκείνες τις λειτουργίες που είναι απαραίτητες για την επιβίωση;

Αυτά τα ερωτήματα οδήγησαν τον Σμιθ στη διατύπωση των νόμων της αγοράς. Αυτό που έψαχνε ήταν το «αόρατο χέρι», όπως το αποκαλούσε, το οποίο οδηγεί «τα προσωπικά συμφέροντα και τις έντονες επιθυμίες των ανθρώπων» προς την κατεύθυνση «η οποία είναι η πλέον θετική για το συμφέρον ολόκληρης της κοινωνίας». Αλλά οι νόμοι της αγοράς θα αποτελέσουν μέρος μόνο της έρευνας του Σμιθ. Υπάρχει κι άλλο ένα ερώτημα που τον ενδιαφέρει: Προς τα πού κατευθύνεται η κοινωνία; Οι νόμοι της αγοράς είναι σαν τους νόμους που εξηγούν πώς στέκει όρθια μια περιστρεφόμενη σβούρα. Υπάρχει όμως και το ερώτημα εάν η σβούρα, λόγω της περιστροφής της, θα κινηθεί κατά μήκος του τραπεζιού.

Για τον Σμιθ και τους μεγάλους οικονομολόγους μετά απ' αυτόν, η κοινωνία δεν είναι ένα στατικό επίτευγμα της ανθρωπότητας το οποίο συνεχώς θα αναπαράγεται, ίδιο και απαράλλαχτο, από τη μια γενιά στην άλλη. Αντίθετα, η κοινωνία αντιμετωπίζεται ως ένας οργανισμός με τη δική του ιστορία. Στην πραγματικότητα, ο Πλούτος των εθνών σε ολόκληρο το εύρος του είναι μια σπουδαία ιστορική πραγματεία, που εξηγεί πώς δημιουργήθηκε και πώς λειτουργούσε το «σύστημα της απόλυτης ελευθερίας» (ή και «σύστημα της φυσικής ελευθερίας») - όπως αποκαλούσε ο Σμιθ τον εμπορικό καπιταλισμό³⁴.

4.1.1 Εισόδημα , συσσώρευση και διανομή του

Ο καταμερισμός της εργασίας είναι μια διαδικασία με την οποία μια συγκεκριμένη παραγωγική λειτουργία υποδιαιρείται σε ένα συγκεκριμένο αριθμό ξεχωριστών λειτουργιών, ενώ η καθμία εκτελείται από διαφορετικό άτομο. Με τον καταμερισμό της εργασίας αυξάνεται η ικανότητα του εργάτη, μειώνεται ο άσκοπος χρόνος μεταφοράς ενός εργάτη από μια δραστηριότητα σε μια άλλη και κυρίως προωθείται η τεχνική πρόοδος. Παρ' όλα αυτά, ο καταμερισμός της εργασίας περιορίζεται από το μέγεθος της αγοράς και είναι εφικτός μόνο όταν η οικονομία μπορεί να παράγει για μια αρκετά μεγάλη αγορά, ενώ γίνεται πιο έντονος μόνο όταν η αγορά επεκτείνεται.

Με την σειρά της, η αγορά θα μεγαλώνει όσο αναπτύσσονται οι μεταφορές και οι επικοινωνίες, όσο επεκτείνονται οι πιστωτικοί και νομισματικοί θεσμοί και όσο ταχύτερη είναι η μεγέθυνση του όγκου παραγωγής. Ο Smith πίστευε ότι υπάρχει ένας σωρευτικός μηχανισμός ο οποίος λειτουργεί σε ένα καπιταλιστικό σύστημα που προχωρά σύμφωνα με την ακόλουθη αλληλουχία: καταμερισμός της εργασίας-επέκταση των αγορών-αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας κ.ο.κ., δηλαδή ένας πραγματικά αγαθός κύκλος³⁵ μεγέθυνσης.

---

34 Robert L. Heilbroner “οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου” Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική βιβλιοθήκη Αθήνα Οκτώβριος 2001 σελ 74-75.

35 . «Αγαθός κύκλος», το αντίθετο του «φαύλου κύκλου», μια σπειροειδώς ανεπισσώμενη πορεία.

Ο καταμερισμός της εργασίας πυροδοτεί την διαδικασία μεγέθυνσης και η συσσώρευση του κεφαλαίου είναι αυτή που την κινεί. Ο Smith υποδιείρεσε το κεφάλαιο σε *σταθερό κεφάλαιο (fixed capital)*, το οποίο αποτελείται από τα μηχανήματα, τις εγκαταστάσεις, τα κτίρια κ.λπ. και σε *κυκλοφορούν κεφάλαιο (circulating capital)* το οποίο χρησιμοποιείται για να αγοραστούν οι πρώτες ύλες και να πληρωθούν η εργασία και η ενέργεια. Το *απόθεμα μισθών (wages fund)* είναι το μέρος του κυκλοφορούντος κεφαλαίου που χρησιμοποιείται για να πληρωθούν οι εργάτες. Σε πραγματικούς όρους, είναι ένα μέρος των αγαθών που παράγονται σε έναν παραγωγικό κύκλο που χρησιμοποιείται για να πληρωθούν οι εργάτες στον επόμενο διαδοχικό κύκλο. Οι μισθοί προκαταβάλλονται προτού πωληθεί το προϊόν, και για τον καπιταλιστή που τους καταβάλλει αποτελούν κεφάλαιο.

Η θεωρία της διανομής των εισοδημάτων μεταξύ των *κοινωνικών τάξεων* παίζει σημαντικό ρόλο στην θεωρία μεγέθυνσης του Smith. Συγκεκριμένα, οι τρεις βασικές τάξεις, η καπιταλιστική, οι εργάτες και οι γαιοκτήμονες, διαχωρίζονται με βάση τους παραγωγικούς πόρους που διαθέτουν -κεφάλαιο, εργασία και γη- αλλά και με βάση τον τρόπο με τον οποίο δαπανούν τα κέρδη, τους μισθούς και τα ενοίκια τους, τα αντίστοιχα εισοδήματά τους. Οι σχέσεις μεταξύ των τύπων των παραγωγικών πόρων που διαθέτουν οι διάφορες τάξεις και του τρόπου με τον οποίο δαπανούν τα εισοδήματά τους, αποτελούν το ουσιαστικό μέρος της θεωρίας της συσσώρευσης κεφαλαίου του Smith.

Οι γαιοκτήμονες που δεν κατέχουν παραγωγικό κεφάλαιο, δεν ενδιαφέρονται για την επέκταση του και δεν έχουν κανένα κίνητρο να προβούν σε αποταμίευση και συσσώρευση κεφαλαίου. Η τάση τους για αποταμίευση είναι μηδενική και δεν συντελούν καθόλου στην μεγέθυνση του πλούτου του έθνους. Από την άλλη, οι εργάτες κατέχουν μόνο την εργασία τους. Τόσο η ικανότητα των συνασπισμών των καπιταλιστών να ασκούν επιρροή στην κυβέρνηση και το Κοινοβούλιο όσο και οι ανταγωνιστικές δυνάμεις στην αγορά εργασίας ωθούν τους πραγματικούς μισθούς στο κατώτατο επίπεδο επιβίωσης. Με τον κατώτατο μισθό, όμως, η τάση για αποταμίευση πρέπει να είναι μηδενική. Επομένως, ούτε οι εργάτες προσφέρουν μια θετική υπηρεσία στην μεγέθυνση του πλούτου ενός έθνους, παρ' όλο που προσφέρουν πολλά στην παραγωγή του. Τέλος, οι καπιταλιστές κατέχουν το παραγωγικό κεφάλαιο και στοχεύουν να το αυξήσουν. Αυτό σημαίνει ότι έχουν υψηλή τάση για αποταμίευση. Κατά συνέπεια, όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό του εθνικού εισοδήματος που πηγαίνει στα κέρδη τόσο υψηλότερη θα είναι η μεγέθυνση του πλούτου του έθνους. Το γενικό συμφέρον λοιπόν του έθνους συμβαδίζει με εκείνο της αστικής τάξης.

Ο Smith επίσης έκανε ένα σημαντικό διαχωρισμό μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής εργασίας. Η πρώτη απασχολείται στην παραγωγή αγαθών ενώ η δεύτερη στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών ή σε παρόμοιες δραστηριότητες. Ο Smith είχε υπόψη του την διαφορά που υπήρχε μεταξύ των εργατών που απασχολούνταν από καπιταλιστές και το οικιακό προσωπικό που απασχολούνταν από την «αργόσχολη τάξη». Συσσώρευση είναι η συσσώρευση των αγαθών. Επομένως η παραγωγική εργασία είναι σημαντική για την διατήρηση της συσσώρευσης, σε αντίθεση με την μη παραγωγική. Αυτό σημαίνει ότι μια αναπτυσσόμενη οικονομία πρέπει να μειώσει στο ελάχιστο το ποσοστό των εργατών που απασχολούνται στην μη παραγωγική εργασία.

4.1.2 Αξία

Ο Adam Smith προσπάθησε επίσης να διατυπώσει μια θεωρία για την αξία των παραγόμενων προϊόντων. Ξεκίνησε αναγνωρίζοντας ότι η δομή μιας παραγωγικής διαδικασίας μπορεί να παρουσιαστεί σε όρους σειράς των ποσοτήτων εργασίας που χρειάστηκαν για την παραγωγή των αγαθών. Για την ακρίβεια, ακόμη και ο αργαλιός που χρησιμοποιείται από τον εργάτη για την παραγωγή υφασμάτων έχει παραχθεί με την σειρά του με εργασία που έχει υποβοηθηθεί από άλλα παραγωγικά μέσα. «Επομένως, το πραγματικό μέτρο της ανταλλάξιμης αξίας όλων των εμπορευμάτων είναι η εργασία. Η πραγματική τιμή του κάθε πράγματος, ότι αυτό στοιχίζει πραγματικά στον άνθρωπο που θέλει να το αποκτήσει, είναι ο μόχθος και η δυσκολία της απόκτησης του»³⁶. Ο Smith συνήγαγε από αυτό το γεγονός ότι για να έχει αξία ένα αγαθό, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να έχει παραχθεί από ανθρώπινη εργασία. Από την άλλη, όμως, η αξία ενός αγαθού μετριέται από την ποσότητα εργασίας που είναι σε θέση να «εξουσιάσει» (command³⁷): η αξία ενός εμπορεύματος «για εκείνους που το κατέχουν και που θέλουν να το ανταλλάξουν με κάποια νέα παραγωγή είναι ακριβώς ίση με την ποσότητα εργασίας που χάρη σε αυτήν (την αξία) μπορούν να αγοράσουν ή να εξουσιάσουν».

Ο Smith είδε καθαρά ότι το μέτρο της αξίας στην εργασία που εξουσιάζεται (labour commanded) δεν συμπίπτει με το ποσό της εργασίας που είναι ενσωματωμένη στα αγαθά.

Μια τέτοια ισότητα θα μπορούσε να συμβεί μόνο σε εκείνη την πρόωμη και πρωτόγονη κατάσταση της κοινωνίας που προϋπήρχε της συσσώρευσης κεφαλαίου (stock) και της ιδιοποίησης της γης [...] Αν σε μία φυλή κυνηγών, για παράδειγμα, το κόστος του να σκοτώσει κανείς έναν κάστορα είναι συνήθως διπλάσιο από εκείνο του να σκοτώσει ένα ελάφι, κανονικά ένας κάστορας θα έπρεπε κανονικά να ανταλλαγεί με ή να αξίζει όσο δύο ελάφια. Είναι φυσικό πως αυτό που αποτελεί συνήθως το προϊόν εργασίας δύο ημερών ή δύο ωρών πρέπει να αξίζει τα διπλάσια από αυτό που αποτελεί συνήθως το προϊόν εργασίας μίας μέρας ή μίας ώρας [...] Σε αυτές τις συνθήκες, ολόκληρο το προϊόν εργασίας ανήκει στον εργάτη, ενώ η ποσότητα εργασίας που χρησιμοποιείται συνήθως για την απόκτηση ή παραγωγή κάποιου εμπορεύματος είναι ο μόνος παράγων (circumstance) που μπορεί να ρυθμίσει την ποσότητα εργασίας που απαιτείται κανονικά προκειμένου κανείς να αγοράσει, εξουσιάσει ή ανταλλάξει το εμπόρευμα³⁸.

Κάτω από αυτές τις ειδικές συνθήκες επομένως, η ποσότητα της εργασίας που εξουσιάζεται συμπίπτει με την ποσότητα της ενσωματωμένης εργασίας.

36 Επειδή υπάρχουν πολλές εκδόσεις, οι παραπομπές στον *Πλούτο των Εθνών* γίνονται συνήθως ως Βιβλίο - Κεφάλαιο - Παράγραφος. Ο *Πλούτος των Εθνών* αποτελείται από πέντε βιβλία. Οι ελληνικές μεταφράσεις είναι Αδάμ Σμιθ, *Ερευνα περί της φύσεως & των αιτιών του πλούτου των εθνών*, Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια Δημήτρη Καλλιτσουνάκη, Αθήνα, εκδ. Εστία, 1948 (πρόκειται περί επιλογών από το έργο του Σμιθ), εφεξής Καλλιτσουνάκης και Adam SMITH, *Ερευνα για την Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών*, Βιβλία I&II, Μετάφραση Χρήστος Βαλλιάνος, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2000, εφεξής Βαλλιάνος. Το χωρίο στο κείμενο είναι το 1.5.1-2. Καλλιτσουνάκης, σ. 59* Βαλλιάνος, σ. 62.

37 Αποδίδεται επίσης και ως «παραγγέλλω» ή «ελέγγω».

38 1.6.1-4, Καλλιτσουνάκης, σσ. 67-8' Βαλλιάνος, σσ. 84-5

Τα πράγματα αλλάζουν όταν περνάει κανείς από ένα σύστημα όπου ολόκληρο το προϊόν της εργασίας ανήκει στον εργάτη, σε ένα σύστημα στο οποίο ο έλεγχος των μέσων παραγωγής και κατά συνέπεια η παραγωγή δεν βρίσκεται πλέον στα χέρια του εργάτη. Όταν οι καπιταλιστές και οι γαιοκτήμονες συμμετέχουν στην διανομή του προϊόντος, η ανταλλακτική αξία ενός αγαθού πρέπει να είναι τέτοια ώστε εκτός από την κάλυψη του μισθού να επιτρέπει και την πληρωμή του κέρδους και της γαιοπροσόδου. Αυτό σημαίνει ότι η ποσότητα εργασίας την οποία μπορεί να πληρώσει το αγαθό πρέπει να είναι μεγαλύτερη από εκείνη που χρησιμοποιήθηκε για να παραχθεί. Συνεπώς, σε μια καπιταλιστική κοινωνία, η ενσωματωμένη εργασία δεν είναι πλέον καλό μέτρο για την ανταλλακτική αξία των αγαθών.

Η εργασία που εξουσιάζεται είναι μια σχετική τιμή. Είναι η αξία ενός αγαθού που εκφράζεται σε όρους ενός άλλου αγαθού: η εργασία που μπορεί να αγοραστεί με αυτό. Εφόσον ο, Smith υποστήριξε ότι η τιμή εξαρτάται από τα εισοδήματα που δαπανώνται για να παραχθεί το αγαθό, την ορίζει ως το σύνολο αυτών των εισοδημάτων: μισθοί, κέρδη και πρόσδοδος. Εδώ, χάριν απλουστεύσεως, θα αγνοήσουμε την πρόσδοδο. Ας φανταστούμε μια οικονομία στην οποία σε μια ελεύθερη γη, παράγεται μόνο ένα αγαθό, για παράδειγμα, σιτάρι (corn³⁹) με μέσα το ίδιο το αγαθό και εργασία. Το αγαθό, που μετριέται σε τόνους, χρησιμοποιείται σαν μισθιακό αγαθό⁴⁰ και σαν κεφαλαιουχικό αγαθό. Ας υποθέσουμε^ πάλι χάριν απλουστεύσεως, ότι οι μισθοί πληρώνονται αφού έχει παρασχεθεί η εργασία. Έστω k ο κεφαλαιακός συντελεστής, δηλαδή η ποσότητα των σπόρων που χρειάζεται για να παραχθεί ένας τόνος σιτάρι, και l ο συντελεστής εργασίας, δηλαδή η ποσότητα εργατοωρών που χρησιμοποιούνται άμεσα για την παραγωγή ενός τόνου σιταριού. Αν λ είναι η εργασία που ενσωματώνεται άμεσα και έμμεσα σε έναν τόνο σιτάρι, το λk θα είναι η εργασία που ενσωματώνεται σε k τόνους σιτάρι που χρησιμοποιούνται ως σπόροι. Επομένως:

$$\lambda = l + \lambda k = \frac{l}{1-k} \quad 41$$

Τώρα, αν r είναι το ποσοστό κέρδους, το w και το ρ είναι ο χρηματικός μισθός και η χρηματική τιμή ενός τόνου σιτάρι, $\rho l w$ θα είναι η εργασία που εξουσιάζεται από το αγαθό και $w \rho$ θα είναι ο πραγματικός μισθός. Η τιμή του σιταριού θα ισούται με το σύνολο του κόστους που προκύπτει κατά την παραγωγή του και τα κέρδη που πραγματοποιούνται από τους καπιταλιστές. Το κόστος της εργασίας είναι $w l$, το κόστος του κεφαλαίου ρk , το κέρδος $\rho k r$. Επομένως, $\rho = w l + \rho k + \rho k r$.

Εκφράζοντας την τιμή σε εργασία που εξουσιάζεται:

$$\frac{\rho}{w} = l + \frac{\rho}{w} k(l + r) = \frac{l}{1 - k(1 + r)} \quad 42$$

39 Corn, το απέδωσα ως σιτάρι. Στην πραγματικότητα είναι ο σπόρος κάθε δημητριακού (σιτάρι, βρόμη, κριθάρι, καλαμπόκι), κυρίως δε του επικρατούντος δημητριακού σε μία περιοχή (π.χ., σιτάρι στην Αγγλία, βρόμη στην Σκωτία. Στις ΗΠΑ σημαίνει και καλαμπόκι (maize ή Indian corn)).

40 Wage good, δηλαδή για την διατροφή των εργατών.

41 Η πιο πάνω εξίσωση αναφέρεται στο βιβλίο «Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης» Ernesto Screpanti Stefano Zamagagni. Εκδόσεις Τυπωθήτω Αθήνα 2008σελ 95.

42 Η πιο πάνω εξίσωση αναφέρεται στο βιβλίο«Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης» Ernesto Screpanti Stefano Zamagagni. Εκδόσεις Τυπωθήτω Αθήνα 2008σελ 96

Είναι εύκολο να δούμε ότι η εργασία που εξουσιάζεται είναι μεγαλύτερη από την ενσωματωμένη εργασία επειδή υπάρχει κέρδος, και ότι γίνεται πάντα μεγαλύτερη όσο αυξάνεται το κέρδος. Μπορούμε επίσης να πούμε ότι η τιμή του αγαθού δεν είναι τίποτα περισσότερο από ό,τι το σύνολο των μισθών και των κερδών (και του κεφαλαίου) που καταβλήθηκε για την παραγωγή του. Είναι ωστόσο εξίσου ξεκάθαρο ότι η εξίσωση της εργασίας που εξουσιάζεται δεν μας επιτρέπει να καθορίσουμε την εργασία που εξουσιάζεται, η οποία είναι γνωστή από την στιγμή που ο πραγματικός μισθός είναι γνωστός, αλλά μόνο το ποσοστό κέρδους το οποίο καθορίζεται υπολειμματικά (residually). Παρόμοια αποτελέσματα συνάγονται και στην γενική περίπτωση όπου παράγονται η αγαθά.

Η θεωρία της αξίας που βασίζεται στην εργασία που εξουσιάζεται είναι σωστή ως θεωρία τιμών, μόνον εάν προϋποθέτει μία υπολειμματική θεωρία κέρδους. Ωστόσο, με βάση αυτό το επιχειρήμα, ο Smith μερικές φορές αφήνει τον εαυτό του να οδηγηθεί σε λάθος συμπεράσματα από παραπλανητικές προτάσεις. Μια από αυτές είναι ότι η αύξηση στους μισθούς μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των τιμών και όχι σε μια μείωση των κερδών. Μια άλλη είναι ότι το κέρδος λειτουργεί ως αποζημίωση για τον κίνδυνο ή ακόμη και για το δυσάρεστο συναίσθημα (*disagreeableness*) που αντιμετωπίζουν εκείνοι που προκαταβάλλουν το κεφάλαιο. Μια άλλη πρόταση είναι ότι «οι μισθοί, το κέρδος και το ενοίκιο είναι οι τρεις πρωτογενείς πηγές [...] όλης της ανταλλάξιμης αξίας» (σ. 155⁴³). Συνδυασμένες, αυτές οι τρεις προτάσεις θα παρακινούσαν κάποιον να σκεφτεί μια μη υπολειμματική θεωρία του κέρδους που θα οδηγούσε στο λογικό λάθος μιας θεωρίας της αξίας που βασίζεται στο κόστος παραγωγής. Από αυτές τις παραπλανητικές υποθέσεις προέκυψε η λεγόμενη «προσθετική» (additive) θεωρία της αξίας η οποία καθορίζει την αξία ενός αγαθού με βάση το σύνολο των εισοδημάτων που καταβάλλονται για την παραγωγή του. Όταν μιλάμε για το λανθασμένο συμπέρασμα αυτής της θεωρίας δεν αναφερόμαστε τόσο στην ιδέα ότι η τιμή ενός αγαθού εκφράζεται ως το σύνολο των εισοδημάτων αυτών αλλά στην ερμηνεία που θεωρεί τα εισοδήματα ως τις *πρωτογενείς πηγές* της αξίας. Με μια τέτοια ερμηνεία, οι μισθοί και τα κέρδη θα καθορίζονταν από τις δυνάμεις προσφοράς και ζήτησης στις αγορές των

4.1.3 Η Αγορά και ο Ανταγωνισμός

Η θεωρία της εργασίας που εξουσιάζεται, παίζει σημαντικό ρόλο στην θεωρία μεγέθυνσης του Smith. Συγκεκριμένα, μια απαραίτητη συνθήκη για την ύπαρξη θετικού ποσοστού μεγέθυνσης είναι ότι η εργασία που εξουσιάζεται από το καθαρό προϊόν είναι περισσότερη από την ποσότητα εργασίας που χρειάζεται για την παραγωγή του. Για την ακρίβεια, μόνο σε αυτήν την περίπτωση μπορεί να υπάρξει το πλεόνασμα που είναι απαραίτητο για την διατήρηση της συσσώρευσης κεφαλαίου.

Από την άλλη, η προσθετική θεωρία της τιμής, ενθαρρύνοντας την απόρριψη μιας ερμηνείας που βασίζεται στο κόστος παραγωγής, μοιάζει να επαναφέρει τις δυνάμεις της ζήτησης ως θεμελιώδεις καθοριστικούς παράγοντες των τιμών των αγαθών. Συνδυασμένη με μια θεωρία του κέρδους ως κανονική αποζημίωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, μοιάζει να προσφέρεται σε μια προσπάθεια παρουσίασης της κατανομητικής αποτελεσματικότητας (allocative efficiency) [ή ακόμα και της διανεμητικής δικαιοσύνης (distributive justice)] της ανταγωνιστικής ισορροπίας. Ακόμη και αν αυτή η προσέγγιση υιοθετήθηκε περισσότερο από τους οπαδούς του Smith παρά

---

43 1.6.17, Βαλλιάνος, σ. 90.

από τον ίδιο τον Smith, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Smith ήταν εκείνος που άνοιξε το δρόμο. Αυτό όμως θα αναλυθεί εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Σ' αυτό το σημείο είναι σημαντικός ο διαχωρισμός μεταξύ *αγοραίας τιμής (market price)* και *φυσικής τιμής (natural price)*. Η πρώτη είναι η πραγματική τιμή ενός αγαθού σε μια δεδομένη στιγμή, ενώ η δεύτερη είναι εκείνη που επιτρέπει την πληρωμή των εργατών, των καπιταλιστών και των γαιοκτημόνων σε κανονικά επίπεδα αμοιβής. Η τιμή αγοράς εξαρτάται από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης. Όταν υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση, η τιμή αγοράς θα αυξηθεί και θα μειωθεί όταν η προσφορά ξεπερνά την "ζήτηση. Ωστόσο, «η φυσική τιμή [...] είναι, ως εάν επρόκειτο, η κεντρική τιμή, προς την οποία οι τιμές όλων των εμπορευμάτων έλκονται⁴⁴ συνεχώς» (σ. 160⁴⁵) και αν-τό συμβαίνει επειδή ο ανταγωνισμός ρυθμίζει την λειτουργία των αγορών.

Ο Smith απεικονίζει την διαδικασία αυτή με ένα διαφωτιστικό παράδειγμα. Ας υποθέσουμε ότι μια δημόσια κηδεία προκαλεί την αύξηση στην ζήτηση μαύρου υφάσματος. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους αγοραστές μαύρου υφάσματος θα γίνει πιο έντονος και αυτό θα προκαλέσει αύξηση των τιμών. Όταν η τιμή αγοράς ξεπεράσει την φυσική τιμή, το κεφάλαιο που έχει επενδυθεί στην παραγωγή μαύρου υφάσματος θα έχει μεγαλύτερο κέρδος από ότι σε άλλες επιχειρήσεις. Οι καπιταλιστές που παράγουν αυτό το αγαθό θα ενθαρρυνθούν να επεκτείνουν την παραγωγή τους, ενώ το νέο κεφάλαιο θα μεταφερθεί από άλλες χρήσεις στην παραγωγή του. Αυτό θα προκαλέσει αύξηση της προσφοράς μαύρου υφάσματος, που σε μια συγκεκριμένη στιγμή μπορεί ακόμα και να ξεπεράσει την ζήτηση. Αυτό θα οδηγήσει σε μια μείωση της αγοραίας τιμής. Η διαδικασία προσαρμογής θα συνεχιστεί μέχρις ότου η αγοραία τιμή να επιστρέψει στο φυσικό της επίπεδο.

Η φυσική τιμή καθορίζεται από τα κόστη παραγωγής αλλά πραγματοποιείται στην αγορά. Οι διακυμάνσεις της τιμής αγοράς εξαρτώνται από τις δυνάμεις της ζήτησης αλλά ρυθμίζονται από τις συνθήκες παραγωγής. Η διαδικασία προσαρμογής που περιγράφεται παραπάνω είναι αναπόσπαστο στοιχείο του μηχανισμού της αγοράς με τον οποίο η οικονομία κατευθύνεται προς το «φυσικό» μονοπάτι της ισορροπίας της. Το ατομικό συμφέρον είναι η κινητήρια δύναμη του συστήματος, η δύναμή του το εμποδίζει να καταλήξει σε χάος. Η ύπαρξη πολλών συμμετεχόντων, μια σχετική γνώση των τιμών από τους αγοραστές και τους πωλητές, η κινητικότητα του κεφαλαίου και η απουσία φραγμών εισόδου είναι συνθήκες που περιορίζουν την δυνατότητα κάθε ξεχωριστού παράγοντα (agent) να επηρεάσει τις τιμές προς δικό του όφελος. Υπό τέτοιες συνθήκες, οι συνθήκες αγοράς διασφαλίζουν ότι αυτά τα αγαθά παράγονται σε αυτές ακριβώς τις ποσότητες που ικανοποιούν καλύτερα την τελική ζήτηση. Σε μια κατάσταση ισορροπίας, οι δυνάμεις της ζήτησης αναλαμβάνουν την κατανομή του κεφαλαίου μεταξύ των διαφόρων επιχειρήσεων. Ενώ οι συνθήκες προσφοράς καθορίζουν τις σχετικές τιμές, οι συνθήκες ζήτησης καθορίζουν τις σχετικές ποσότητες των παραγόμενων προϊόντων.

Από αυτήν την άποψη, η αγορά είναι η ίδια φύλακας του εαυτού της και είναι ικανή για πλήρη αυτορρύθμιση. Έτσι, ενώ όλοι είναι ελεύθεροι να ακολουθήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα, στην πραγματικότητα όλοι ελέγχονται από έναν απρόσωπο νόμο. Κάθε άτομο παρακινείται από ένα «αόρατο χέρι» να συνεισφέρει στην επίτευξη

---

44 Gravitare, έλκονται από την βαρύτητα ή άλλο φυσικό νόμο.

45 1.7.15, Βαλλιάνος, σ. 98.

μιας οικονομικής ισορροπίας, γεγονός το οποίο δεν ανήκε στις προθέσεις του: αυτή είναι το θεώρημα του Smith για το αόρατο χέρι. Δηλώνει ότι σε συνθήκες ανταγωνιστικής ισορροπίας:

- a) το σύστημα παραγωγής θα παράγει τα αγαθά που ζητούν οι καταναλωτές,
- b) οι επιλεγθείσες μέθοδοι παραγωγής είναι οι πιο αποτελεσματικές,
- c) τα αγαθά πωλούνται στην χαμηλότερη δυνατή τιμή, η οποία είναι το κόστος παραγωγής συμπεριλαμβανομένου ενός κανονικού κέρδους.

Η κύρια αδυναμία αυτής της τεράστιας θεωρίας είναι ότι παρέμεινε αναπόδεικτη. Ειδικότερα, ο Smith δεν κατάφερε να αποδείξει ούτε ότι η ισορροπία είναι υπαρκτή ούτε ότι είναι μοναδική και ευσταθής. Όσον αφορά στα τρία αυτά σημεία ωστόσο, μολονότι είναι θεμελιώδη, δεν θα έπρεπε να κρίνουμε πολύ αυστηρά τον Smith, καθώς ακόμη και σήμερα οι οικονομολόγοι ασχολούνται με τα προβλήματα της μοναδικότητας (uniqueness) και της ευστάθειας (stability), ενώ εκείνα της ύπαρξης (existence) λύθηκαν μόλις πρόσφατα.

4.1.4 Ο μηχανισμός της αγοράς

Ρίχνοντας μια ματιά στο μηχανισμό της αγοράς θα δούμε ότι δεν πρόκειται για κάτι που εξάπτει τη φαντασία ή επιταχύνει το σφυγμό. Όμως, ακόμα κι αν δεν είναι το πιο συναρπαστικό θέμα, έχει μια αμεσότητα που πρέπει να μας κάνει να το εξετάσουμε με σεβασμό. Οι νόμοι της αγοράς δεν είναι μόνο απαραίτητοι για την κατανόηση του κόσμου του Άνταμ Σμιθ, αλλά οι ίδιοι νόμοι βρίσκονται πίσω από τον πολύ διαφορετικό κόσμο του Καρλ Μαρξ κι από τον επίσης διαφορετικό κόσμο στον οποίο ζούμε σήμερα. Εφόσον όλοι μας, είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι, βρισκόμαστε κάτω από την κυριαρχία τους, επιβάλλεται να τους εξετάσουμε προσεχτικά.

Οι νόμοι της αγοράς του Άνταμ Σμιθ είναι βασικά απλοί. Μας λένε ότι ένας συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο θα/επιφέρει απολύτως συγκεκριμένα και προβλεπτά αποτελέσματα. Ειδικότερα, μας δείχνουν πώς το κίνητρο του προσωπικού συμφέροντος μέσα σ' ένα περιβάλλον ατόμων υποκινούμενων από παρόμοια συμφέροντα θα καταλήξει στον ανταγωνισμό. Και επιπλέον, δείχνουν πώς ο ανταγωνισμός θα έχει σαν αποτέλεσμα την παραγωγή εκείνων ακριβώς των αγαθών που επιθυμεί η κοινωνία, και σε τιμές που η κοινωνία είναι διατεθειμένη να πληρώσει. Ας δούμε πώς συμβαίνει αυτό.

Κατά πρώτο λόγο, αυτό συμβαίνει διότι το προσωπικό συμφέρον δρα ως κινητήρια δύναμη για να κατευθύνει τους ανθρώπους προς εκείνες τις εργασίες για τις οποίες είναι διατεθειμένη να πληρώσει η κοινωνία. «Δεν περιμένουμε το φαγητό μας να προέλθει από την καλοσύνη του χασάπη, του ζυθοποιού, ή του φούρναρη», λέει ο Σμιθ, «αλλά από μέριμνα για το προσωπικό τους συμφέρον. Απευθυνόμαστε όχι στην ανθρωπιά τους αλλά στη φιλαυτία τους, και ποτέ δεν τους μιλάμε για τις δικές μας ανάγκες, αλλά για τα δικά τους οφέλη».

Όμως το προσωπικό συμφέρον είναι η μισή εικόνα. Αυτό ωθεί τους ανθρώπους σε δράση. Κάτι άλλο ασφαλώς υπάρχει που αποτρέπει τα άπληστα άτομα από το να εκβιάζουν την κοινωνία απαιτώντας υπέρογκα λύτρα: μια κοινωνία που δρα-

στηριοποιείται μόνο από το προσωπικό συμφέρον θα ήταν μια κοινωνία ανηλεών κερδοσκόπων. Ο ρυθμιστής, λοιπόν, είναι ο ανταγωνισμός, η σύγκρουση μεταξύ ιδιοτελών παραγόντων στο πεδίο της αγοράς. Γιατί καθένας που προσπαθεί να επιτύχει το καλύτερο για τον εαυτό του χωρίς να σκέφτεται τις κοινωνικές συνέπειες, αντιμετωπίζει μια ομάδα ατόμων με αντίστοιχα κίνητρα που 'μοιράζονται ακριβώς την ίδια επιδίωξη. Γι' αυτό, ο καθένας είναι προθυμότερος να επωφεληθεί από την απληστία του γείτονα του. Ο άνθρωπος που επιτρέπει στο προσωπικό του συμφέρον να υπερβεί τα όρια θα ανακαλύψει ότι οι ανταγωνιστές του караδοκούν να του κλέψουν τη δουλειά. Αν πουλάει ακριβά τα προϊόντα του ή αν αρνείται να πληρώσει όσο και οι άλλοι τους εργάτες του, θα βρεθεί χωρίς αγοραστές στη μια περίπτωση και χωρίς εργάτες στην άλλη. Έτσι, όπως και στη *Θεωρία των ηθικών συναισθημάτων*, τα εγωιστικά κίνητρα των ανθρώπων μεταλλάσσονται λόγω αλληλεπίδρασης και οδηγούν στο πιο απρόσμενο αποτέλεσμα: την κοινωνική αρμονία.

Ένα παράδειγμα είναι το πρόβλημα των υψηλών τιμών. Ας υποθέσουμε ότι έχουμε χίλιους κατασκευαστές γαντιών. Το προσωπικό συμφέρον του καθενός θα τον κάνει να θέλει να αυξήσει την τιμή του πάνω από το κόστος παραγωγής κι έτσι να πραγματοποιήσει ένα πρόσθετο κέρδος. Αλλά δεν μπορεί. Αν ανεβάσει τις τιμές του, θα παρέμβουν οι ανταγωνιστές του και θα του αποσπάσουν την πελατεία του με τις φθηνότερες τιμές τους. Αδικαιολόγητα υψηλές τιμές θα μπορούν να διατηρηθούν μόνο αν όλοι οι κατασκευαστές γαντιών συγκεντρωθούν και συμφωνήσουν να προβάλουν ένα συμπαγές μέτωπο. Και σ' αυτή την περίπτωση, η δόλια συμμαχία θα μπορεί να διασπαστεί από κάποιον φιλόδοξο κατασκευαστή άλλου τομέα -ας πούμε, παπουτσιών- ο οποίος αποφασίζει να μετακινήσει το κεφάλαιο του στην παραγωγή γαντιών, όπου θα μπορούσε να αλώσει την αγορά ρίχνοντας τις τιμές του.

Αλλά οι νόμοι της αγοράς δεν περιορίζονται μόνο στην επιβολή ανταγωνιστικών τιμών για τα προϊόντα. Έχουν επίσης σαν αποτέλεσμα να συμμορφώνονται οι παραγωγοί με τις απαιτήσεις της κοινωνίας ως προς τις ποσότητες των αγαθών που επιθυμεί.

Όλα αυτά μπορεί να φαίνονται στοιχειώδη. Αλλά αναλογιστείτε τι έκανε ο Άνταμ Σμιθ με το κίνητρο του προσωπικού συμφέροντος και τον, ανταγωνισμό στο ρόλο του ρυθμιστή. Πρώτον, εξήγησε πώς συγκρατούνται οι τιμές, ώστε να μην απομακρύνονται αυθαίρετα από το κόστος παραγωγής του προϊόντος. Δεύτερον, εξήγησε πώς μπορεί η κοινωνία να προτρέπει τους παραγωγούς αγαθών να της παρέχουν ό,τι απαιτεί. Τρίτον, κατέδειξε γιατί οι υψηλές τιμές είναι μια αυτοθεραπευόμενη ασθένεια, με το να προκαλούν την αύξηση της παραγωγής στο συγκεκριμένο τομέα. Και, τέλος, εξήγησε γιατί υπάρχει μια γενική ομοιομορφία των εισοδημάτων σε κάθε επίπεδο των μεγάλων παραγωγικών στρωμάτων ενός έθνους. Με λίγα λόγια, βρήκε στο μηχανισμό της αγοράς ένα αυτορυθμιζόμενο σύστημα για τον τακτικό εφοδιασμό της κοινωνίας.

Πρέπει να δώσουμε έμφαση στη λέξη «αυτορυθμιζόμενο». Το έξοχο συνεπακόλουθο της αγοράς είναι ότι η ίδια είναι και προστάτης του εαυτού της. Εάν η παραγωγή ή οι τιμές σε ορισμένα είδη αμοιβών ξεφύγουν από τα επίπεδα που καθορίζει η κοινωνία, ενεργοποιούνται δυνάμεις που τα επαναφέρουν στη θέση τους.

Ο Σμιθ κατασκεύασε για την κοινωνία μια γιγαντιαία ατέρμονα αλυσίδα. Η κοινωνία ωθείται προς μια ανοδική πορεία, τόσο ευτάκτως και αφεύκτως όσο και μια σειρά αλληλένδετων μαθηματικών θεωρημάτων. Από οποιοδήποτε σημείο εκκίνησης, ο καταλυτικός μηχανισμός της αγοράς πρώτα εξισώνει τις αποδόσεις της εργασίας και του

κεφαλαίου σε όλες τις διαφορετικές χρήσεις τους, φροντίζει να παράγονται στις σωστές ποσότητες τα εμπορεύματα για τα οποία υπάρχει ζήτηση, και επιπλέον φροντίζει ώστε οι τιμές των εμπορευμάτων, μέσω του ανταγωνισμού, να ωθούνται προς το κόστος παραγωγής τους. Αλλά, πέρα απ' αυτό, η κοινωνία είναι δυναμική. Από την αρχή θα υπάρχει συσσώρευση του πλούτου, και αυτή η συσσώρευση θα έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των παραγωγικών εγκαταστάσεων και το μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας. Μέχρι εδώ, καλά. Η συσσώρευση όμως θα αυξήσει επίσης τους μισθούς καθώς οι καπιταλιστές θα ανταγωνίζονται για τους εργάτες που θα εργαστούν στις βιομηχανίες. Καθώς αυξάνονται οι μισθοί, η περαιτέρω συσσώρευση παύει να είναι επικερδής. Το σύστημα απειλείται με κατάρρευση. Στο μεταξύ, όμως, οι εργάτες θα έχουν χρησιμοποιήσει τις υψηλότερες αμοιβές τους για να μεγαλώσουν τα παιδιά τους με μικρότερη θνησιμότητα. Γι' αυτό θα αυξηθεί και η προσφορά εργατών. Καθώς ο πληθυσμός διογκώνεται, ο ανταγωνισμός μεταξύ των εργατών θα προκαλέσει νέα μείωση των μισθών. Κατά αυτό τον τρόπο η συσσώρευση θα συνεχιστεί, και μια νέα ανοδική πορεία θα αρχίσει για την κοινωνία

Αυτό που περιγράφει ο Σμιθ δεν είναι ο οικονομικός κύκλος, οι κυκλικές κυμάνσεις της οικονομίας. Είναι μια μακροχρόνια διαδικασία, μια μακροχρόνια εξέλιξη. Στο πολύ μακρινό μέλλον, πολύ πέρα από τον ορατό ορίζοντα, έβλεπε ότι η αύξηση του πληθυσμού τελικά θα συμπίεσει τις τιμές και πάλι τους μισθούς στο ελάχιστο επίπεδο συντήρησης αλλά ο Smith πίστευε ότι για πολλά χρόνια η εργατική τάξη θα βελτιώνει τη θέση της.⁴⁶

Τέλος η έκκληση του Adam Smith ήταν η εξής : **Αφήστε ήσυχη την αγορά.**

---

46 Robert L. Heilbroner “οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου” Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική βιβλιοθήκη Αθήνα Οκτώβριος 2001 σελ 92.

4.2 Ο BENTHAM ΚΑΙ Ο ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΣ

«Η κοινωνία είναι ένα φανταστικό σώμα {...} είναι μάταιο να μιλάμε για το συμφέρον της κοινωνίας χωρίς να αντιλαμβανόμαστε το συμφέρον του ατόμου»⁴⁷

Μια από τις εν λόγω συνεισφορές ήταν και ο ωφελιμισμός (utilitarianism), η φυσική κατάλληξη μιας γραμμής σκέψης η οποία συνδέει τον Jeremy Bentham⁴⁸ (1748-1832) με τον Shaftesbury, μέσω των Hume, Hutcheson και Smith. Δεν θα έπρεπε παρ' όλα αυτά να ξεχάσουμε την επιρροή των Beccaria και Helvétius και των «θεολόγων» Priestley και Paley.

Πρώτα από όλα, ο ωφελιμισμός προσέφερε έναν νέο τρόπο εννοιολόγησης της ανθρώπινης υποκίνησης προς δράση. Η αυξανόμενη εξειδίκευση της εργασίας και γενικότερα η φύση της καπιταλιστικής παραγωγής είχαν οδηγήσει στην θεώρηση των ατόμων, όχι ως ολοκληρωμένων κομματιών ενός αλληλένδετου συνόλου, αλλά ως κοινωνικών ατόμων που παλεύουν με τις απρόσωπες δυνάμεις της αγοράς τις οποίες δεν μπορούν να αλλάξουν. Καθώς εξαπλωνόταν η πεποίθηση ότι ο οικονομικός παράγοντας (agent) είναι ένα εγωιστικό και ανταγωνιστικό ον, επεκτάθηκε και η ιδέα ότι όλα τα αίτια της ανθρώπινης δράσης πηγάζουν από την επιθυμία των ανθρώπων να αποκτήσουν απόλαυση και να αποφύγουν τον πόνο. Η πεποίθηση αυτή είναι η καρδιά του *ωφελιμισμό* και η θεμελιώδης διατύπωση της βρίσκεται στα γραπτά του Jeremy Bentham, και ειδικότερα στο έργο του *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (*Εισαγωγή στις Αρχές της Ηθικής Τάξης και της Νομοθεσίας*) (1780).

Το βιβλίο ξεκινά με την άποψη σύμφωνα με την οποία κάθε ανθρώπινη υποκίνηση (motivation) παντού και πάντα μπορεί να αναχθεί σε μια και μοναδική αρχή: την επιθυμία μεγιστοποίησης της χρησιμότητας (utility) - «την ιδιότητα κάθε αντικειμένου, με την οποία τείνει να παράγει ωφέλεια, πλεονέκτημα, απόλαυση, αγαθό ή ευτυχία» ή να εμποδίσει την «βλάβη, τον πόνο, το κακό ή την δυστυχία εκείνου του οποίου το συμφέρον μας ενδιαφέρει». Ανάγοντας όλα τα ανθρώπινα κίνητρα σε μια μόνο αρχή, ο Bentham έθεσε τα θεμέλια για την δημιουργία μιας επιστήμης της ανθρώπινης ευτυχίας - μιας επιστήμης προικισμένης με μαθηματική ακρίβεια όπως ακριβώς και η φυσική. Πρότεινε ακόμα και μια μέθοδο για την ποσοτικοποίηση των απολαύσεων: «η αξία μιας απόλαυσης ή ενός πόνου θα είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη ανάλογα με διάφορες συνθήκες: την ένταση της, την κατεύθυνση της, την βεβαιότητα ή αβεβαιότητα της, την εγγύτητα ή την απόσταση της, την παραγωγικότητα της, την καθαρότητα της, την έκταση της».

Ένας άλλος πυλώνας της θεωρίας του Bentham ήταν η ιδέα ότι τα ανθρωπινά όντα, εκτός από ηδονιστικά είναι και εγωιστικά: «στην γενική πορεία της ζωής για κάθε ανθρωπινό ον, το ιδιοτελές συμφέρον υπερισχύει όλων των άλλων συμφερόντων μαζί [...] η ιδιοτέλεια έχει θέση παντού» (*Economic Writings*, iii. 421).

---

47 (Bentham J., *The Principles of Legislation*. London: 1931, pg.,3

48 Ο **Jeremy Bentham** υπήρξε σημαντικός φιλόσοφος, νομικός και κοινωνικός αναμορφωτής που δραστηριοποιήθηκε στη Μ. Βρετανία κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Θεωρείται ως ένας από τους σημαντικότερους εκφραστές της ηθικής θεωρίας της συνεπειοκρατίας (η αλλιώς ωφελιμισμού).

Και οι δύο ιδέες έμελλαν να ενσωματωθούν σε διαδοχικές θεωρίες της χρησιμότητας – αξίας. Ο Smith είχε απορρίψει την αντίληψη σύμφωνα με την οποία η ανταλλακτική αξία μπορεί να ερμηνευτεί με την χρησιμότητα των αγαθών. Χρησιμοποίησε το περίφημο παράδειγμα του νερού και των διαμαντιών (το νερό έχει υψηλή αξία χρήσης και χαμηλή ανταλλακτική αξία, σε αντίθεση με τα διαμάντια) για να απεικονίσει την απουσία μιας απαραίτητης σχέσης μεταξύ χρησιμότητας και αξίας. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι θα εξηγήσουν αργότερα ότι δεν είναι η συνολική χρησιμότητα ενός αγαθού που καθορίζει την ανταλλακτική του αξία αλλά και η οριακή χρησιμότητα, ή μάλλον η αύξηση της χρησιμότητας που πηγάζει από μια μικρή αύξηση στην διαθεσιμότητα ενός αγαθού. Ωστόσο, ο Bentham είχε ήδη καταλήξει λίγο ή πολύ στο ίδιο συμπέρασμα:

Οι όροι πλούτος και αξία εξηγούν ο ένας τον άλλο. Ένα αντικείμενο μπορεί να αποτελέσει μέρος του πλούτου μόνον αν κατέχει κάποια αξία. Ο πλούτος μετριέται από τις διαβαθμίσεις αυτής της αξίας. Όλη η αξία βασίζεται στην χρησιμότητα [...] εκεί όπου δεν υπάρχει χρήση, δεν μπορεί να υπάρχει αξία {*An Introduction...*, σ. 83}.

Η αξία χρήσης είναι η βάση της ανταλλακτικής αξίας [...] Αυτός ο διαχωρισμός προέρχεται από τον Adam Smith, ο οποίος όμως δεν συνέδεσε με αυτήν καθαρές έννοιες [...] Ο λόγος για τον οποίο θεωρεί ότι το νερό δεν έχει καμία ανταλλακτική αξία είναι ότι ουσιαστικά στερείται αξία; χρήση;. Αν είναι διαθέσιμη ολόκληρη η αιτούμενη ποσότητα, το πλεόνασμα δεν έχει κανέναν είδους αξία. Το ίδιο ισχύει στην περίπτωση του κρασιού, των δημητριακών και οποιουδήποτε άλλου πράγματος (σ. 87-88).

Εδώ προκαταλαμβάνεται -αν και με συγκεχυμένο τρόπο- η αρχή της οριακής χρησιμότητας και η σύνδεση της με την θεωρία της αξίας, χωρίς όμως να αμφισβητείται η αυθεντία του Smith σε μεγάλο βαθμό.

4.2.1 Ωφελμισμός

*Το συμφέρον της κοινωνίας είναι μία από τις πιο γενικόλογες εκφράσεις της φρασεολογίας της Ηθικής. Αυτό που πρέπει να συνειδητοποιηθεί είναι ότι η κοινωνία αποτελεί ένα σώμα. Το συμφέρον της κοινωνίας ταυτίζεται με το άθροισμα των συμφερόντων του κάθε μέλους της. Τα μέλη αποτελούν τις ουσιαστικές μονάδες που χτίζουν τον οργανισμό, αυτό το σώμα της κοινωνίας. **Ωφελμισμός είναι η αύξηση της ευτυχίας και η αποφυγή του πόνου και αναφέρεται τόσο σε ατομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.***

Η βασική επιδίωξη της κυβέρνησης πρέπει να είναι λοιπόν το μεγαλύτερο ποσό ευτυχίας, καθώς και το μικρότερο δυνατό ποσό πόνου, για το μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Αυτό αποτελεί και το συμφέρον της κοινωνίας. Είναι μάταιο να αναζητούμε το συμφέρον της κοινωνίας όταν δεν ενδιαφερόμαστε για το συμφέρον του μέλους της. Από την άλλη πλευρά βέβαια, η ηθική υπόσταση ενός ατόμου κρίνεται από τη συμμόρφωσή του ή μη στις επιταγές της αρχής του Ωφελμισμού. Οι όροι «πρέπει», «σωστό» και «λάθος» νοηματοδοτούνται μόνο υπό το πρίσμα της αρχής του Ωφελμισμού, διαφορετικά κατανοούν κενές έννοιες.

Η ορθότητα της ηθικής θεωρίας του Ωφελιμισμού ανάγεται σε απόλυτο και αδιαμφισβήτητο κανόνα: Είναι δυνατόν να υπάρξει άμεση απόδειξη ότι η αρχή του Ωφελιμισμού ευσταθεί; Σε αυτό το ερώτημα ο Bentham απαντά ότι είναι εντελώς προαιρετικό να υπάρξει άμεση απόδειξη της ορθότητας αυτής της αρχής, καθώς αφού ο Ωφελιμισμός χρησιμοποιείται για να αποδείξει τα πάντα, δε χρειάζεται ο ίδιος να αποδείξει την ύπαρξη ή την ορθότητά του. Μια αλυσίδα αποδείξεων πάντοτε φτάνουν σε κάποια αρχή. Εξάλλου ο Ωφελιμισμός είναι ένα εγγενές φυσικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου που πάντοτε υπήρχε, με τη διαφορά ότι σπάνια γινόταν άμεσα εμφανές και αντιληπτό.

Δεν είναι δυνατόν κάποιος να υποστηρίξει ότι η αρχή του ωφελιμισμού δεν είναι σωστή. Όταν το κάνει κάποιος με επιχειρήματα στην ουσία υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη αρχή δεν εφαρμόζεται σωστά. Μπορεί κάποιος να κουνήσει τη γη; Ναι, αλλά πρέπει πρώτα να βρει μια άλλη γη να σταθεί πάνω της. Ο Bentham μάλιστα εν προκειμένω δίνει και οδηγίες αντιμετώπισης κάποιου ο οποίος ενδεχομένως να ισχυριστεί ότι η αρχή του ωφελιμισμού είναι εσφαλμένη με σκοπό να συνειδητοποιηθεί η ηθική αξία του ωφελιμιστικού μοντέλου αξιολόγησης των ανθρωπίνων πράξεων.

Οι Πόνοι λοιπόν αποτελούν το αποφευκτό συνεπειοκρατικό ενδεχόμενο μιας πράξης ενώ αντιθέτως οι Ηδονές εκείνο που πρέπει να στοχεύει τόσο το άτομο όσο και η κοινωνία. Αυτούς τους δυο κύριους άξονες ο Bentham τους ονομάζει αντιλήψεις (αισθητηριακές καταστάσεις) συμφέροντος. Αυτές με τη σειρά τους διαιρούνται σε δύο κύρια είδη. Σε Απλές και Πολύπλοκες

Εκείνο που τις διαφοροποιεί είναι ότι οι απλές δεν συνεπάγονται άλλες καταστάσεις πόνου ή ηδονής. Οι πολύπλοκες αντιθέτως συνεπάγονται. Οι πολύπλοκες μπορεί να αποτελούνται από ηδονές μόνο ή από πόνους μόνο ή από πόνους και ηδονές σε διάφορες αναλογίες. Για να ξεχωρίσει κάποιος μια απλή από μία πολύπλοκη ηδονή πρέπει να εξετάσει τη φύση της αιτίας που την προκάλεσε. Αν οποιεσδήποτε ηδονές προκληθούν ταυτόχρονα από την ίδια αιτία, τότε πρέπει να εξεταστεί σοβαρά το ενδεχόμενο να αποτελούν μια και μόνο ηδονή σε πολύπλοκη μορφή.

Αρίθμηση απλών ηδονών:

1. Ηδονές της αίσθησης	6. Ηδονές της δύναμης	11. Ηδονές της φαντασίας
2. Ηδονές του πλούτου	7. Ηδονές της ευσέβειας	12. Ηδονές της προσδοκίας
3. Ηδονές της ικανότητας	8. Ηδονές της καλοκαγαθίας	13. Ηδονές εξαρτώμενες από συσχέτιση
4. Ηδονές της εγκάρδιας φιλίας	9. Ηδονές της μοχθηρίας	14. Ηδονές της ανακούφισης
5. Ηδονές της καλής φήμης.	10. Ηδονές της μνήμης	

Αρίθμηση απλών πόνων:

1. Πόνοι της έλλειψης	5. Πόνοι της κακής φήμης	9. Πόνοι της μνήμης

2. Πόνοι των αισθήσεων	6. Πόνοι της ευσέβειας	10. Πόνοι της φαντασίας
3. Πόνοι της ακαταλληλότητας	7. Πόνοι της καλοκαγαθίας	11. Πόνοι της προσδοκίας
4. Πόνοι της εχθρότητας	8. Πόνοι της μοχθηρίας	12. Πόνοι εξαρτώμενοι από συσχέτιση

Υπάρχει μια ιδιαιτερότητα στους πόνους και τις ηδονές που αφορούν την καλοκαγαθία και τη μοχθηρία. Κάποιος πόνος ενός ατόμου συνεπάγεται αυτόματα την ευχαρίστηση κάποιου άλλου ατόμου και το αντίστροφο. Γι αυτό αυτές οι δύο ονομάζονται "extra regarding" (υπερ-αναφερόμενες). Όλες οι υπόλοιπες είναι αυτο-αναφερόμενες (self regarding).

Η προοπτική κάποιας ηδονής ή η αποφυγή του πόνου αποτελούν το κίνητρο ή τον πειρασμό για κάποια πράξη. Και πάνω σε αυτά τα κίνητρα πρέπει να στραφεί και ο νόμος.

Παρόλη την προσπάθεια αυστηρής μεθοδικής και λογικής τοποθέτησης μιας ιεραρχικά δομημένης κατάστασης πόνων και ηδονών, ο Bentham μας αναφέρει ότι υπάρχουν κάποιοι παράγοντες οι οποίοι μπορούν να επηρεάσουν τη λογική αυτή. Για παράδειγμα το ίδιο ερέθισμα προκαλεί διαφορετικό ποσό πόνου ή ηδονής σε διαφορετικά άτομα. Οι παράγοντες που κάνουν αυτές τις διαφορές είναι οι εξής:

1. Υγεία. 2. Δύναμη. 3. Ανθεκτικότητα. 4. Σωματικές ατέλειες. 5. Ποσότητα και ποιότητα της γνώσης. 6. Δύναμη διανοητικών ικανοτήτων. 7. Ικανότητα λογικής σκέψης. 8. Σταθερότητα σκέψης. 9. Δεξιότητες χαρακτήρος. 10. Ηθικό αίσθημα. 11. Ηθικές προκαταλήψεις. 12. Θρησκευτικό αίσθημα. 13. Θρησκευτικές προκαταλήψεις. 14. Αίσθημα φιλίας. 15. Προκαταλήψεις φιλίας. 16. Αίσθημα εχθρότητας. 17. Προκαταλήψεις εχθρότητας. 18. Διανοητική διαταραχή. 19. Απασχολήσεις συνήθειας. 20. Χρηματικές καταστάσεις. 21. Σχέσεις συμπάθειας. 22. Σχέσεις αντιπάθειας. 23. Πλαίσιο λειτουργίας του σώματος. 24. Πλαίσιο λειτουργίας του νου. 25. Φύλο. 26. Ηλικία. 27. Θέση. 28. Μόρφωση. 29. Κλίμα. 30. Καταγωγή. 31. Κυβέρνηση. 32. Θρησκευτικό επάγγελμα.

4.2.2 Σύστημα ηθικής αξιολογικής μέτρησης του Bentham

Ο Bentham επιχειρεί να δημιουργήσει ένα σύστημα μέτρησης της αξίας και της ποιότητας των Πόνων και των Ηδονών. Αυτό υποστηρίζει ότι θα είναι πολύ χρήσιμο στα χέρια ενός νομοθέτη που πρέπει να νομοθετήσει βάσει των αρχών του ωφελιμισμού. Η τιμή της ποιότητας λοιπόν ενός πόνου ή μιας ηδονής ορίζεται σύμφωνα με τα τέσσερα θεμελιώδη κριτήρια:

- 1) Της έντασης
- 2) Της διάρκειας
- 3) Της βεβαιότητας ή της αβεβαιότητας
- 4) Της εγγύτητας ή της απόμακρης κατάστασης

Τα παραπάνω κριτήρια αφορούν την ποιοτική εκτίμηση των ηδονών και των πόνων καθαυτών. Αν πρόκειται όμως αυτές να σταθούν ως κίνητρα για την επιτέλεση μιας πράξης

τότε πρέπει να συνυπολογίζονται και δυο ακόμη παράγοντες, η Γονιμότητα και η Καθαρότητα. Η Γονιμότητα αναφέρεται στο κατά πόσον μια αίσθηση μπορεί να ακολουθηθεί από παρόμοιες αισθήσεις, αν δηλαδή μια ηδονή μπορεί να επιφέρει και άλλες ηδονές, ή αντίστοιχα ένας πόνος μπορεί να επιφέρει και άλλους πόνους. Η Καθαρότητα έγκειται στο να μην αλλοιώνεται η φύση της αίσθησης από το αντίθετό της. Για παράδειγμα μια αίσθηση της ηδονής για να έχει το χαρακτηριστικό της καθαρότητας δεν πρέπει να ακολουθείται από αισθήσεις πόνου και το αντίστροφο. Υπάρχει όμως και ένα έβδομο κριτήριο το οποίο αναφέρεται πάντοτε σε συσχετισμό με την ευρύτερη κοινωνία, αυτό της Επεκτασιμότητας του Πόνου και της Ηδονής, δηλαδή ποιος επηρεάζεται από τον εκάστοτε Πόνο και Ηδονή.

Σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια ο Bentham ακολούθως εισάγει και αναλύει ένα μαθηματικό μοντέλο υπολογισμού μιας ηθικής πράξης. Στην ουσία πρόκειται για ένα άθροισμα των παραπάνω τιμών το οποίο είτε κλίνει προς την πλευρά της ηδονής, οπότε και νομιμοποιείται κάποιος ηθικά να πράξει κάτι, είτε προς την πλευρά του πόνου, οπότε και δεν νομιμοποιείται. Αφού ο Bentham αναλύσει αυτό το σύστημα υπολογισμού επιχειρεί να μετριάσει την αυστηρότητα του υπολογιστικού αυτού μοντέλου υποστηρίζοντας πως δεν πρέπει κάποιος να περιμένει να εφαρμόζεται όλη αυτή η διεργασία στο ακριβές και αυστηρό τυπικό της κάθε φορά που φτάνουμε στο σημείο να κρίνουμε ηθικώς μια πράξη. Παρόλαυτά όσο το δυνατόν η ηθική μας μέθοδος αξιολόγησης πλησιάζει σε αυτό το μοντέλο, τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας έχουμε στο να αποδώσουμε έναν συγκεκριμένο ηθικό χαρακτήρα σε μια πράξη.

4.2.3 Κριτική

Το επιχείρημα του Bentham περί της αποδείξεως της ορθότητας της Ηθικής Αρχής του Ωφελιμισμού δεν είναι επαρκές. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι αν κάτι είναι σε θέση να παράγει μια σειρά αποδείξεων προς άλλα πράγματα, τότε το ίδιο είναι περιττό αλλά και αδύνατο να αποδειχθεί, καθώς ούτως ή άλλως μια αλυσίδα αιτιών και αποδείξεων κάπου πρέπει να έχει μια αρχή. Η αρχή όμως αυτή τίθεται από τον Bentham αυθαιρέτως καθώς το μόνο τεκμήριο που προβάλλει είναι ότι βρίσκεται εγγενώς στον άνθρωπο και εκδηλώνεται ή μένει σε άδηλο επίπεδο στον ψυχισμό και την προσωπικότητά του. Αυτό όμως έτσι όπως εμφανίζεται από τον Bentham δεν αποτελεί τίποτα άλλο από μια προσωπική εκτίμηση ή παρατήρηση που τίθεται ως ηθική αρχή παρακάμπτοντας λογικές διεργασίες. Η αρχή του ωφελιμισμού με λίγα λόγια τίθεται ως κάτι το οποίο πρέπει να συλλαμβάνεται ως αρχή ενορατικός και αβασάνιστα καθώς κάποιος που την αμφισβητεί παρομοιάζεται σα να επιθυμεί να μετακινήσει τη γη πάνω στην οποία στηρίζεται ο ίδιος. Στην ουσία δηλαδή οποιαδήποτε αμφισβήτηση της αρχής του Ωφελιμισμού κατά τον Bentham γίνεται εξαιτίας της άγνοιας εκείνου που την αμφισβητεί ή εξαιτίας σύγχυσης εννοιών ή παρεξήγησης.

Από την άλλη παρατηρούμε μια οξεία αντίφαση μεταξύ αυστηρής μαθηματικής λογικής και παραγόντων που τη σχετικοποιούν. Για παράδειγμα τα είδη των Ηδονών και των Πόνων είναι αθροιστικά λιγότερα από τους παράγοντες που μπορούν να τα σχετικοποιήσουν. Αυτοί όπως είδη αναφέραμε είναι 32. Από την άλλη ο ίδιος ο Bentham αναγνωρίζει τη δυσκολία εφαρμογής του συστήματός του κάθε φορά που βρισκόμαστε

ενώπιον ενός ηθικού διλήμματος. Εδώ θα προσθέταμε ότι δεν είναι απλώς δύσκολο, αλλά είναι ένας παράγοντας τόσο δαπανηρός σε χρόνο και κόπο ο οποίος επιμηκώνει σε τέτοιο σημείο τη στιγμή της ηθικής μας επιλογής ώστε να καταστούμε τελικώς ηθικά αδρανείς.

Σε γενικές γραμμές ο Bentham εμφανίζεται να επιδιώκει με πάθος την αντικειμενικοποίηση της Ηθικής με στόχο την εφαρμογή της σε επίπεδο νομικών θεσμών. Αν υπήρχε κάποιο ασφαλές κριτήριο, ένας αριθμητικός κατάλογος αξιών βάσει των οποίων θα μπορούσε ένας δικαστής να απονείμει δικαιοσύνη, σίγουρα όλα θα ήταν ευκολότερα.⁴⁹

---

49 Το κείμενο του ωφελμισμού είναι από την ιστοσελίδα: Φιλοσοφία. gr
http://filosofia.gr/protoselido.php?subaction=showfull&id=1172920627&archive=&start_from=&ucat=8&

4.3 DAVID RICARDO

«Η χρησιμότητα επομένως, δεν είναι μέτρο της ανταλλακτικής αξίας αν και είναι απολύτως ουσιώδης προϋπόθεσή της. Αν ένα εμπόρευμα δεν ήταν καθόλου χρήσιμο-με άλλα λόγια, αν δεν μπορούσε, κατά κάποιον τρόπο, να συνεισφέρει στην ικανοποίησή μας- τότε θα στερούνταν αξίας, όσο σπάνιο και αν ήταν ή όση ποσότητα εργασίας και αν απαιτούνταν για την απόκτησή του».

(Ricardo D. Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας, Αθήνα :Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 12

Ο David Ricardo (18 April 1772 – 11 September 1823) ήταν ένας Άγγλος οικονομολόγος της Κλασικής Σχολής όπως ο Adam Smith , ο Tomas Malthus και άλλοι. Ο David Ricardo, ήταν ένας εξαιρετικά επιτυχημένος χρηματιστής, επρόκειτο σύντομα να παρουσιάσει μια οικονομική θεωρία, η οποία, παρότι αναφέρονταν σε πράγματα λιγότερο θεαματικά από την κοσμοπλημύρα του Malthus⁵⁰.

4.3.1 Ο νόμος των σιτηρών

Στην Αγγλία, τα 30 χρόνια που μεσολάβησαν από την έγκριση των Νόμων των Σιτηρών (1816) μέχρι την ανάκληση τους (1846) μπορούν να οριστούν, σε όρους οικονομικής θεωρίας, ως η «Εποχή του Ricardo». Στην αρχή αυτής της περιόδου, ο David Ricardo (1772-1823) πρότεινε την οικονομική του θεωρία και, ανεξαρτήτως αν οι οικονομολόγοι της περιόδου εξύμνησαν, συζήτησαν, παρερμήνευσαν ή άσκησαν κριτική στην ρικαρδιανή προσέγγιση, είναι γεγονός ότι ολόκληρη η αγγλική οικονομική έρευνα εκείνων των ετών ασχολήθηκε με αυτήν. Φυσικά, οι διαφωνίες ήταν έντονες. Στην πραγματικότητα, ήταν τόσο έντονες όσο και οι πολιτικές συνέπειες των εν λόγω θεωριών και οι βίαιες ταξικές συγκρούσεις στις οποίες αναφέρονταν.

Εκείνη την περίοδο τα σιτηρά ανατιμούνταν ραγδαία, οι έμποροι που δεν άφηναν τις ευκαιρίες να πάνε χαμένες άρχισαν να αγοράζουν σιτάρι και καλαμπόκι από το εξωτερικό και να τα φέρνουν στη χώρα. Όπως ήταν φυσικό, οι μεγαλοκτηματίες ανησύχησαν με αυτή την εξέλιξη. Η γεωργική εκμετάλλευση δεν ήταν απλά ένας τρόπος ζωής για την αριστοκρατία, ήταν επιχείρηση - επικερδέστατη επιχείρηση.

Γι' αυτό η εισροή φτηνών σιτηρών από το εξωτερικό δεν γινόταν εύκολα ανεκτή. Αλλά, ευτυχώς για τους μεγαλοκτηματίες, υπήρχε άμεσος τρόπος για να καταπολεμηθεί αυτή η ανησυχητική εξέλιξη. Έχοντας τον έλεγχο του Κοινοβουλίου, οι μεγαλοκτηματίες απλώς θεσμοθέτησαν ένα σιδηρούν σύστημα προστασίας. Ψήφισαν τους Νόμους για τα Σιτηρά (Com Laws), οι οποίοι επέβαλλαν αναλογικούς δασμούς στα εισαγόμενα δημητριακά. Όσο κατέβαινε η τιμή στο εξωτερικό, τόσο ανέβαινε ο δασμός. Στην πραγματικότητα, καθιερώθηκε ένα κατώτατο όριο τιμών που κρατούσε τα φτηνά σιτηρά εκτός αγγλικής αγοράς.

Αλλά το 1813 η κατάσταση είχε πια ξεφύγει από κάθε έλεγχο. Μια σειρά από κακές σοδειές και ο πόλεμος με τον Ναπολέοντα έγιναν αιτία να ανέβουν οι τιμές σε επίπεδα σιτοδείας. Το σάρι πουλιόταν 117 σελίνια το τέταρτο - κάπου 14 σελίνια το

---

50 Tomas Robert Malthus, ο δεύτερος από τα οχτώ παιδιά της οικογένειας Malthus, σπούδασε στο Jesus College και δημιούργησε τη θεωρία του υπερπληθυσμού.

μπούσελ. Έτσι ένα μπούσελ σταριού πουλιόταν σε τιμή σχεδόν διπλάσια από ολόκληρο το βδομαδιατικό ενός εργάτη.

Προφανέστατα, η τιμή του σιταριού ήταν εξωπραγματική και το ερώτημα περί του πρακτέου απέκτησε τρομακτική σημασία για τη χώρα. Το κοινοβούλιο μελέτησε την κατάσταση προσεχτικά - και η λύση στην οποία κατέληξε ήταν ότι οι δασμοί στα εισαγόμενα δημητριακά έπρεπε να αυξηθούν κι άλλο! Το σκεπτικό ήταν ότι οι βραχυπρόθεσμα υψηλότερες τιμές θα τόνωναν την παραγωγή αγγλικού σιταριού μακροπρόθεσμα.

Αυτό πια παραήταν βαρύ για τους βιομηχάνους. Αντίθετα από τους μεγαλοκτηματίες, οι καπιταλιστές ήθελαν φτηνά σιτηρά, διότι οι τιμές των τροφίμων καθόριζαν, κατά μεγάλο μέρος, το ποσόν που έπρεπε να πληρώνουν στους εργάτες τους. Δεν ήταν ανθρωπιστικά τα κίνητρα που έκαναν τους βιομηχάνους να αγωνίζονται για χαμηλότερες τιμές στα τρόφιμα. Ένας μεγάλος τραπεζίτης του Λονδίνου, ο Αλεξάντερ Μπέαρινγκ, δήλωσε στο κοινοβούλιο ότι «ο εργάτης δεν ενδιαφέρεται γι' αυτό το ζήτημα. Είτε η τιμή είναι 84 σελίνια είτε 105 σελίνια το τέταρτο, εκείνος και στις δύο περιπτώσεις θα φάει ξερό ψωμί». Με αυτό ο Μπέαρινγκ εννοούσε ότι, ανεξάρτητα από την τιμή του ψωμιού, ο εργάτης θα πληρωνόταν τόσο όσο χρειαζόταν για να αγοράζει ένα ξεροκόμματο και τίποτα παραπάνω. Αλλά από τη σκοπιά εκείνων που κατέβαλλαν μισθούς και κυνηγούσαν κέρδη, είχε μεγάλη σημασία αν τα σιτηρά -και οι μισθοί- ήταν φτηνά ή ακριβά.

Τα επιχειρηματικά συμφέροντα οργανώθηκαν. Το Κοινοβούλιο κατακλύστηκε από περισσότερες εκκλήσεις απ' όσες είχε λάβει ποτέ. Καθώς τα πνεύματα είχαν οξυνθεί, ήταν πλέον ασύμφορο να προωθηθούν νέοι υψηλότεροι δασμοί μέσω των Νόμων για τα Σιτηρά χωρίς κάποια ωριμότερη σκέψη. Χρειάστηκε να μεσολαβήσουν τριάντα χρόνια μέχρι να καταργηθούν εντελώς οι Νόμοι για τα Σιτηρά και να επιτραπεί η ελεύθερη εισαγωγή φτηνών σιτηρών στη Βρετανία.

Η σύγκρουση διήρκεσε περίπου 30 χρόνια, αλλά στο τέλος η δύναμη της πειθούς και η πίεση την οποία κατάφερε να ασκήσει η αστική τάξη σε πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο οδήγησαν στην ολοκληρωτική ανάκληση των Νόμων του Σιτηρών. Το γεγονός αυτό, το οποίο κατέστη εφικτό χάρη στην αποφασιστική θεωρητική συνεισφορά του Ricardo, επισφράγισε την απόλυτη ηγεμονία της αστικής τάξης στην αγγλική κοινωνία.

4.3.2 Η θεωρία της προσόδου

Το 1815, στο αποκορύφωμα της αντιπαράθεσης γύρω από τον Νόμο των Σιτηρών, δημοσιεύτηκαν πέντε φυλλάδια⁵¹: Έρευνα περί της Φύσεως και της Προόδου της Προσόδου (An Inquiry into the Nature and Progress of Rent) και Οι Βάσεις μιας Απόψεως περί της Πολιτικής Περιορισμού των Εισαγωγών Αλλοδαπών Σιτηρών (The Grounds of an Opinion on the Policy of Restricting the Importation of Foreign Corn) του Malthus* το Δοκίμιο περί της Εφαρμογής του Κεφαλαίου στην Γη (An Essay on the Application of Capital to Land) του Edward West (1782-1828)' το Δοκίμιο περί του Εξωτερικού Εμπορίου Σιτηρών (Essay on the External Corn Trade) του Robert Torrens

---

51 «Φυλλάδια» (pamphlets). Τα φυλλάδια, σύντομες πραγματείες για διάφορα πολιτικά ζητήματα - πολλά από τα οποία δημοσιεύονταν ανώνυμα ή με ψευδώνυμο- αποτελούσαν μία από τις βασικές μορφές πολιτικής αντιπαράθεσης.

(1780-1864) και, τέλος, το Δοκίμιο περί της Επιπτώσεως της Χαμηλής Τιμής των Σιτηρών στα Κέρδη του Κεφαλαίου (*An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock*), του Ricardo. Σε αναλυτικό επίπεδο, κοινό στοιχείο αυτών των φυλλαδίων, παρά τις θεωρητικές και πολιτικές τους διαφορές, ήταν η χρήση της θεωρίας της διαφορικής προσόδου (*differential rent*) - μια θεωρία η οποία μοιάζει να έχει διατυπωθεί ανεξάρτητα από τους τρεις πρώτους αυτούς οικονομολόγους. Ο ίδιος ο Ricardo δεν δίστασε να αναγνωρίσει τον Malthus ως εμπνευστή της. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα βασικά στοιχεία της θεωρίας της διαφορικής προσόδου είχαν προταθεί από τον James Anderson το 1777.

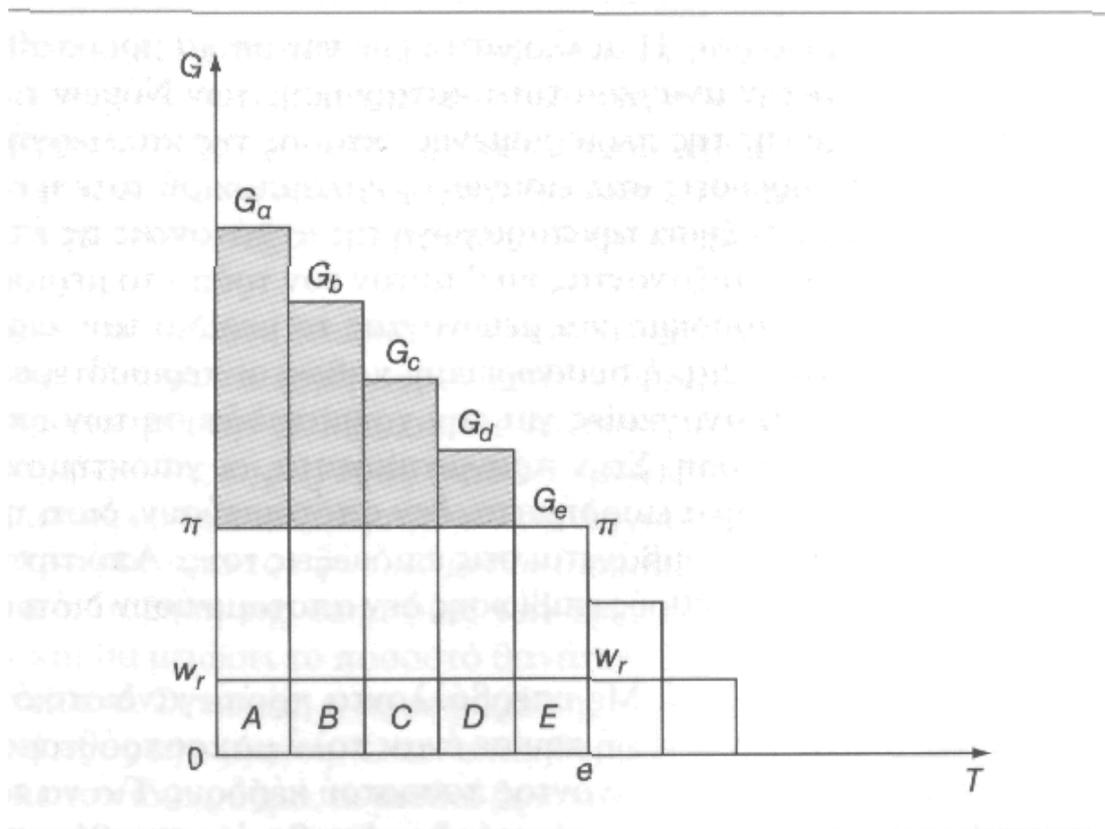
Προκειμένου να κατανοήσουμε την ουσία του ρικαρδιανού θεωρητικού συστήματος, είναι σκόπιμο να ξεκινήσουμε με ένα εξαιρετικά απλό οικονομικό υπόδειγμα όπου το αγροτικό σύστημα παράγει μόνο ένα αγαθό, ως πούμε σιτάρι, με παραγωγικά μέσα το ίδιο (με μορφή σπόρων) και εργασία. Στην πραγματικότητα, δεν θα αλλοιώσουμε ιδιαίτερα τον Ricardo αν χρησιμοποιήσουμε ένα τόσο απλό υπόδειγμα, αφού και ο ίδιος χρησιμοποίησε έμμεσα παρόμοιες υποθέσεις στο προαναφερθέν φυλλάδιο.

Τα επίπεδα καθαρής παραγωγής σιταριού, G_a, G_b, G_c, G_d, G_e που μπορούν να αποκτηθούν από πέντε τύπους γης, A, B, C, D, E -κατά φθίνουσα σειρά ευφορίας της γης- φαίνονται στο Διάγραμμα 1. Ας υποθέσουμε ότι μια σταθερή ποσότητα σπόρων και μια σταθερή ποσότητα εργασίας, έστω ένας εργάτης, χρησιμοποιούνται σε κάθε στρέμμα γης. Αν ξεκινήσουμε από μια κατάσταση στην οποία καλλιεργείται μόνο ένα είδος γης A , η παραγωγή σιταριού, αφού αφαιρεθούν οι σπόροι, θα είναι G_a . Ας υποθέσουμε ότι είναι αναγκαίο να αυξήσουμε την παραγωγή. Αν η καλλιέργεια επεκταθεί στην γη B , η καθαρή παραγωγή θα αυξηθεί σε G_a+G_b , και αν η γη C καλλιεργηθεί και αυτή, η παραγωγή θα είναι $G_a+G_b+G_c$ κ.λπ. Μια μετατόπιση προς τα δεξιά στον οριζόντιο άξονα υποδηλώνει την αύξηση της παραγωγής και την αύξηση των καλλιεργούμενων κομματιών γης.

Ας υποθέσουμε ότι στο λιγότερο εύφορο από τα καλλιεργούμενα κομμάτια γης δεν υπάρχει πρόσοδος, και ότι ο πραγματικός μισθός w_r είναι σταθερός. Αν τα κομμάτια γης τύπου A, B, C, D και E είναι τα μόνα που καλλιεργούνται, ο καπιταλιστής που εργάζεται στο λιγότερο εύφορο κομμάτι E , θα παράγει ένα ποσό σιταριού (καθαρό από σπόρους) που θα ισούται με G_e και τα κέρδη του θα αντιστοιχούν σε $(G_e - w_r)$. Οι άλλοι καπιταλιστές που εργάζονται σε πιο εύφορο έδαφος θα είχαν υψηλότερα κέρδη αν δεν έπρεπε να πληρώσουν (γαιο-) πρόσοδο. Για παράδειγμα, στην γη D τα κέρδη θα ήταν $(G_d - w_r) > (G_e - w_r)$. Στην γη C θα ήταν μεγαλύτερα από ότι στην γη D και ούτω καθεξής. Σε αυτήν την περίπτωση, ωστόσο, ο ανταγωνισμός θα αυξήσει την ζήτηση για τα πιο εύφορα κομμάτια γης. Αυτό θα επιτρέψει στους ιδιοκτήτες να αποσπάσουν υψηλότερη πρόσοδο. Όσο πιο εύφορη η γη τόσο υψηλότερη η πρόσοδος. Στην ανταγωνιστική ισορροπία όλοι οι καπιταλιστές θα έχουν το ίδιο ποσοστό κέρδους καθώς το προϊόν που μπορεί να παραχθεί από τα ενδο-οριακά⁵² κομμάτια γης -επιπλέον από αυτό που παράγει η οριακή γη, θα απορροφηθεί πλήρως από την πρόσοδο. Στο Διάγραμμα 1 οι πρόσοδοι παριστώνται από την σκιασμένη επιφάνεια, οι συνολικοί μισθοί από την επιφάνεια $0w_rw_e$ και τα κέρδη από την επιφάνεια $w_r\pi w_r$. Αυτή είναι η θεωρία της εκτατικής (*extensive*) διαφορικής προσόδου.

52 «Ενδο-οριακά» (intra-marginal) ή «υπό-οριακά» (infra-marginal) οι μονάδες εκείνες που βρίσκονται πριν από την οριακή μονάδα. Εν προκειμένω, αν E είναι η οριακή γη για την οποία δεν πληρώνεται πρόσοδος, όλες οι γαίες πριν από αυτήν, A, B, C και D , είναι ενδο-οριακές.

Στην θεωρία αυτή ασκήθηκε κριτική από πολλούς οικονομολόγους, καθώς έμοιαζε να συνεπάγεται, αντίθετα με τα δεδομένα, ότι δεν πληρώνεται πρόσδοδος στην οριακή γη. Ο Say άσκησε με αυτόν τον τρόπο κριτική στον Ricardo. Ο Ricardo θεώρησε ότι ήταν εύκολο να υπερασπιστεί τον εαυτό του, αλλά το έκανε μόνο με μια υποσημείωση στην δεύτερη έκδοση των *Principles* και μάλιστα με τρόπο αρκετά συνθετικό και δυσνόητο, έτσι ώστε πολλοί οικονομολόγοι συνέχισαν να προσπαθούν να λύσουν το πρόβλημα χρησιμοποιώντας την έννοια της «απόλυτης προσόδου».

Διάγραμμα 1

Προκειμένου να κατανοήσουμε γιατί η διαφορική πρόσδοδος πληρώνεται και στα οριακά κομμάτια γης, πρέπει να την επανερμηνεύσουμε ως «εντατική πρόσδοδος» (*intensive rent*). Σε αυτήν την περίπτωση, το Διάγραμμα 1 θα πρέπει να διαβαστεί με τον ακόλουθο τρόπο. Όλο το έδαφος που είναι διαθέσιμο σε μια χώρα καλλιεργείται. Χάριν απλουστεύσεως, ας υποθέσουμε ότι όλα τα κομμάτια γης είναι εξίσου εύφορα. Προκειμένου να υπάρξουν αυξήσεις στην παραγωγή, πρέπει να γίνουν επιπλέον επενδύσεις εργασίας και κεφαλαίου στα ήδη καλλιεργημένα εδάφη. Το ιστόγραμμα του Διαγράμματος 3 παριστά τις αυξήσεις στην παραγωγή που συντελούνται με την αύξηση των επενδύσεων εργασίας και κεφαλαίου. Ας υποθέσουμε ότι ο λόγος εργασία / κεφάλαιο είναι σταθερός. Τώρα ο οριζόντιος άξονας δεν μετρά πλέον την περιοχή της καλλιεργημένης γης (όλο το διαθέσιμο έδαφος που καλλιεργείται) αλλά το επίπεδο απασχόλησης. Μια κίνηση προς τα δεξιά πάνω στον οριζόντιο άξονα δεν αντιστοιχεί πλέον στην επέκταση της καλλιέργειας με δεδομένους τους λόγους εργασία / κεφάλαιο / γη αλλά σε μια εντατικοποίηση (*intensification*) της καλλιέργειας με αυξήσεις στους λόγους εργασία / γη και κεφάλαιο / γη. Υποθέτουμε ότι με την αύξηση στην παραγωγή και την απασχόληση, η παραγωγικότητα του τελευταίου απασχολούμενου εργάτη θα μειωθεί. Η G_a είναι η παραγωγικότητα του πρώτου εργάτη, η G_b εκείνη του δεύτερου και ούτω καθεξής. Επομένως, ο εργάτης που απασχολείται με την

τελευταία επενδυτική μονάδα του οποίου η καθαρή παραγωγικότητα θα είναι G_e , δεν θα παράγει καθόλου πρόσοδο. Σε κάθε περίπτωση πάντως θα πληρωθεί κάποια πρόσοδος η οποία θα ισούται με την διαφορά μεταξύ της παραγωγικότητας των ενδο-οριακών μονάδων και την παραγωγικότητα της οριακής μονάδας, όπως φαίνεται από την σκιασμένη περιοχή.⁵³

4.3.3 Κέρδη και μισθοί

Ας εξετάσουμε τώρα τα κέρδη. Η συλλογιστική με την οποία προσπάθησε ο Ricardo να αποδείξει την αναγκαιότητα κατάργησης των Νόμων των Σιτηρών είναι απλή. Δεδομένης της περιορισμένης έκτασης της καλλιεργήσιμης γης, αν επιβληθούν απαγορεύσεις στις εισαγωγές καλαμποκιού τότε η εθνική γεωργία θα αναγκαστεί να αυξήσει την παραγωγή της αυξάνοντας τις επενδύσεις σε αυτόν τον τομέα και αυξάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το μερίδιο της γαιοπροσόδου στο εθνικό εισόδημα και μειώνοντας το μερίδιο του κέρδους. Αυτό επιβραδύνει την κεφαλαιακή συσσώρευση, καθώς οι περισσότερες από τις αποταμιεύσεις που είναι αναγκαίες για την χρηματοδότηση των επενδύσεων προέρχονται από τα κέρδη. Στην πραγματικότητα, οι γαιοκτήμονες, οι οποίοι επίσης έχουν πολύ υψηλά εισοδήματα, δεν αποταμιεύουν, διότι η συσσώρευση πλούτου δεν συμπεριλαμβάνεται στις επιδιώξεις τους. Από την άλλη, οι εργάτες που αμείβονται με μισθούς επιβίωσης δεν αποταμιεύουν διότι δεν έχουν τίποτα να αποταμιεύσουν.

Ο Ricardo δεν σταμάτησε εκεί. Με υπερβάλλοντα προπαγανδιστικό ζήλο προσπάθησε να επεκτείνει την άποψη του σε έναν πολύ μακροπρόθεσμο ορίζοντα, διατυπώνοντας έναν νόμο φθίνοντος ποσοστού κέρδους. Για να το επιτύχει αυτό, υπέθεσε απλώς ότι η τεχνική πρόοδος δεν θα ήταν σε θέση να ξεπεράσει μακροπρόθεσμα τις οικονομικές συνέπειες των φθινουσών αποδόσεων στην γεωργία. Παραδέχτηκε ότι οι τεχνικές καινοτομίες, αυξάνοντας την παραγωγικότητα της εργασίας, θα μπορούσαν επίσης να προκαλέσουν αυξήσεις των κερδών. Πίστευε ωστόσο ότι τέτοιου είδους αποτελέσματα θα ήταν μόνο προσωρινά, καθώς οι ίδιες οι αυξήσεις των κερδών θα προκαλούσαν περαιτέρω συσσώρευση κεφαλαίου, αυξάνοντας ως εκ τούτου την απασχόληση και συνεπώς θα επανέφεραν τα καταστροφικά αποτελέσματα των φθινουσών αποδόσεων.

Το πρόβλημα της διανομής τέθηκε από τον Ricardo σε όρους της φθίνουσας συνάρτησης που συνδέει τους μισθούς με τα κέρδη. Ας επανεξετάσουμε την εξίσωση που παρατέθηκε στο κεφάλαιο για τον Adam Smith:

$$\frac{p}{w} = l + \left(\frac{p}{w}\right) k(1 + r)$$

Ας θυμηθούμε ότι l και k είναι οι συντελεστές εργασίας και κεφαλαίου, r το ποσοστό κέρδους, $\frac{w}{p} = w_r$ ο πραγματικός μισθός και $\frac{p}{w}$ η εργασία που εξουσιάζεται στο σιτάρι. Η εξίσωση αναφέρεται τώρα στην παραγωγή που προκύπτει από την οριακή μονάδα επένδυσης. Ως συνέπεια της εντατικοποίησης της καλλιέργειας, η

53 Η θεωρία της προσόδου καθώς και το διάγραμμα αναφέρονται στο βιβλίο «Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης» Ernesto Screpanti Stefano Zamagagni. Εκδόσεις Τυπωθήτω Αθήνα 2008 σελ 117-119

παραγωγικότητα της εργασίας που χρησιμοποιείται οριακά θα μειωθεί και θα γίνει από $1/l$ σε $1/l'$ όπου $l' > l$. Οι πραγματικοί μισθοί δεν θα αλλάξουν. Ας υποθέσουμε ότι ούτε ο συντελεστής κεφάλαιο θα αλλάξει. Έχουμε:

$$\frac{p}{w} = l' + \left(\frac{p}{w}\right) k(1 + r')$$

Είναι εύκολο να δούμε ότι, δεδομένων των w/p και k , το ποσοστό κέρδους θα μειωθεί ως συνέπεια της μείωσης στην παραγωγικότητα εργασίας. Χρησιμοποιώντας τους όρους του Ricardo, μπορούμε επίσης να πούμε ότι το κέρδος μειώνεται διότι, ως αποτέλεσμα της εντατικοποίησης της καλλιέργειας, το μερίδιο του προϊόντος που είναι αναγκαίο για την πληρωμή των μισθών θα αυξηθεί.

Στην παραπάνω θεωρία, το επίπεδο των πραγματικών μισθών θεωρείται γνωστό. Για να το ερμηνεύσει αυτό ο Ricardo, ακολουθώντας τον Torrens, χρησιμοποίησε την μαλθουσιανή θεωρία του πληθυσμού. Σε κάθε δεδομένη στιγμή, ο μισθός της αγοράς (*market wage*), ο οποίος εξαρτάται από τις δυνάμεις προσφοράς και ζήτησης για την εργασία, μπορεί να είναι υψηλότερος ή χαμηλότερος από τον φυσικό μισθό (*natural wage*). Στην πρώτη περίπτωση ωστόσο, η αύξηση της ευημερίας των εργατών θα αυξήσει το ποσοστό γεννήσεων και θα μειώσει το ποσοστό θανάτων. Στην δεύτερη περίπτωση θα συμβεί το αντίθετο. Συνεπώς, η προσφορά της εργασίας τείνει αυτόματα να προσαρμοστεί προς την ζήτηση. Όταν ο πληθυσμός και η ζήτηση για εργασία αυξάνονται με τον ίδιο ρυθμό, οι μισθοί βρίσκονται στο φυσικό τους επίπεδο, δηλαδή εκείνο που εγγυάται στους εργάτες, πέραν της επιβίωσης τους, την δυνατότητα αναπαραγωγής στον ρυθμό που απαιτείται από την συσσώρευση κεφαλαίου. Κάνοντας τις απαραίτητες παραχωρήσεις για την δυνατότητα μακροχρόνιας αλλαγής στα «ήθη και έθιμα» των εργατών, ο Ricardo όρισε τον φυσικό μισθό ως ένα εισόδημα επιβίωσης και ουσιαστικά το αντιμετώπισε σαν να ήταν εξωγενής σταθερά.

4.3.4 Διαφορές Smith και Ricardo

Δεν είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς γιατί ο David Ricardo, γράφοντας στο μέσο μιας τόσο μεγάλης κρίσης, είδε τα οικονομικά, αντίθετα από τον Adam Smith, με ένα μάτι τόσο απαισιόδοξο. Ο Smith κοίταζε τον κόσμο κι έβλεπε μέσα σ' αυτόν μια μεγάλη ομοφωνία. Ο Ricardo έβλεπε μια σφοδρή σύγκρουση. Για το συγγραφέα του βιβλίου *Ο πλούτος των εθνών* υπήρχαν αποχρώντες λόγοι να πιστεύει ότι όλοι μπορούσαν να μοιραστούν τα καλά του Θεού. Για τον ανήσυχο χρηματιστή, που έγραφε μισό αιώνα αργότερα, όχι μόνο είχε διαιρεθεί η κοινωνία σε αντιμαχόμενες ομάδες, αλλά επίσης φαινόταν αναπόφευκτο ότι αυτός στον οποίο ανήκε δικαιωματικά η νίκη -ο σκληρά εργαζόμενος βιομήχανος- θα έχανε τη μάχη. Διότι ο Ricardo πίστευε ότι η μόνη τάξη που ίσως μπορούσε να ωφεληθεί από την πρόοδο της κοινωνίας ήταν οι μεγαλοκτηματίες - εκτός κι αν έχαναν τον έλεγχο τους πάνω στην τιμή των σιτηρών.

«Το συμφέρον των γαιοκτημόνων είναι πάντοτε αντίθετο με τα συμφέροντα κάθε άλλης τάξης στην κοινότητα», έγραφε το 1815, και με αυτή την κατηγορηματική διατύπωση ένας ακήρυχτος πόλεμος αναγνωρίστηκε ως η κρίσιμη πολιτική πάλη ενός αναπτυσσόμενου συστήματος αγοράς. Ο Ricardo αντιμετώπιζε το γαιοκτήμονα ως το μοναδικό δωρεοδόχο στην οργάνωση της κοινωνίας. Ο εργάτης εργαζόταν και γι' αυτό το λόγο αμειβόταν με μισθό. Ο καπιταλιστής διήθυνε την όλη κατάσταση και, γι' αυτό, έβγαζε κέρδος. Όμως ο γαιοκτήμονας εκμεταλλευόταν τις δυνάμεις του εδάφους, και το

εισόδημα του - η έγγειος πρόσοδος - δεν περιοριζόταν ούτε από τον ανταγωνισμό ούτε από τον πληθυσμό. Στην πραγματικότητα, κέρδιζε σε βάρος όλων των άλλων.

Εδώ πρέπει να σταθούμε για λίγο για να καταλάβουμε πώς ο Ricardo κατέληξε σ' αυτό το συμπέρασμα, διότι η ζοφερή άποψη του για την κοινωνία εξαρτάται από τον ορισμό του για την πρόσοδο του γαιοκτήμονα. Η πρόσοδος, για τον Ricardo, δεν είναι απλώς το κόστος το οποίο καταβάλλει κάποιος για τη χρήση του εδάφους, όπως ο τόκος είναι το κόστος του κεφαλαίου και ο μισθός το κόστος της εργασίας. Η πρόσοδος είναι ένα ξεχωριστό είδος απόδοσης το οποίο προέρχεται από το ευαπόδεικτο γεγονός ότι δεν είναι το ίδιο παραγωγική όλη η γη.

Για τον Ricardo, ο οικονομικός κόσμος είχε την τάση να επεκτείνεσαι συνεχώς. Καθώς συσώρευαν χρήματα, οι καπιταλιστές έχτιζαν νέα καταστήματα και εργοστάσια. Έτσι αυξανόταν η ζήτηση για εργάτες» Αυτό ανέβαζε τους μισθούς αλλά μόνο προσωρινά, διότι οι καλύτεροι μισθοί γρήγορα έβαζαν σε πειρασμό τα ασυμμάζευτα τάγματα των εργατών, οι οποίοι ήθελαν να προσφέρουν στους εαυτούς τους τις απατηλές απολαύσεις της «οικιακής κοινωνίας» και ακύρωναν έτσι το πλεονέκτημα τους πλημμυρίζοντας την αγορά με περισσότερους εργάτες. Αλλά εδώ είναι που ο κόσμος του Ricardo απομακρύνεται απότομα από τις ελπιδοφόρες προοπτικές του Adam Smith. Καθώς αυξανόταν ο πληθυσμός, έλεγε ο Ricardo: *θα γινόταν απαραίτητο να διευρυνθούν τα όρια των καλλιεργειών ακόμα περισσότερο*. Περισσότερα στόματα θα απαιτούσαν περισσότερα σιτηρά και περισσότερα σιτηρά θα απαιτούσαν περισσότερα χωράφια. Και είναι πολύ φυσικό ότι τα νέα χωράφια, όταν θα καλλιεργούνταν, δεν θα αποδεικνύονταν το ίδιο παραγωγικά μ' αυτά τα οποία ήδη καλλιεργούνταν, διότι μόνο ένας ανόητος αγρότης δεν θα είχε ήδη χρησιμοποιήσει το καλύτερο έδαφος που είχε στη διάθεση του.

Έτσι, καθώς ο αυξανόμενος πληθυσμός απαιτούσε να καλλιεργηθεί μια όλο και μεγαλύτερη έκταση γης, το κόστος παραγωγής των σιτηρών θα μεγάλωνε. Το ίδιο θα συνέβαινε και με την τιμή πώλησης των σιτηρών, το ίδιο θα συνέβαινε και με την πρόσοδο των κτηματιών με τα καλύτερα κτήματα. Αλλά, εκτός από την πρόσοδο, θα αυξάνονταν και οι μισθοί. Διότι, καθώς τα σιτηρά γίνονταν όλο και πιο δαπανηρά στην παραγωγή τους, ο εργάτης θα έπρεπε να πληρώνεται περισσότερο για να μπορεί να αγοράζει το ξεροκόμματο που θα τον κρατούσε στη ζωή.

Πόσο διαφορετικό ήταν αυτό το συμπέρασμα από τη φαντασμαγορική πρόσοδο του Adam Smith! Στον κόσμο του Adam Smith βελτιωνόταν η θέση όλων καθώς ο καταμερισμός της εργασίας αυξανόταν και έκανε την κοινότητα πιο εύπορη. Μπορούμε να δούμε τώρα ότι αυτό το συμπέρασμα ήταν απόρροια του ότι ο Smith δεν μπόρεσε να αντιληφθεί τη γη σαν εμπόδιο στην πρόσοδο. Στην αντίληψη του Smith δεν υπάρχει έλλειψη εύφορου εδάφους και, ως εκ τούτου, δεν υπάρχει όριο πέρα απ' το οποίο οι πρόσοδοι θα αυξάνονταν μαζί με τον πληθυσμό.

Αντίθετα, στον κόσμο του Ricardo *μόνο* ο γαιοκτήμονας βγαίνει κερδισμένος. Ο εργάτης είναι καταδικασμένος να ζει αιωνίως στο όριο της επιβίωσης, διότι έτρεχε πίσω απο κάθε αύξηση του μισθού του μαζί μ' ένα τσούρμο παιδιά κι έτσι εξανεμιζόταν κάθε βελτίωση των αποδοχών του. Ο καπιταλιστής, ο οποίος εργαζόταν και αποταμίευε και επένδυε, ανακαλύπτει ότι όλη αυτή η φασαρία έγινε για το τίποτα: το κόστος των μισθών έχει αυξηθεί και τα κέρδη του έχουν μειωθεί. Όσο για τον γαιοκτήμονα, που δεν έκανε τίποτα άλλο από το να μαζεύει προσόδους, αυτός καθόταν αναπαυτικά και τις παρακολουθούσε να αυξάνονται.

4.3.5 Το έργο του Ricardo

Το δώρο του Ricardo στην ανθρωπότητα ήταν απλό. Παρουσίαζε έναν κόσμο απογυμνωμένο στα εξ'ων συνετέθη και ανοιχτό στον καθένα για να τον εξετάσει: ο μηχανισμός ήταν πια εκτεθειμένος. Στην ίδια του την εξωπραγματικότητα βρισκόταν η δύναμη του, διότι η γυμνή δομή ενός εξαιρετικά απλοποιημένου κόσμου όχι μόνο αποκάλυπτε τους νόμους της προσόδου αλλά επίσης αποσαφήνιζε ζωτικά ζητήματα εξωτερικού εμπορίου, χρήματος, φορολογίας και οικονομικής πολιτικής. Με το να κατασκευάσει ένα μοντέλο του κόσμου, ο Ricardo έδωσε στην οικονομική επιστήμη το δυνατό εργαλείο της αφαίρεσης - ένα εργαλείο που είναι απαραίτητο αν θέλουμε να διαπεράσουμε τον περισπασμό της καθημερινής ζωής και να κατανοήσουμε το μηχανισμό που λειτουργεί από πίσω. Ασφαλώς, όπως είπαν κάποιοι παρατηρητές εκείνης της εποχής, το εργαλείο της αφαίρεσης μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί για να αγνοηθούν δυσάρεστα γεγονότα και συμπεριφορές που δεν είναι πάντα «ορθολογικές» - ένα πρόβλημα που έγινε γνωστό ως το «Πρόβλημα του Ricardo». Παρ' όλα αυτά, στην αφαιρετική ικανότητα του Ricardo οφείλουμε την απαίτηση των οικονομικών να θεωρηθούν επιστήμη. Ίσως, σ' αυτή την τάση του για υπεραπλούστευση να οφείλεται επίσης το κηλιωμένο μητρώο των οικονομικών ως επιστήμης.

4.3.6 Οι Ρικαρδιανοί

Ο Ricardo κυριαρχούσε στην αγγλική οικονομική σκέψη από το 1815 έως το 1848. Αυτό δεν σημαίνει ότι είχε σχηματιστεί μια επικρατούσα ρικαρδιανή ορθοδοξία, ούτε ότι οι οικονομολόγοι της περιόδου είχαν φτάσει σε κάποια συμφωνία για τα θεμέλια της οικονομικής επιστήμης. Αντιθέτως, ήταν μια περίοδος ιδεολογικής αναταραχής, έντονων αντιπαραθέσεων, θεωρητικών και πολιτικών αντιθέσεων και αθεράπευτων συγκρούσεων. Η κεντρική θέση που κατείχε ο Ricardo εκείνη την περίοδο, τουλάχιστον στην Μεγάλη Βρετανία, οφειλόταν κυρίως στο γεγονός ότι κανένας οικονομολόγος δεν μπορούσε να αγνοήσει την σκέψη του. Κανείς μάλλον δεν μπορούσε να ορίσει την θέση του χωρίς να αναφερθεί στην θέση του Ricardo, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αποδέχονταν την εξουσία του, εκείνων που την απέρριπταν και της ασκούσαν κριτική και, τέλος, εκείνων που προσπαθούσαν να την χρησιμοποιήσουν για σκοπούς που ο ίδιος ο Ricardo θα αποκήρυσσε.

Οι Ρικαρδιανοί αποτελούνταν από τους πραγματικούς οπαδούς του Ricardo: οικονομολόγοι οι οποίοι, παρ' όλο που δεν σχημάτισαν μια σχολή σκέψης, προσπάθησαν ο καθένας με τον δικό του τρόπο να διαδώσουν τις ιδέες του Ricardo και να χτίσουν πάνω τους ένα είδος επιστημονικής ορθοδοξίας. Ο James Mill (1773-1836), προσωπικός φίλος και μεγάλος υποστηρικτής του Ricardo, έπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο. Με το έργο του *Υπέρ του Εμπορίου* (*Commerce Defended*) (1808) πρότεινε την δική του εκδοχή για τον νόμο των αγορών, ενώ στα *Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας* (*Elements of Political Economy*) (1821), παρουσίασε μια απλή και κομψή σύνθεση της ρικαρδιανής θεωρίας που συνέβαλε πολύ στην επιτυχία της. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε το εγχειρίδιο του John Ramsay McCulloch (1789-1864), *Οι Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας* (*The Principles of Political Economy*) (1825) το μεθοδολογικό έργο του Thomas De Quincey (1785-1859) *Η Λογική της Πολιτικής Οικονομίας* (*The Logic of Political Economy*) (1844) και μια προσπάθεια μαθηματικής διατύπωσης των ρικαρδιανών θεωριών που έγινε από τον William Whewell (1794-1866) με το έργο *Μαθηματική Παρουσίαση κάποιων Θεωριών της Πολιτικής Οικονομίας* (*A Mathematical Exposition of Some Doctrines of Political Economy*) (1829).

Ίσως είναι αλήθεια αυτό που υποστηρίζουν πολλοί, ότι ο ρικαρδιανισμός αποτελεί μόνο ένα συμβάν στην φυσιολογική εξέλιξη της ορθόδοξης οικονομικής θεωρίας, μια εξαίρεση, ένα συγκεκριμένο φαινόμενο το οποίο περιορίζεται ιστορικά στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα και γεωγραφικά στην Αγγλία. Ίσως είναι αληθινή η άλλη άποψη ότι εκπροσωπεί μια παρέκκλιση, ένα νέο βλαστάρι στον κύριο κορμό της εξέλιξης των οικονομικών ιδεών, του οποίου οι ρίζες φτάνουν μέχρι τον Πλούτο των Εθνών ή μάλλον σε ένα από τα δύο βασικά συστατικά της σκέψης του Smith, την θεωρία της ανταγωνιστικής ισορροπίας. Ο κλάδος από τον οποίο προήλθε ο ρικαρδιανισμός παρεμποδίστηκε στην εξέλιξη του ως μια ιδεολογία καπιταλιστικής συσσώρευσης, αλλά αντίθετα άνθισε ως σοσιαλιστική οικονομική θεωρία. Ίσως και οι δύο απόψεις να ήταν σωστές. Στην πραγματικότητα, δεν είναι ασύμβατες.

Υπάρχει ωστόσο μια τρίτη ιστορική ερμηνεία του ρικαρδιανισμού που δεν φαίνεται αποδεκτή σε εμάς. Μια ερμηνεία που τον χαρακτηρίζει απλώς ως μια φυσιολογική φάση της εξέλιξης των ορθόδοξων θεωριών. Δεν μας φαίνεται λογική διότι έχει την τάση να περιορίζει την ρικαρδιανή θεωρία στην θεωρία της προσόδου, η οποία ερμηνεύεται ως μια πρώτη εφαρμογή της αρχής της φθίνουσας οριακής παραγωγικότητας των συντελεστών. Από την άλλη, αν αυτή η ερμηνεία ήταν αληθινή, γιατί οι Άγγλοι πρόδρομοι των νεοκλασικών οικονομικών, τους οποίους θα εξετάσουμε σύντομα, χρειάστηκε να επιτεθούν στις ιδέες του Ricardo προκειμένου να μπορέσουν να υποστηρίξουν τις δικές τους;

Είναι πιο εύκολο να κατανοήσουμε το θέμα αν διασχίσουμε την Μάγνη και δούμε τι συνέβαινε στην ηπειρωτική Ευρώπη. Τόσο στην Γερμανία όσο και στην Γαλλία υπήρχαν σημαντικοί πρόδρομοι της νεοκλασικής θεωρίας, αλλά δεν χρειάστηκε να προκαλέσουν μια επανάσταση ενάντια στην επικρατούσα οικονομική σκέψη στις χώρες τους για να υποστηρίξουν τις ιδέες τους. Πράγματι, οι πιο σημαντικοί από αυτούς τους προδρόμους, οι Cournot και Dupuit στην Γαλλία και οι von Thiinen και Gossen στην Γερμανία δεν θεωρούνται ως αντίπαλοι των κλασικών οικονομικών. Ο λόγος γι' αυτό ήταν ότι στην Αγγλία με τον Ricardo επικρατούσε το μακροοικονομικό συστατικό της κλασικής παράδοσης το οποίο βασιζόταν στην θεωρία του πλεονάσματος, ενώ στην υπόλοιπη Ευρώπη με τους Say, Soden και Lotz επικρατούσε το μικροοικονομικό συστατικό που βασιζόταν στην θεωρία της ατομικής ανταγωνιστικής ισορροπίας. Συνεπώς οι πρόδρομοι της νεοκλασικής θεωρίας στην ηπειρωτική Ευρώπη με την ανάπτυξη των εμπειρικών, μηχανιστικών και ατομικιστικών βάσεων του φιλελευθερισμού του Smith, μπόρεσαν να παραμείνουν βασικά εντός της ορθοδοξίας και της παράδοσης.⁵⁴

---

54 Η ιστορία της οικονομικής σκέψης Ernesto screpanti Stefano Zamagani εκδόσεις τυπωθήτω κεφ.3.2.1 σελ. 129

4.3.7 Η αντι-ρικαρδιανή αντίδραση

Πιθανότατα, αυτό που έκανε πολλούς οικονομολόγους να απορρίψουν στο σύνολο της την ρικαρδιανή θεωρία της αξίας και της διανομής ήταν η σοσιαλιστική χρήση της. Οι οικονομολόγοι αυτοί σχημάτισαν μια ετερογενή ομάδα, η οποία έχει οριστεί μόνο με αρνητικούς όρους ως η «αντι-ρικαρδιανή» αντίδραση. Ωστόσο, έκαναν ορισμένες πιο αυθεντικές θεωρητικές συνεισφορές από ότι οι Ρικαρδιανοί - συνεισφορές που τους μετέτρεψαν σε πρόδρομους του μετέπειτα νεοκλασικού θεωρητικού συστήματος.

Σε σχέση με την αξία, η αντι-ρικαρδιανή επίθεση ξεκίνησε από τον Samuel Bailey (1791-1870); ο οποίος στο έργο *Μία Κριτική Διατριβή περί της Φύσεως των Μέτρων και των Αιτιών της Αξίας (A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value)* (1825) άσκησε κριτική στην ιδέα της «απόλυτης αξίας». Σύμφωνα με τον Bailey, δεν μπορούμε να μιλάμε παρά για «σχετική αξία», μια έννοια που δεν υποδηλώνει τίποτα θετικό ή εγγενές, αλλά μόνο την ποσοτική σχέση που υπάρχει-μεταξύ δύο αγαθών που γίνονται αντικείμενα ανταλλαγής. Αν η κριτική σταματούσε εκεί, δεν θα ήταν σημαντική. Η απόλυτη αξία στο ρικαρδιανό θεωρητικό σύστημα όπως και το αμετάβλητο μέτρο της αξίας δεν παίζουν θεμελιώδη ρόλο και μπορούν εύκολα να εγκαταλειφθούν χωρίς να χαθεί κανένα από τα επιχειρήματα που ο Ricardo θεωρούσε ιδιαίτερα σημαντικά σε σχέση με την διανομή του εισοδήματος. Ωστόσο, ο Bailey επεσήμανε μια άλλη ιδέα που ήταν πολύ πιο επικίνδυνη: η αξία ενός αγαθού είναι απλώς η αποτίμηση του από τους οικονομικούς παράγοντες και, συνεπώς η «αξία» υποδηλώνει ένα αποτέλεσμα που έχει παραχθεί στο νου. Αυτό σήμαινε ότι τα προβλήματα δεν προκαλούνταν από την απόλυτη αξία, αλλά από την θεωρία που στόχευε στην ερμηνεία της αξίας σε αντικειμενικούς όρους δηλαδή, σε ορούς των συνθηκών παραγωγής των αγαθών. Αυτήν την οδό ακολούθησαν και άλλοι επικριτές του Ricardo.

Ο Nassau William Senior (1790-1864), π.χ., δήλωσε, στο *Περίγραμμα της Επιστήμης της Πολιτικής Οικονομίας (An Outline of the Science of Political Economy)* (1836), ότι η αξία εξαρτάται από τις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης. Αντιμετώπισε την προσφορά σε όρους του περιορισμού που θέτει η προσφορά στην ικανοποίηση της ζήτησης, ενώ συνέδεσε την ζήτηση με την χρησιμότητα των ζητούμενων αγαθών. Ο Senior επίσης πλησίασε πολύ στην ιδέα της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας όταν δήλωσε: «όχι μόνο υπάρχουν όρια στην απόλαυση που μπορούν να προσφέρουν εμπορεύματα κάθε κατηγορίας, αλλά η απόλαυση ελαττώνεται σε ένα γοργά αυξανόμενο λόγο πολύ πριν από αυτά τα όρια [...] δύο αντικείμενα του ίδιου είδους σπάνια προσφέρουν την διπλάσια απόλαυση του ενός» .

Η θεωρία της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας υπήρχε στον ορίζοντα. Όλοι οι αντι-ρικαρδιανοί οικονομολόγοι την αναλογίζονταν. Ο Longfield, τον οποίο θα αναλύσουμε αργότερα, την προσέγγισε με την ανάλυση που διεξήγαγε στην επιρροή που ασκεί η «ένταση της ζήτησης» (intensity of demand) στις τιμές. Ο Richard Whately (1787-1863) και ο William Forster Lloyd (1794-1852), οι δύο διάδοχοι του Senior στην έδρα της πολιτικής οικονομίας της Οξφόρδης, πλησίασαν επίσης πολύ στην εν λόγω θεωρία. Ο πρώτος, στο έργο *Εισαγωγικές Διαλέξεις Πολιτικής Οικονομίας (Introductory Lectures on Political Economy)* (1831), πρότεινε μέχρι και την αναγωγή των οικονομικών στην επιστήμη της ανταλλαγής (αγγλικός όρος: catallactics⁵⁵). Ο δεύτερος προχώρησε τόσο πολύ προς αυτήν την κατεύθυνση που θα έπρεπε να του απονεμηθούν

---

55 Ο όρος catallactics, φυσικά, έλκει την καταγωγή από τα Πολιτικά του Αριστοτέλους.

τα εύσημα για την επινόηση της θεωρίας της αρχής της οριακής χρησιμότητας. Στην πραγματικότητα, η διατύπωση της θεωρίας του Lloyd που έγινε στο έργο *Διάλεξη περί της Εννοίας της Αξίας (A Lecture on the Notion of Value)* (1834) ήταν αρκετά ξεκάθαρη και καλά καθορισμένη. Η αξία εξαρτάται από ένα «συναίσθημα στον νου, που εμφανίζεται στο περιθώριο του διαχωρισμού μεταξύ ικανοποιημένων και ανικανοποίητων αναγκών», έτσι ώστε η ζήτηση αγαθών να εξαρτάται από την ικανοποίηση την οποία προσφέρουν και ποικίλλει ανάλογα με τις ποσότητες που κατέχει ήδη το υποκείμενο.

4.3.8 Οι Ρικαρδιανοί σοσιαλιστές

Στην Αγγλία, η σκέψη του Robert Owen⁵⁶ ενέπνευσε ένα ισχυρό συνεταιριστικό κίνημα και, κατά τη δεκαετία του 1820, ένα μαχητικό συνδικαλιστικό κίνημα το οποίο επρόκειτο αργότερα να συγκλίνει με το κόμμα των Χαρτιστών.

Τρεις οικονομολόγοι, οπαδοί του κινήματος του Owen, ήταν γνωστοί ως «ρικαρδιανοί σοσιαλιστές»: ο William Thompson (1783-1833), ο John Gray (1799-1850) και ο John Francis Bray (1809-95). Δύο ακόμη οικονομολόγοι, ο Thomas Hodgskin (1787-1869) και ο «Piercy Ravenstone», μπορούν άνετα να τοποθετηθούν στην ίδια κατηγορία, αν και διαφέρουν από τους παραπάνω τρεις κυρίως ως προς τα πολιτικά πιστεύω τους, αφού ο πρώτος ήταν αναρχικός και ελευθεριακός και ο δεύτερος συντηρητικός. Πρέπει να περιοριστούμε εδώ στην αναφορά των κύριων έργων αυτών των οικονομολόγων: *Ορισμένες Αμφιβολίες αναφορικά με την Ορθότητα Ορισμένων Γενικώς Αποδεκτών Απόψεων σε Θέματα Πληθυσμού και Πολιτικής Οικονομίας (A Few Doubts as to the Correctness of Some Opinions Generally Entertained on the Subjects of Population and Political Economy)* (1812) του Ravenstone *Έρευνα στις Αρχές της Διανομής του Πλούτου που Οδηγούν Καλύτερα στην Ανθρώπινη Ευτυχία (An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness)* (1824) του Thompson *Συνηγορία υπέρ της Εργασίας κατά των Ισχυρισμών του Κεφαλαίου (Labour Defended Against the Claims of Capital)* (1825) και *Λαϊκή Πολιτική Οικονομία (Popular Political Economy)* (1827) του Hodgskin *Μία Διάλεξη για την Ανθρώπινη Ευτυχία (A Lecture on Human Happiness)* (1825) του Gray και *Τα Κακώς Κείμενα της Εργασίας και η Θεραπεία τους (Labour's Wrongs and Labour's Remedy)* (1839) του Bray. Θα προσθέσουμε μόνο λίγα σχόλια πάνω σε κάποιες κοινές πλευρές των οικονομικών θεωριών τους, γνωρίζοντας ότι τους αδικούμε αγνοώντας τις διαφορές τους.

Οι οικονομολόγοι αυτοί ήταν άμεσα συνδεδεμένοι με την κλασική παράδοση, ιδιαίτερα την ρικαρδιανή. Αποδέχονταν την εργασιακή θεωρία της αξίας και, συνδυάζοντας την με μία ιδιαίτερη ερμηνεία της θεωρίας του φυσικού δικαίου για την ιδιοκτησία, προσπάθησαν να την χρησιμοποιήσουν για να υποστηρίξουν μία θεωρία για την εκμετάλλευση της εργασίας. Από τον Locke δανείστηκαν το επιχείρημα πως πηγή της αξίας είναι η εργασία. Ύστερα κατασκεύασαν ένα υπόδειγμα «φυσικής» κοινωνίας και το συνέκριναν με την πραγματική κοινωνία. Από τα επιχειρήματα του Locke για την ατομική ιδιοκτησία, αποδέχτηκαν εκείνα που πήγαζαν από την θέση για το φυσικό

---

56 Robert Owen, (05/1771- 11/1858) γεννημένος στο Newtown της κεντρικής Ουαλίας, ήταν από τους πρώτους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές και ένας από τους ιδρυτές του σοσιαλισμού και της συνεταιριστικής κίνησης.

δικαίωμα κάθε ατόμου να κατέχει τα προϊόντα της εργασίας του, αλλά όχι εκείνα που στόχευαν στην δικαιολόγηση μιας συγκεκριμένης ιστορικής δομής της διανομής του πλούτου με την θεωρία της κοινωνικής συναίνεσης και της νομισματικής σύμβασης. Οι ρικαρδιανοί σοσιαλιστές δεν πίστευαν πως το καπιταλιστικό σύστημα διαθέτει κάποιο από αυτά τα «φυσικά» χαρακτηριστικά που του απέδιδαν ο Locke και ο Smith. Αντιθέτως, θεωρούσαν πως ήταν ένα τεχνητό σύστημα, αντίθετο με την θεμελιώδους σημασίας αρχή του φυσικού δικαίου - σύμφωνα με την οποία στον εργάτη πρέπει να ανήκει το προϊόν της εργασίας του.

Οι ρικαρδιανοί σοσιαλιστές έδωσαν επίσης έμφαση στον ρόλο που έπαιζε ο ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας για την μείωση των μισθών. Ο ανταγωνισμός συμπιέζε τους μισθούς προς το επίπεδο επιβίωσης και πάνω από όλα τους ανάγκαζε να παραμείνουν σε ένα επίπεδο κάτω από την «αξία της εργασίας».

Αναφορικά με την θεωρία της αξίας και της διανομής, οι οικονομολόγοι αυτοί δεν ήταν τόσο αφελείς όσο θα πίστευε κανείς από την κριτική που τους άσκησε ο Μαρξ. Ο Hodgskin ιδιαίτερα είχε βαθιά κατανόηση του πώς το πρόβλημα δημιουργήθηκε στον Smith και γνώριζε τους λόγους των αναλυτικών δυσκολιών του, πρότεινε δε μια λύση η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί υπεράνω κριτικής. Διέκρινε την «φυσική τιμή», που ορίζεται ως η τιμή που υφίσταται σε μια οικονομία που ρυθμίζεται από το φυσικό δίκαιο, και η οποία μπορεί να εκφραστεί σε όρους ενσωματωμένης εργασίας, από την «κοινωνική τιμή», που ορίζεται ως η τιμή που υφίσταται στην πραγματική κοινωνία, δηλαδή σε μια κοινωνία στην οποία οι εργάτες δεν αποκτούν ολόκληρο το προϊόν της εργασίας τους. Η «κοινωνική τιμή» είναι η τιμή παραγωγής εκφρασμένη σε όρους εξουσιαζόμενης εργασίας και είναι αλήθεια πως σε μία καπιταλιστική οικονομία είναι πάντα υψηλότερη από την τιμή που εκφράζεται σε ενσωματωμένη εργασία.

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι οι ρικαρδιανοί σοσιαλιστές δεν ασχολούνταν μόνο με «μεταφυσικά» προβλήματα, θα θέλαμε να αναφέρουμε ένα ανώνυμο έργο που δημοσιεύτηκε το 1821 και είχε τίτλο *Έρευνα περί των Αρχών που αφορούν στην Φύση της Ζήτησης και την Αναγκαιότητα της Κατανάλωσης (An Inquiry into Those Principles Respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption)*. Ο συγγραφέας αυτής της μελέτης είχε σκοπό να παρέμβει στην διαμάχη μεταξύ Malthus και Ricardo για την πιθανότητα της γενικής υπερπροσφοράς, προκειμένου να αποδείξει πως η αποδοχή από τον Malthus του επιχειρήματος ότι οι «αποταμιεύσεις» δεν σημαίνουν ποτέ «αποθησαυρισμό» (hoarding), υπονόμει την θεωρία του για την έλλειψη ενεργού ζήτησης.

4.4 THOMAS ROBERT MALTUS

«Αν η αναλογία που κατέθεσα μεταξύ της φυσικής αύξησης του πληθυσμού και των τροφίμων αγγίζει σε οποιονδήποτε βαθμό την αλήθεια, τότε αντίθετα αποδεικνύεται ότι η εποχή κατά την οποία ο αριθμός των ανθρώπων υπερβαίνει τα μέσα συντήρησης έχει από καιρό φθάσει, αυτή δε η αναγκαία περιοδική μεταβολή, αυτή η διαρκώς συντηρούμενη αιτία περιοδικής δυστυχίας, υφίσταται από τις απαρχές της ανθρώπινης ιστορίας».

(Malthus T., *An Essay on the Principle of Population and a Summary View of the Principle of Population*, Harmondsworth: Penguin 1970, pg 134)

Ο κύριος αντίπαλος του Ricardo ήταν ο Thomas Malthus. Τα πιο σημαντικά των δυο οικονομολόγων δημοσιεύτηκα περίπου την ίδια περίοδο. Το Περί Αρχών Της Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας (On The Principles Of Political Economy And Taxation) του Ricardo το 1817 και το Αρχές Πολιτικής Οικονομίας (Principles Of Political Economy) του Malthus το 1820. Ο Malthus υποστήριζε την άποψη των γαιοκτημόνων σε όλες τις θεωρητικές αντιπαραθέσεις. Στην πραγματικότητα οι οικονομικές θεωρίες των Ricardo και Malthus αναπτύχθηκαν μαζί, συνυφασμένες η μία με την άλλη, έχοντας και οι δύο μια μεθοδολογική βάση που ήταν κοινή στο βαθμό που τους επέτρεπε τον διάλογο, ενώ διαφωνούσαν για όλα σχεδόν τα θεωρητικά συμπεράσματα που είχαν πολιτική σημασία.

4.4.1 Διαφορές Malthus – Ricardo

Η κύρια διαφορά αφορούσε στις πολιτικές συνέπειες των συμπερασμάτων αυτών: ενώ ο Ricardo φοβόταν την πτώση του ποσοστού κέρδους, ο Malthus ανησυχούσε για την άνοδο του. Το επιχείρημα του Malthus συνοψίζεται στα εξής: Τόσο οι εργάτες όσο και οι γαιοκτήμονες ξόδεψαν όλα τους σχεδόν τα εισοδήματα αγοράζοντας καταναλωτικά αγαθά. Επομένως, οι μισθοί και οι πρόσοδοι καταλήγουν πλήρως σε ενεργό ζήτηση (effective demand). Από την άλλη, τα κέρδη αποταμιεύονται και επενδύονται σχεδόν εξ ολοκλήρου. Αν το μερίδιο του κερδών αυξηθεί σε σχέση με το μερίδιο του μισθών, τότε η εργασία που εξουσιάζεται από τα αγαθά, θα αυξηθεί σε σχέση με την εργασία που εξουσιάζεται από το απόθεμα μισθών (wages fund) που χρησιμοποιείται για την παραγωγή τους. Αυτό σημαίνει ότι τα εισοδήματα που καταβάλλονται στους εργάτες (το απόθεμα μισθών) δεν μπορούν να προσφέρουν ένα επίπεδο συνολικής ζήτησης (aggregate demand) το οποίο να επαρκεί για να πραγματοποιήσει (realize) την αξία των αγαθών που παράγονται από αυτούς. Σύμφωνα με τον Malthus, αυτό θα οδηγήσει σε μια έλλειψη συνολικής ζήτησης, εκτός εάν το μερίδιο της γαιο-προσόδου είναι αρκετά υψηλό για να αποκαταστήσει αυτήν την έλλειψη. Σε μια τέτοια περίπτωση, η ζήτηση που δεν προέρχεται από τους παραγωγικούς εργάτες, θα προερχόταν από τους μη παραγωγικούς⁵⁷. Οι Νόμοι του Σιτηρών ήταν επομένως ευπρόσδεκτοι, εφόσον συνέβαλλαν στην αναδιανομή των εισοδημάτων από τα κέρδη στην γαιοπρόσοδο. Ο Ricardo όμως εντόπισε σφάλμα στη λογική του Malthus και στο έργο του “Σημειώσεις για τον Malthus” (Notes on Malthus) το 1820 παραθέτοντας ένα παράδειγμα συμπεραίνει ότι : το πλεόνασμα που κερδίζεται από τους καπιταλιστές δεν μειώνει την συνολική ζήτηση, απλούστατα διότι οι επενδύσεις αποτελούν και αυτές ζήτηση.

---

57 Αυτών δηλαδή που τις υπηρεσίες ή τα αγαθά θα κατανάλωναν οι γαιοκτήμονες.

Ο Malthus για να αντικρούσει αυτήν την κριτική θα υποστήριζε ότι τα κέρδη που αποταμιεύονται δεν δαπανώνται απαραίτητως. Με άλλα λόγια, θα έπρεπε να αμφισβητήσει την εγκυρότητα του Νόμου του Say. Πράγματι, έφτασε πολύ κοντά σε αυτό το σημείο σε ένα γράμμα που απευθυνόταν στον ίδιο τον Ricardo το 1814, στο οποίο δήλωνε ότι δεν πίστευε πως «η αγοραστική δύναμη συνεπάγεται απαραίτητως και μια ανάλογη αγοραστική διάθεση [...]». Ένα έθνος μπορεί κάλλιστα να έχει τη δυνατότητα να αγοράσει όλα όσα παράγει, αλλά είναι εύκολο να διανοηθεί κανείς περιπτώσεις όπου να μην έχει την θέληση (Ricardo, *Works and Correspondence*, vi. 132). Δυστυχώς, ο Malthus δεν ήξερε πώς να χρησιμοποιήσει αυτήν την ιδέα. Το μόνο αποτέλεσμα που είχε το γράμμα του ήταν ότι έβαλε τον Ricardo σε επιφυλακή και τον έκανε να συνειδητοποιήσει τον ρόλο κλειδί που έπαιζε ο Νόμος του Say στην αντίκρουση του επιχειρήματος του αντιπάλου του. Στην πραγματικότητα, η απάντηση που έδωσε στο γράμμα του Malthus είναι εξαιρετικά σαφής και μπορεί να συνομιστεί στα κάτωθι: αν υπάρχει αγοραστική δύναμη, υπάρχει και θέληση για κατανάλωση. Οι αποφάσεις αποταμίευσης παρακινούνται από την επιθυμία συσσώρευσης, και συνεπώς προκαλούν ενεργό ζήτηση όπως και οι αποφάσεις κατανάλωσης. Με άλλα λόγια, οι αποταμιεύσεις είναι *επενδύσεις*, η απόφαση για αποταμίευση είναι απόφαση για κατανάλωση. Σήμερα είναι ολοφάνερο ότι αυτός δεν είναι ένας οικονομικός νόμος αλλά απλώς μια αυθαίρετη υπόθεση. Η υπόθεση αυτή αποτελεί το θεμέλιο του Νόμου του Say. Ο εν λόγω «νόμος», αφού έγινε αποδεκτός από τον Ricardo και προωθήθηκε στο έργο του *Principles*, σχεδόν μετατράπηκε σε δόγμα για την κλασική οικονομική θεωρία. Ακόμη και ο Malthus παρέμεινε παγιδευμένος σε αυτόν. Συγκεκριμένα, στο έργο του, *Principles*, δεν έφτασε στο σημείο να αμφισβητήσει την εγκυρότητα αυτής της υπόθεσης και έτσι στο τέλος τα επιχειρήματα του για την έλλειψη ενεργού ζήτησης, παρουσίασαν χειρότερη εικόνα.

4.4.2 Συζήτηση περί αξίας

Ο Ricardo και ο Malthus, βρέθηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα και στο θέμα της αξίας. Ο Malthus αποδεχόταν πλήρως την θεωρία του Smith που αντιλαμβάνόταν την τιμή ως ένα σύνολο εισοδημάτων και ταυτόχρονα, το μέτρο της αξίας στην εξουσιαζόμενη εργασία. Θεωρούσε ότι η έννοια της εξουσιαζόμενης εργασίας μπορούσε να εξυπηρετήσει άριστα την παρουσίαση του επιχειρήματος για την έλλειψη της ενεργού ζήτησης. Στην πραγματικότητα, η ύπαρξη κέρδους υποδηλώνει ότι η εργασία που εξουσιάζεται από τα αγαθά που αποτελούν το εθνικό προϊόν είναι μεγαλύτερη από ότι η εργασία η οποία εξουσιάζεται από το απόθεμα μισθών που χρησιμοποιείται για να τα παράγει. Όπως έχουμε δει, αυτό δεν σημαίνει ότι η ζήτηση δεν είναι αρκετή για να υλοποιήσει την παραγωγή. Ωστόσο, αυτό ακριβώς υποστήριξε και ο Malthus και έτσι ολίσθησε από την έννοια της «φυσικής τιμής» (natural price) στην έννοια της «τιμής αγοράς» (market price). Χρησιμοποιούσε συχνά την έκφραση «αναγκαία τιμή» (necessary price), προφανώς ως συνώνυμο της «φυσικής τιμής». Στην πραγματικότητα αναφερόταν απλώς στην τιμή που είναι απαραίτητη για να επιφέρει ένα επίπεδο παραγωγής ίσο με την ζήτηση. Αν η ζήτηση ήταν πιο χαμηλή από ότι έπρεπε, η τιμή των αγαθών δεν επέτρεπε την πληρωμή του κόστους παραγωγής και των κανονικών κερδών (normal profits). Έτσι, η παραγωγή θα αποθαρρυνόταν.

Αν δεν λάβουμε υπόψη μας τον Νόμο του Say, το επιχείρημα αυτό μπορεί να εφαρμοστεί για το σύνολο των παραγομένων αγαθών. Επομένως, μια έλλειψη ενεργού ζήτησης μπορεί να πυροδοτήσει μια αντιπληθωριστική διαδικασία η οποία μπορεί να επηρεάσει τόσο τις παραγόμενες ποσότητες όσο και τις τιμές. Σε αυτήν την περίπτωση ωστόσο, ασχολούμαστε με τιμές αγοράς και όχι με φυσικές τιμές. Ο Malthus θα έπρεπε να περιοριστεί στην μελέτη φαινομένων της δυναμικής της ανισορροπίας (disequilibrium dynamics) προκειμένου να αποδείξει τα επιχειρήματα του περί γενικής υπερπροσφοράς. Πράγματι, το μόνο που κατάφερε χρησιμοποιώντας την έννοια της «εξουσιαζόμενης εργασίας» (η οποία είναι μια *φυσική τιμή*) σε σχέση με τα φαινόμενα ζήτησης, ήταν να επιτείνει την σύγχυση.

Ο Ricardo που διεξήγαγε όλες του τις έρευνες σε όρους φυσικών τιμών δεν δυσκολεύτηκε να εντοπίσει αυτήν την σύγχυση. Επιπλέον, ενώ ο Malthus υπολόγιζε την τιμή των αγαθών προσθέτοντας τους μισθούς, τα κέρδη και την πρόσοδο, ο Ricardo υποστήριζε ότι οι πρόσοδοι δεν υπεισέρχονται στον υπολογισμό των τιμών, διότι καθορίζονται στο όριο της καλλιεργούμενης γης και κατά συνέπεια δεν περιλαμβάνουν το κόστος χρήσης της γης.

4.4.3 Η θεωρία του Malthus για τον πληθυσμό

Παρ' όλο που ο Malthus και ο Ricardo διαφωνούσαν σε όλα σχεδόν, δεν διαφωνούσαν ως προς αυτά που έλεγε ο Malthus για τον πληθυσμό. Διότι στο ονομαστό του *Δοκίμιο* του 1798, ο Malthus όχι μόνο φάνηκε ότι αποσαφήνιζε το πρόβλημα άπαξ δια παντός αλλά επίσης έριχνε άπλετο φως στην τρομερή και επίμονη φτώχεια που στοίχειωνε την αγγλική κοινωνική σκηνή. Κι άλλοι είχαν κατά κάποιον τρόπο αντιληφθεί ότι ο πληθυσμός και η φτώχεια είχαν κάποια σχέση, και μια δημοφιλής αν και φανταστική ιστορία της εποχής μιλούσε για ένα νησί στα ανοιχτά των ακτών της Χιλής, όπου κάποιος Χουάν Φερνάντεζ άφησε δύο κατσίκες σε περίπτωση που αργότερα χρειαζόταν να βρει κρέας εκεί. Όταν ξαναεπισκέφτηκε το νησί, βρήκε ότι οι κατσίκες είχαν πολλαπλασιαστεί σε υπερβολικό βαθμό, κι έτσι μετά πήγε κι άφησε δύο σκύλους, οι οποίοι επίσης πολλαπλασιάστηκαν και μείωσαν τον αριθμό των κατσικιών. «Έτσι», έγραφε ο συγγραφέας, ο Αιδεσιμότατος Τζόζεφ Τάουνσεντ (Joseph Townshend), «ένα νέο είδος ισορροπίας δημιουργήθηκε. Τα πιο αδύναμα μέλη και απ' τα δυο είδη ήταν τα πρώτα που πλήρωσαν το χρέος στη φύση. Τα πιο δραστήρια και ρωμαλέα κρατήθηκαν στη ζωή». Και πρόσθετε: «Αυτό που καθορίζει τον αριθμό των ανθρώπων είναι η ποσότητα της τροφής».

Αλλά ενώ αυτό το παράδειγμα αναγνώριζε ότι πρέπει να υπάρχει ισορροπία στη φύση, δεν κατάφερε να βγάλει τα τελικά σαρωτικά συμπεράσματα τα οποία εμπεριέχονταν στη διατύπωση του προβλήματος. Αυτό έμελλε να το κάνει ο Malthus.

Ξεκίνησε γοητευμένος από τις αριθμητικές δυνατότητες που περιέχονταν στο *διπλασιασμό*. Η εκτίμηση του των συγκλονιστικών πολλαπλασιαστικών δυνάμεων της αναπαραγωγής έχει τύχει ευρύτατης υποστήριξης και από μεταγενέστερους μελετητές. Κάποιος βιολόγος υπολόγισε ότι ένα ζευγάρι ζώων, αναπαράγοντας δέκα ζεύγη ζώων ετησίως ανά ζευγάρι, σε διάστημα είκοσι ετών θα είχε στο ενεργητικό του

700.000.000.000.000.000.000 απογόνους. Και ο Χάβελοκ Έλλις (Havelock Ellis) αναφέρει έναν μικροσκοπικό οργανισμό που, αν δεν εμποδιστεί στη διχοτόμηση του, θα παρήγαγε από ένα και μόνο πολύ μικρό ον, μια μάζα ένα εκατομμύριο φορές μεγαλύτερη από τον ήλιο σε τριάντα ημέρες.

Αλλά τέτοια παραδείγματα της αναπαραγωγικής δύναμης της φύσης δεν έχουν σημασία για το θέμα μας. Το ζωτικό ερώτημα είναι το εξής: πόσο μεγάλη είναι η φυσιολογική αναπαραγωγική δύναμη ενός ανθρώπινου όντος; Ο Malthus έκανε την υπόθεση ότι το ανθρώπινο ζώο τείνει να διπλασιάζει τους αριθμούς του μέσα σε είκοσι πέντε χρόνια. Για τις συνθήκες της εποχής του, ήταν μια μάλλον μετριοπαθής υπόθεση. Απαιτούσε μια μέση οικογένεια έξι ατόμων, δύο από τα οποία αναμενόταν ότι θα πέθαιναν πριν φτάσουν σε ηλικία γάμου. Παίρνοντας ως παράδειγμα την Αμερική, ο Malthus επισήμανε ότι ο πληθυσμός εκεί, πράγματι, διπλασιαζόταν κάθε είκοσι πέντε χρόνια κατά τη διάρκεια του προηγούμενου ενάμισι αιώνα, και σε κάποιες καθυστερημένες περιοχές, όπου η ζωή ήταν πιο ελεύθερη και πιο υγιεινή, διπλασιαζόταν κάθε δεκαπέντε χρόνια!

Αλλά, απέναντι στις πολλαπλασιαστικές τάσεις του ανθρώπινου είδους -και είναι αδιάφορο για το επιχείρημα το αν έτεινε να διπλασιάζεται κάθε είκοσι πέντε ή πενήντα χρόνια ο Malthus αντέτασσε το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι η γη, αντίθετα από τους ανθρώπους, δεν μπορούσε να πολλαπλασιαστεί. Η καλλιεργήσιμη γη μπορεί να αυξηθεί με πολύ κόπο, αλλά ο ρυθμός προόδου είναι πάρα πολύ αργός και διστακτικός. Αντίθετα με τον πληθυσμό, η γη *δεν αναπαράγεται*. Έτσι, ενώ ο αριθμός των στομάτων αυξάνεται γεωμετρικά, η ποσότητα της καλλιεργήσιμης γης αυξάνεται μόνο αριθμητικά.

Και το αποτέλεσμα, φυσικά, είναι τόσο αναπόφευκτο όσο ένας συλλογισμός της λογικής: ο αριθμός των ανθρώπων, αργά ή γρήγορα, θα υπερκεράσει την ποσότητα των τροφίμων. «Παίρνοντας τον πληθυσμό του κόσμου ξεκινώντας από οποιοδήποτε αριθμό, χίλια εκατομμύρια, για παράδειγμα», έγραφε ο Malthus στο *Δοκίμιο* του, «...το ανθρώπινο είδος θα αυξανόταν με ρυθμό 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512 κ.ο.κ. και τα μέσα συντηρήσεως με ρυθμό 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 κ.ο.κ. Σε δύο αιώνες και ένα τέταρτο του αιώνα η αναλογία του πληθυσμού προς τα μέσα συντηρήσεως θα ήταν 512 προς 10. Σε τρεις αιώνες 4.096 προς 13 και σε δύο χιλιάδες χρόνια η διαφορά θα ήταν ανυπολόγιστη».

Τόσο τρομακτική πρόβλεψη για το μέλλον θα έφτανε να αποθαρρύνει τον καθένα: «Η προοπτική», έγραφε ο Malthus, «έχει μια μελαγχολική χροιά». Ο ανήσυχος Αιδεσιμότατος⁵⁸ οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι η αδιόρθωτη και ασυμβίβαστη απόκλιση μεταξύ στομάτων και τροφίμων μπορούσε να έχει μόνο ένα αποτέλεσμα: το μεγαλύτερο τμήμα της ανθρωπότητας θα υπέφερε πάντα από κάποιο δεινό. Διότι με κάποιο τρόπο το τεράστιο και ενδεχομένως συνεχώς διευρυνόμενο χάσμα έπρεπε να κλείσει: ο πληθυσμός, σε τελική ανάλυση, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τροφή.

---

⁵⁸ Ο Thomas Robert Malthus είχε σπουδάσει στο Jesus college και ήταν εφημέριος της Αγγλικανικής εκκλησίας. Το 1805 έγινε ο πρώτος Άγγλος καθηγητής της πολιτικής οικονομίας στο πανεπιστήμιο East India Company College γνωστό ως Hailey bury.

4.5. COURNOT ΚΑΙ DUPUIT

Στην Γαλλία η κλασική παράδοση προωθήθηκε από τον Say⁵⁹. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, είχε απελευθερωθεί τόσο από την εργασιακή θεωρία της αξίας όσο και από την θεωρία της εξουσιαζόμενης εργασίας, τις οποίες αντικατέστησε από μια ερμηνεία η οποία βασιζόταν κυρίως στις δυνάμεις της ζήτησης και την επιρροή της χρησιμότητας ως κύριους προσδιοριστικούς παράγοντες των τιμών.

Ο Augustin Cournot (1801-77) ακολούθησε τον Say στην απόρριψη κάθε θεωρίας της αξίας που έβαχνε τα αίτια της αξίας. Απέρριψε ακόμη (αυτό άλλωστε τον διαφοροποιεί και από τον Say) και κάθε θεωρία της αξίας που βασιζόταν στην χρησιμότητα, μια απόρριψη που παρακινήθηκε κυρίως από τις δυσκολίες μέτρησης που συνδέονται με την χρησιμότητα. Ωστόσο, με τον Say τον συνδέει η σημασία που δίνει στην ζήτηση στην εξήγηση των τιμών. Ο Cournot ήταν ο πρώτος επιστήμονας που έδειξε ενδιαφέρον για την επιχείρηση καθεαυτή, για την μελέτη της συμπεριφοράς της στις διάφορες καταστάσεις της αγοράς και ο πρώτος που έθεσε το πρόβλημα του καθορισμού της κλίμακας παραγωγής. Δεν προκαλεί έκπληξη επομένως το ότι το μεγάλο έργο του δεν αντιμετωπίστηκε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρά μόνο αρκετές δεκαετίες αργότερα (γεγονός το οποίο τον έκανε να εγκαταλείψει την οικονομική έρευνα). Στο έργο *Έρευνες επί των Μαθηματικών Αρχών της Θεωρίας του Πλούτου (Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses)* (1838) έκανε την πρώτη αυστηρή διατύπωση μιας συνάρτησης ζήτησης. Χρησιμοποίησε μάλιστα την συνάρτηση αυτή για να προσδιορίσει την τιμή και την ποσότητα που παράγονται σε συνθήκες μονοπωλίου.

Η θεωρία αυτή υπάρχει μέχρι και σήμερα στα μικροοικονομικά εγχειρίδια. Ο μονοπωλητής αντιμετωπίζει μια συνάρτηση ζήτησης του τύπου $D = f(p)$ όπου p η τιμή του αγαθού. Πολλαπλασιάζοντας την ζήτηση με την τιμή, προκύπτει το συνολικό έσοδο, $R = p f(p)$ και από αυτό, παραγωγίζοντας ως προς την τιμή, έχουμε την συνάρτηση οριακού εσόδου, $R' = f(p) + pf'(p)$. Ο Cournot απέδειξε ότι το κέρδος του μονοπωλητή, που δίνεται από την διαφορά μεταξύ εσόδου και κόστους, βρίσκεται στο μέγιστο σημείο όταν το οριακό έσοδο είναι ίσο με το οριακό κόστος και όταν η δεύτερη παράγωγος της συνάρτησης κέρδους είναι αρνητική.

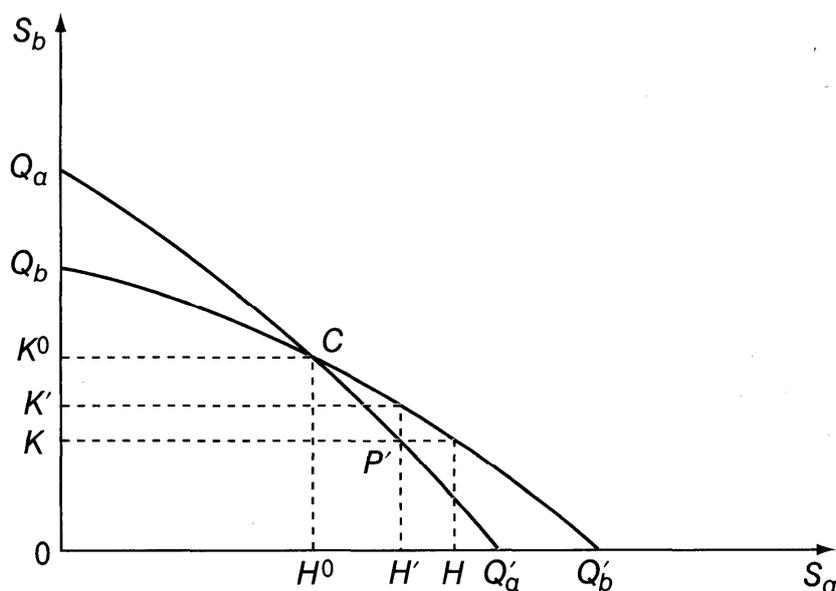
Εισάγοντας έναν δεύτερο επιχειρηματία στο υπόδειγμα αυτό, ο Cournot έθεσε επίσης τα θεμέλια της θεωρίας του δυοπωλίου, αν και τα αποτελέσματα που προκύπτουν σε αυτήν την περίπτωση είναι λιγότερο γενικά από εκείνα που προκύπτουν από την θεωρία του μονοπωλίου. Προκειμένου να εξηγήσει την συμπεριφορά των δύο δυοπωλητών, ο Cournot κατασκεύασε δύο «καμπύλες αντίδρασης» (reaction curves). Η καμπύλη αντίδρασης ενός δυοπωλητή δείχνει την ποσότητα που προσφέρει σε σχέση με

---

59 Jean – Baptiste Say (1767- 1832) Ήταν Γάλλος οικονομολόγος υποστηρικτής του ελεύθερου εμπορίου και του ανταγωνισμού (Wikipedia Jean Baptiste Say).

κάθε επίπεδο ποσότητας που προσφέρεται από τον άλλον. Αν υποθέσουμε ότι η καμπύλη ζήτησης της αγοράς είναι *δεδομένη*, έτσι ώστε καθένας από τους δύο δυοπωλητές σε κάθε επίπεδο τιμών θεωρεί το επίπεδο παραγωγής του ανταγωνιστή ως *δεδομένο* και ότι τα κόστη παραγωγής είναι μηδενικά, ο Cournot απέδειξε ότι υπάρχει ένα μοναδικό σημείο ισορροπίας στο οποίο οι αποφάσεις των δυοπωλητών είναι συμβατές.

Το υπόδειγμα δυοπωλίου του Cournot παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 2. Η προσφορά δυοπωλητή A , S_a απεικονίζεται στον οριζόντιο άξονα, η προσφορά του επιχειρηματία B , S_b στον κάθετο άξονα. Η $Q_a Q'_a$ είναι η καμπύλη αντίδρασης του πρώτου επιχειρηματία και η $Q_b Q'_b$ του δεύτερου. Αν ο A προσφέρει την ποσότητα H , ο B θα προσφέρει K . Τότε όμως ο A θα τροποποιήσει τις αποφάσεις του και θα προσφέρει H' . Ο $\ddot{u}$, ωστόσο, σύμφωνα με το H' θα προσφέρει K' . Η διαδικασία θα συνεχιστεί μέχρι να φτάσει το σημείο C , προς το οποίο θα συγκλίνει αν ξεκινήσει από ένα σημείο στο αριστερά. Αυτή είναι μια σταθερή ισορροπία που σήμερα είναι γνωστή με την ονομασία «ισορροπία Nash⁶⁰-Cournot».

Διάγραμμα 2

Ένας άλλος Γάλλος πρόδρομος της νεοκλασικής θεωρίας ήταν ο Jules Dupuit (1804-66) ο οποίος με το άρθρο του *Περί χρησιμότητας και της μετρήσεως της (De L utilité et de sa mesure)* (1844) και με άλλα άρθρα του που δημοσιεύτηκαν σε επιστημονικά περιοδικά, αντιμετώπισε αυτά ακριβώς τα προβλήματα που απέφυγε ο Cournot. Επιχείρησε να μελετήσει τα κοινωνικά οφέλη που πηγάζουν από τα δημόσια αγαθά όπως οι διώρυγες και οι γέφυρες και κυρίως να εκτιμήσει τα καθαρά κοινωνικά

60 Από τον John F. Nash (1928) που έλαβε το 1994 μαζί με τους John C. Harsanyi και Reinhard Selten το Βραβείο Nobel στις Οικονομικές Επιστήμες. Το άρθρο του που αναφέρεται στην λεγόμενη ισορροπία Nash είναι το «Equilibrium points in N-Person Games», 1950, *Proceedings of National Academy of Sciences*.

οφέλη που προκαλούνται από μεταβολές στα διόδια και το ύψος τους. Ο Dupuit δεν αντιλαμβανόταν ακριβώς τα προβλήματα που είχε προκαλέσει όσον αφορά στην μέτρηση της χρησιμότητας και την δυνατότητα διαπροσωπικών συγκρίσεων χρησιμότητας, αλλά η αναλυτική του συμβολή ήταν σίγουρα αξιοθαύμαστη. Δημιούργησε μια καμπύλη ζήτησης, ερμηνεύοντας την σε όρους χρησιμότητας. Έπειτα όρισε την οριακή χρησιμότητα (marginal utility) και την διαχώρισε από την ολική χρησιμότητα (total utility). Υπέθεσε ότι η δημόσια αρχή που προσφέρει κάποιο δημόσιο αγαθό μειώνει την τιμή του όταν αυξάνεται η προσφερόμενη ποσότητα, έτσι ώστε η οριακή χρησιμότητα του αγαθού να πέφτει μαζί με την τιμή του. Το δημόσιο όφελος (public benefit) μετριέται από το σύνολο των ενδο-οριακών χρησιμοτήτων. Η «σχετική χρησιμότητα» (relative utility) που προκύπτει από την διαφορά μεταξύ της ολικής χρησιμότητας και της οριακής χρησιμότητας η οποία πολλαπλασιάζεται με την ποσότητα του προσφερόμενου αγαθού, θα αυξηθεί με την μείωση της τιμής. Έτσι, ο Dupuit απέδειξε ότι αν η οριακή χρησιμότητα φθίνει, το κοινωνικό όφελος θα αυξάνει με την αύξηση της προσφερόμενης ποσότητας. Η συλλογιστική του είναι παρόμοια με εκείνη που χρησιμοποίησαν οι West, Malthus και Ricardo για να εξηγήσουν την αύξηση των πληρωμών των προσόδων σε σχέση με τις αυξήσεις στην αγροτική παραγωγή. Δεν είναι τυχαίο ότι, μερικές δεκαετίες αργότερα, ο Marshall μετονόμασε την «σχετική χρησιμότητα» σε «πρόσοδο του καταναλωτή⁶¹».

Επίσης ο Dupuit διατύπωσε μια έννοια του «πλεονάσματος παραγωγού» (producer surplus), το οποίο με δεδομένη την αύξουσα καμπύλη κόστους, είναι η διαφορά μεταξύ του συνολικού κέρδους της επιχείρησης και των συνολικών οριακών κοστών. Το συνολικό κοινωνικό όφελος προκύπτει από το άθροισμα των δύο πλεονασμάτων, εκείνο του καταναλωτή και εκείνο του παραγωγού.

---

61 «Πρόσοδος του καταναλωτή», consumer rent, ή «πλεόνασμα του καταναλωτή» consumer surplus.

4.6 JOHN STEUART MILL

«Οι νόμοι που καθιστούν αδίκημα την κακομεταχείριση των παιδιών από τους γονείς τους, θα έπρεπε να επεκταθούν για να περιλάβουν... όπως τους άτυχους δούλους... τα κατώτερα ζώα».

Τζων Στιούαρτ Μιλ

Η κλασική σχολή ολοκληρώθηκε με τον Τζον Στιούαρτ Μιλ, που έθεσε στο επίκεντρο του προβληματισμού το ζήτημα της δίκαιης κατανομής του εισοδήματος, υποστηρίζοντας πως μπορεί η αγορά να κατανέμει σωστά τους οικονομικούς πόρους, δεν κάνει όμως το ίδιο με τα εισοδήματα, δημιουργώντας έτσι ανισότητες, σημείο εκκίνησης για τις αναλύσεις των μετέπειτα κομμουνιστών και σοσιαλιστών οικονομολόγων.⁶²

Ο κυρίαρχος οικονομολόγος της «Εποχής του Κεφαλαίου» ήταν ο John Stuart Mill (1806-73), φιλόσοφος, πολιτικός, κοινωνικός μεταρρυθμιστής και οικονομολόγος. Στα οικονομικά ο Mill επιχείρησε ένα ηρωικό εγχείρημα: την επανεξέταση των αντιπαραθέσεων που έγιναν στο πρώτο μισό του αιώνα με στόχο να ενοποιήσει τα βασικότερα θεωρητικά συμπεράσματα. Αυτή η προσπάθεια προς θεωρητική «εναρμόνιση» καθόρισε πάνω από όλα την αξιοσημείωτη επιτυχία στα επόμενα 30 χρόνια του κυρίου έργου του, *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας (Principles of Political Economy)* (1848). Για τον ίδιο λόγο όμως, όταν τελείωσε η κλασική εποχή, το έργο του ξεχάστηκε σχεδόν ολοκληρωτικά.

Το έργο του είναι σημαντικό διότι βρίσκεται τοποθετημένο σε κεντρικά σταυροδρόμια του ευρωπαϊκού πολιτισμού του 19ου αιώνα. Εκεί συναντώνται διάφορα θεωρητικά ρεύματα και προβλήματα. Το χαρακτηριστικό αυτό στοιχείο τοποθετεί το έργο του στο μέσο της μακράς μεταβατικής περιόδου από την κλασική στην νεοκλασική οικονομική σκέψη και δίνει την εντύπωση του εκλεκτικισμού. Υπάρχουν όμως ξεκάθαρες ενδείξεις της κατεύθυνσης προς την οποία πρέπει να αναζητηθούν οι λύσεις (η οποία μάλιστα είναι καλά ορισμένη), ακόμη και αν συχνά περιπλέκονται από αναφορές σε συγγραφείς που κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση. Όλες οι δυσκολίες του Mill πηγάζουν από την περίπλοκη φύση των εξεταζόμενων επιχειρημάτων, από τον φόβο του για την ρήξη με την παράδοση. Οι θεωρητικές δυσκολίες πηγάζουν από το γεγονός ότι αντιλαμβάνεται το νέο αλλά δεν έχει το θάρρος να κάνει την ρήξη με το παλιό. Ο ίδιος ο Mill στην *Αυτοβιογραφία* του (1861) ορίζει το έργο του ως μία συνεχή προσπάθεια «να χτίσει γέφυρες και να καθαρίσει τους δρόμους» στις θεωρίες των προηγούμενων του.

Στα νιάτα του ο Mill υπήρξε μέλος της Εταιρίας των Ωφελμιστών (Utilitarian Society) και συνεργάστηκε στην έκδοση του περιοδικού της Εταιρίας, *Westminster*

---

62 Το κείμενο αυτό κλείνει το άρθρο της εφημερίδας ελευθεροτυπίας για την κλασική σχολή πολιτικής οικονομίας.
(http://www.enet.gr/online/online_issues?pid=61&dt=12/02/2002&id=56716444)

Review. Η Εταιρία αποτελείτο από νεαρούς Ριζοσπάστες που πολεμούσαν για την πιο εκτεταμένη υλοποίηση των φιλελεύθερων και δημοκρατικών αρχών. Οι φιλοσοφικές βάσεις του ριζοσπαστισμού βρίσκονταν στον ωφελιμισμό (utilitarianism) του Bentham, με όλα όσα συνεπαγόταν σε όρους ατομικισμού, ορθολογισμού, της δικαιολόγησης του *laissez-faire* στην οικονομία και του φιλελευθερισμού στην πολιτική. Η επιρροή του Bentham στον Mill, ωστόσο, μετριάστηκε από την αντίρροπη επιρροή της Ρομαντικής σκέψης και συγκεκριμένα του Coleridge.⁶³

4.6.1 Το κεφάλαιο και το απόθεμα μισθών

Η θεωρία του Mill για την θεωρία του αποθέματος μισθών δεν είναι σημαντική μόνο για την ερμηνεία των μισθών αλλά και για την ερμηνεία του κέρδους και του ρόλου που παίζει το κεφάλαιο στην παραγωγική διαδικασία. Όσον αφορά στην οικονομική σκέψη, αυτή η πλευρά του θεωρητικού συστήματος του Mill είναι σημαντική για τον ρόλο τον οποίο έπαιξε στην μετάβαση από την κλασική στην νεοκλασική προσέγγιση. Στο έργο *Δοκίμια πάνω σε Ζητήματα της Πολιτικής Οικονομίας που δεν έχουν ακόμα επιλυθεί* (*Essays on Some Unsettled Questions in Political Economy*) που γράφτηκε μεταξύ 1829 και 1831 (αλλά δημοσιεύτηκε το 1844), ο Mill εξέτασε ορισμένα από τα προβλήματα της ρικαρδιανής θεωρίας της αξίας. Στο έργο αυτό, χωρίς να αποκοπεί από τον Ricardo, υποστήριξε ότι η αξία δεν εξαρτάται μόνο από την εργασία και ότι αυτό συμβαίνει επειδή η αξία των μέσων παραγωγής και των μισθιακών αγαθών (wage goods) εξαρτάται, με την σειρά της, όχι μόνο από τους μισθούς που προκαταβάλλονται για την παραγωγή τους, αλλά και από τα κέρδη των καπιταλιστών. Από αυτό, ο Mill άντλησε την θεωρία της αξίας που βασίζεται στο κόστος παραγωγής η οποία διέφερε από την θεωρία του Ricardo κυρίως στο ότι εγκαταλείπει την αναζήτηση ενός αμετάβλητου μέτρου αξίας. Η θεωρία αυτή έχει πολλές ομοιότητες με την θεωρία του Torrens. Ωστόσο, δεν παύει να εμπεριέχει την ρικαρδιανή απόρριψη της προσθετικής θεωρίας των τιμών και αυτό είναι που έχει σημασία.

Η αποφασιστική στροφή έγινε στο έργο *Principles*, όπου ο Mill, ακριβώς για να αντιτεθεί στις σοσιαλιστικές θεωρίες εκμετάλλευσης, αναγκάστηκε να αποδεσμευτεί από τον Ricardo. Ισχυρίστηκε ότι οι εργάτες δεν δικαιούνται ολόκληρο το προϊόν, διότι δεν συμβάλλει μόνο η εργασία στην δημιουργία της αξίας των αγαθών, αλλά και η αποχή (abstinence⁶⁴) που απαιτείται για να κάνει το κεφάλαιο διαθέσιμο. Η εργασία είναι μόνο ένα από τα προαπαιτούμενα της παραγωγής, η οποία όμως δεν μπορεί να συντελεστεί χωρίς την βοήθεια μηχανημάτων και την προκαταβολή του αποθέματος των μισθών. Το κεφάλαιο είναι το άλλο προαπαιτούμενο της παραγωγής, και είναι το αποτέλεσμα της αποχής από την κατανάλωση από πλευράς των καπιταλιστών.

Εδώ έχουμε μια επέκταση της έννοιας του «αποθέματος μισθών» έτσι ώστε να περιλαμβάνει όλο το κεφάλαιο. Το πρώτο προαπαιτούμενο της παραγωγικής διαδικασίας σύμφωνα με τον Mill παραμένει η εργασία (παρ' όλο που μερικές φορές λαμβάνεται υπόψη και η γη). Το κεφάλαιο δεν είναι τίποτε άλλο παρά το απόθεμα μισθών που μπαίνει στην άκρη σε προηγούμενες περιόδους για να συντηρήσει τους εργάτες που παράγουν τα μέσα παραγωγής. Αυτές οι προκαταβολές δημιουργούν ένα κέρδος. Ο Ricardo δεν θα διαφωνούσε καθόλου με όλα αυτά. Σύμφωνα όμως με τον Ricardo, το κεφάλαιο δεν συμβάλλει στην δημιουργία αξίας και το κέρδος δεν είναι η αμοιβή της παραγωγικής υ-

63 Samuel Taylor Coleridge (1772 – 1834). Άγγλος ποιητής κριτικός και φιλόσοφος ο οποίος μαζί με τον φίλο του William Wordsworth αποτέλεσαν τους πρώτους εκφραστές του ρομαντισμού στην Αγγλία. Wikipedia : http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Taylor_Coleridge.

64 Αποχή: abstinence, υπομονή: forbearance. Η έννοια είναι της αυτοσυγκράτησης, εγκράτειας, θυσίας. «Υπομένω και δεν καταναλώνω σήμερα, προκειμένου να επενδύσω».

πηρεσίας. Το θεωρητικό άλμα του Mill εντοπίζεται στην χρήση της θεωρίας της αποχής για την ερμηνεία του κέρδους. Για την ακρίβεια, το κέρδος υποδιαιρείται σε διάφορα συστατικά: ένα μισθό διοίκησης (management salary), ένα ασφάλιστρο για τον αναλαμβανόμενο κίνδυνο (risk premium) και μια αμοιβή της αποχής. Η τελευταία αμοιβή θεωρείται ότι συμπίπτει με τον τόκο. Με αυτόν τον τρόπο ο Mill μπόρεσε να μιλήσει στην γλώσσα του Ricardo και να δηλώσει ότι το κέρδος, καθαρό από αυτά τα τρία συστατικά, είναι ένα υπόλοιπο. Ωστόσο, ανέφερε κάτι που ο ίδιος ο Ricardo δεν θα είχε παραδεχτεί ποτέ, όταν έκανε την δήλωση πως ο τόκος ανταμείβει μία παραγωγική συνεισφορά. Αυτή η θεωρία είναι παρόμοια με την θεωρία του Senior. Ο Mill ωστόσο συμπεριελάμβανε στην αποχή, όχι μόνο την θυσία που συνδέεται με την αποποίηση μιας δεδομένης ροής εισοδήματος, αλλά και την θυσία που ενυπάρχει στην αποποίηση της κατανάλωσης του αποθέματος κεφαλαίου που έχει ήδη συσσωρευτεί. Με αυτόν τον τρόπο ο τόκος εξηγείται ως η αμοιβή, όχι των αποταμιεύσεων, αλλά, ακριβέστερα, του κεφαλαίου.

Προφανώς οι οικονομολόγοι της αυστριακής σχολής θα εκτιμούσαν ιδιαίτερος μια τέτοια ερμηνεία της θεωρίας του αποθέματος μισθών. Μερικοί από αυτούς θεωρούσαν ότι η νεοκλασική θεωρία κεφαλαίου, τουλάχιστον στην εκδοχή η οποία βασίζεται στην έννοια της «παραγωγικής περιόδου», ήταν ακριβώς μια επέκταση της θεωρίας του αποθέματος μισθών. Τι εμπόδιζε τον Mill να φτάσει στα ακραία λογικά συμπεράσματα της θεωρίας του αποθέματος μισθών; Βασικά, του έλειπαν δύο ιδέες οι οποίες για την ακρίβεια αποτελούν τον πυρήνα της αυστριακής θεωρίας κεφαλαίου: πρώτον, η υπόθεση ότι είναι δυνατός ο συνδυασμός εργασίας και κεφαλαίου σε διαφορετικές αναλογίες και, δεύτερον, η υπόθεση ότι η παραγωγική συνεισφορά του κεφαλαίου μειώνεται με την επέκταση της περιόδου κατά την οποία παραμένει επενδυμένο το απόθεμα μισθών.

Ο Mill δεν άσκησε κριτική στην ατομική ιδιοκτησία, ούτε στο καπιταλιστικό καθεστώς της εποχής στην οποία ζούσε, αλλά μόνο στις ατέλειες και τις καταχρήσεις του. Ωστόσο, δεν θεωρούσε ότι αυτές οι «ατέλειες» είναι χωρίς λόγο: ήταν δικαιολογημένες ιστορικά. Φυσικά, ήταν αναγκαίο να διορθωθούν μερικές από τις υπερβολές και αδικίες του καπιταλιστικού συστήματος τις οποίες είχε παρατηρήσει. Γενικότερα όμως πίστευε ότι καλό θα ήταν να αφήσει κανείς την ιστορία να ακολουθήσει την πορεία της. Υπάρχει λοιπόν ένας καλός λόγος για τον οποίο ο Mill θεωρείται ως ένας από τους πατέρες του Φαμπιανού⁶⁵ ή μάλλον, παρελκυστικού (cunctator) σοσιαλισμού.

Έτσι, τελικά, ο Mill απέφυγε να συνηγορήσει υπέρ επαναστατικών αλλαγών για δύο λόγους. Πρώτον, διέκρινε στον άγριο και σκληρό ανταγωνισμό της καθημερινής ζωής την απαραίτητη διέξοδο για την ενεργητικότητα του ανθρώπινου γένους.

«Ομολογώ», έγραφε, «ότι δεν με ελκύει το ιδεώδες που υιοθετείται από εκείνους που πιστεύουν ότι η φυσιολογική κατάσταση των ανθρώπων είναι η πάλη για να πας μπροστά. Ότι το τσαλαπάτημα, το στρίμωγμα, ο διαγκωνισμός, ο αλληλοσπαραγμός, όλα όσα αποτελούν το σημερινό καθεστώς της κοινωνικής ζωής, είναι το πιο επιθυμητό πεπρωμένο για το ανθρώπινο είδος, και όχι απλώς τα δυσάρεστα συμπτώματα κάποιας από τις φάσεις της βιομηχανικής προόδου».

Αλλά η αποδοκιμασία της απληστίας δεν τον εμπόδιζε να διακρίνει τη χρησιμότητα της. «Το να δραστηριοποιείται η ενεργητικότητα της ανθρωπότητας στον αγώνα για πλουτισμό όπως άλλοτε στον αγώνα για επικράτηση μέσω των πολέμων, έως ότου τα πιο φωτισμένα μυαλά κατορθώσουν να διδάξουν στους υπόλοιπους να ασχολούνται με

65 Φαμπιανοί ή Φαβιανοί : Fabians. Μέλη της Φαμπιανής Εταιρείας (Fabian Society), που ιδρύθηκε το 1833-34 στο Λονδίνο με σκοπό την δημιουργία ενός δημοκρατικού σοσιαλιστικού κράτους στη Μεγάλη Βρετανία. Πίστευαν στην ομαλή και όχι επαναστατική μετάβαση στον σοσιαλισμό. Το όνομα προέρχεται από τον Ρωμαίο στρατηγό Fabius Cunctator (275-203 π.χ) που οι παρελκυστικές του τακτικές οδηγούσαν σε νίκη απέναντι σε ισχυρότερες δυνάμεις. Περιλάμβανε στις τάξεις της τον Bernard Shaw και τον Sidney Webb.

ανώτερα πράγματα, είναι αναμφίβολα καλύτερο απ' το να σκουριάζει και να απο-τελματώνεται. Όσο τα μυαλά είναι άξεστα, χρειάζονται χονδροειδή ερεθίσματα, οπότε ας είναι αυτά που θα έχουν».

Και επιπλέον υπήρχε μια δεύτερη, ίσως πιο εύλογη επιφύλαξη. Αποτιμώντας τα υπέρ και τα κατά της φανταστικής κομμουνιστικής κοινωνίας, ο Mill διέκρινε μια δυσκολία την οποία διατύπωσε με τα ακόλουθα λόγια:

«Το ερώτημα είναι αν θα διασωζόταν κάποιο άσυλο για την ατομικότητα του χαρακτήρα. Αν η κοινή γνώμη δεν θα ήταν ένας τυραννικός ζυγός. Εάν η απόλυτη εξάρτηση του ενός από όλους, και η επιτήρηση του καθενός από τους πάντες, δεν θα τα ισοπέδωνε όλα και δεν θα επέβαλε μια άβουλη ομοιομορφία σκέψης, συναισθημάτων και δράσης... Καμιά κοινωνία στην οποία η εκκεντρικότητα αποτελεί στόχο επικρίσεων, δεν μπορεί να θεωρείται υγιής».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΟΥΤΟΠΙΚΗ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΕΨΗ, ΚΑΙ MARX

5.1 Η γένεση του εργατικού κινήματος

Το σύγχρονο εργατικό κίνημα ξεκίνησε με τις μεγάλες κοινωνικές εξεγέρσεις των Luddites⁶⁶ κατά την περίοδο 1808-20 στην Γαλλία και κυρίως στην Αγγλία, όπου η εξέγερση ήταν τόσο δυνατή, οργανωμένη και συντριπτική που η κυβέρνηση, για να την καταστείλει, αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει έναν στρατό 12.000 αντρών.

Το κίνημα κατεστάλη ύστερα από μεγάλη αιματοχυσία και στις δύο χώρες αλλά ξέσπασε ξανά, σε υψηλότερο επίπεδο οργάνωσης και πολιτικής συνειδητοποίησης κατά τις δεκαετίες του 1820 και του 1830. Στην Αγγλία, οργανώθηκε αρχικά από τα Ουενιστικά (Owenist) εργατικά σωματεία και αργότερα από το κίνημα των Χαρτιστών (Chartists), κάτω από τα λάβαρα του οποίου διεξήχθησαν σκληρές μάχες για σκοπούς όπως οι Νόμοι περί Απόρων (Poor Laws), το Νομοσχέδιο της Μεταρρύθμισης (Reform Bill) και η μείωση της διάρκειας της εργάσιμης ημέρας για τις γυναίκες και τα παιδιά. Στη Γαλλία, το κίνημα προκάλεσε ποικίλες ένοπλες εξεγέρσεις στις αρχές της δεκαετίας του 1830, μερικές από τις οποίες έδωσαν το τελικό χτύπημα στην βασιλεία του Καρόλου Ι', συμβάλλοντας στην ενθρόνιση του Λουδοβίκου-Φίλιππου, του «αστού βασιλιά».

Κατά τα επόμενα 10 χρόνια ξέσπασαν σοβαρές συγκρούσεις και στις δύο χώρες. Στην Αγγλία, η κλιμάκωση ήρθε το 1842-3, ενώ στην Γαλλία η πάλη ξεκίνησε ξανά ύστερα από μία ανάπαυλα 10 χρόνων, κατά την περίοδο 1844-46 και τελικά κορυφώθηκε με την επανάσταση του 1848. Τα επόμενα 20 χρόνια, που ξεκίνησαν από την αιματηρή ήττα που υπέστη το εργατικό κίνημα στην Γαλλία, ήταν, σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο, χρόνια σχεδόν απόλυτης κοινωνικής ειρήνης και για τις δύο χώρες και μόνο την περίοδο 1867-9 σημειώθηκε μία απότομη και μαζική συνέχιση της πάλης των εργατών.

5.2 Οι δυο όψεις της ουτοπίας.

Από την μια υπάρχει το υπόδειγμα της *Ουτοπίας της τάξης* διατυπωμένο από τον More και άλλους Καθολικούς φιλοσόφους όπως οι Campanella και Ludovico Agostini⁶⁷. Αυτό το υπόδειγμα ενέπνευσε το πρώτο σπουδαίο πείραμα για την κατασκευή μιας πραγματικής «σοσιαλιστικής» κοινωνίας, της Ιησουίτικης Δημοκρατίας στην Παραγουάη, η οποία είχε περισσότερους από 144.000 κατοίκους κατά την περίοδο της ακμής της και μία σχεδόν απίστευτη διάρκεια ενός περίπου αιώνα, από τον 17ο ως τον 18ο αιώνα. Σε αυτήν την περίπτωση υπερίσχυσε η άποψη της Καθολικής Εκκλησίας για την κοινωνία ως ένα «μυστικό σώμα» (mystic body). Τα άτομα υπάρχουν και αξίζουν να είναι ευτυχισμένα, αλλά μόνο ως μέρη μιας μεταφυσικής οντότητας η οποία θα μπορούσε να πει κανείς ότι τους δίνει ζωή ως κοινωνικά όντα. Η ελευθερία του ατόμου δεν αποτελεί αξία στην Ουτοπία: τα παιδιά υπακούουν τους γονείς τους, οι γυναίκες τους συζύγους τους και όλοι τους πατριάρχες. Οι σκλάβοι υπακούουν τους ελεύθερους ανθρώπους και οι αποικίες την

---

66 Luddites, ή Λοντιστές. Το όνομα οφείλεται στο φανταστικό πρόσωπο (General) Ned Lud. Οι Luddites έσπαζαν τις μηχανές, κυρίως στην υφαντουργία, ως αντίδραση στην ανεργία και στην μείωση των μισθών που οφείλονταν στην εισαγωγή μηχανολογικού εξοπλισμού στα εργοστάσια.

67 Thomas More (Θωμάς Μόρος) (1478-1535), *Utopia* (1516) Thommaso Campanella (1568-1659), *Civitas Solis (Η Πολιτεία του Ήλιου)* 1602 Ludovico Agostini, *La Repubblica immaginaria (Η φανταστική Δημοκρατία)* (1580).

μητρόπολη. Το κράτος δεσπόζει πάνω σε όλους. Οι σκλάβοι δεν συνιστούν ηθικό πρόβλημα, αφού είναι άνθρωποι που προτιμούν την σκλαβιά στην Ουτοπία από την ελευθερία έξω από αυτήν. Ούτε ο ιμπεριαλισμός είναι πρόβλημα, αντίθετα όποιος βρίσκεται εκτός της ιδανικής τάξης πραγμάτων αξίζει την υποτέλεια. Προκαλεί έκπληξη το ότι ένα τέτοιο σύστημα μπορούσε να θεωρηθεί ως ιδανική κοινωνία, αλλά στην πραγματικότητα ήταν αυτό ακριβώς: η ιδανική μορφή της κυριαρχίας της κοινωνίας στα άτομα, με τέλεια προγραμματισμένη παραγωγή, απόλυτα κεντροποιημένες αποφάσεις και σχολαστικά οργανωμένη εργατική δραστηριότητα, όπου ακόμη και η αρχιτεκτονική και η φυσική γεωγραφία ήταν αναγκασμένες να ακολουθούν την αυστηρή και κομψή ακαμψία της κοινωνικής γεωμετρίας, για να μην αναφέρουμε και την κρατική παρέμβαση στην σεξουαλική σφαίρα. Η αρχή του ελέγχου της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής στην Ιησουίτικη Δημοκρατία εκφράστηκε από την αθάνατη έκφραση του Βολταίρου: οι άνθρωποι δεν κατέχουν τίποτα, οι Ιησουίτες τα πάντα.

Ο αντίπαλος αυτού του υποδείγματος της ιδανικής κοινωνίας εμφανίστηκε περίπου την ίδια εποχή, γύρω στα μέσα του 16ου αιώνα και είναι το υπόδειγμα _ της *Ουτοπίας της Ελευθερίας*. Οι εκδοχές που υφίστανται δεν έχουν την εμβρίθεια και την θεωρητική λεπτότητα της Ουτοπίας του More, λόγω της λαϊκής προέλευσής τους, αλλά είναι όλες εύκολα αναγνωρίσιμες, στις διάφορες Χώρες της Cockaigne⁶⁸, όπου δεν υπάρχει καμία ανάγκη να δουλέψεις για να φας, ή στον «σοφό και τρελό κόσμο» του Doni⁶⁹, όπου η οικογένεια και τα χρήματα καταργούνται και δεν υπάρχει καμία κεντρική κυβέρνηση ή διαίρεση ανάμεσα στην πνευματική και την χειρωνακτική εργασία, ή στο αββαείο της Thélème του Rabelais⁷⁰, όπου υπάρχει μόνο ένας κανόνας — κάνε ότι θέλεις — και, τέλος, στην πρώτη απόπειρα κατασκευής μιας τέτοιας Ουτοπίας κατά τη διάρκεια της Ένδοξης Επανάστασης από τους Diggers των Everard και Winstanley⁷¹, η οποία προφανώς κατέρρευσε αμέσως. Αυτό είναι το όνειρο της ατομικής απελευθέρωσης του οποίου η φιλοσοφική βάση — αν υπάρχει κάποια — είναι καθαρά αντί-Καθολική και ηδονιστική. Η εργασία τείνει να εξαφανιστεί και μαζί της το κράτος. Ο κανόνας της πολιτικής της «οργάνωσης» διατυπώθηκε από τον De Sade κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης και είναι απλός: «Γάλλοι, άλλη μια προσπάθεια...!».

5.3 Σοσιαλιστικές οικονομικές θεωρίες

Στον τομέα των οικονομικών οι σοσιαλιστές του πρώτου μισού του 19ου αιώνα έκαναν σημαντικές συνεισφορές, δημιουργώντας μια σειρά αρκετά ομοιογενών θεωριών, παρά την ποικιλία των προσεγγίσεων και των πολιτιστικών υπόβαθρων. Το ενοποιητικό στοιχείο προήλθε από την επιρροή της ρικαρδιανής οικονομικής θεωρίας, η οποία, με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικά επίπεδα, έγινε αισθητή από όλους τους σοσιαλιστές οικονομολόγους της περιόδου, από τον Sismondi ως τον Rodbertus, από τον Proudhon ως τους ρικαρδιανούς σοσιαλιστές.

68 Από το παλαιογαλλικό pais de cocaigne <γερμανικό kuchen, χώρα του γλυκού κέικ, μια μυθική χώρα πολυτελούς διαβίωσης χωρίς εργασία. Δεν σχετίζεται με την κοκαΐνη (cocaine).

69 Αναφέρονται στο έργο του Antonio Francesco Doni, // *mondo savio epazzo* (Ο σοφός και τρελός κόσμος), 1552.

70 François Rabelais (;1483-1553)? *La Vie de Gargantua et de Pantagruel* (Η ζωή του Γαργαντούα και του Πανταγρουέλ), 1532-1552.

71 Οι Diggers (Σκαφτιάδες) ήταν αγροτικοί κομμουνιστές με αρχηγούς τους Gerrard Winstanley και William Everard. Καλλιέργησαν (έσκαψαν) τις κοινές γαίες το 1649-50. Η αποικία τους καταστράφηκε από τα στρατεύματα της Κοινοπολιτείας (Oliver Cromwell) το 1650.

Τα πιο σημαντικά έργα του Jean-Charles-Léonard Sismonde de Sismondi (1773-1842) είναι το *Νέες Αρχές Πολιτικής Οικονομίας (Nouveaux principes d'économie politique)* (1819) και το *Μελέτες στην Πολιτική Οικονομία (Etudes sur l'économie politique)* (1837-8). Ο Sismondi ήταν ένας θεωρητικός της αναρχίας της καπιταλιστικής παραγωγής και ένας επικριτής του νόμου του Say. Εκτός αυτού, θεωρούσε ότι το *laissez-faire* ήταν ένα καπιταλιστικό όπλο ενάντια στους εργάτες, οι οποίοι λόγω του ανταγωνισμού και της τεχνολογικής προόδου, αναγκάζονταν να δεχτούν μισθούς απλής επιβίωσης και να υφίστανται την προϊούσα εξαθλίωση. Ωστόσο, το χαμηλό επίπεδο της εργατικής κατανάλωσης θα παρεμπόδιζε την πραγματοποίηση πλεονάσματος. Συνεπώς, ο νόμος του Say δεν λειτουργεί λόγω της άνισης κατανομής του εισοδήματος. Το επιχείρημα αυτό είναι παρόμοιο με αυτό που διατύπωσε ο Malthus. Ο Sismondi εντούτοις, προτίθετο να λύσει το πρόβλημα αναδιανέμοντας τον πλούτο, όχι από τους καπιταλιστές προς τους γαιοκτήμονες, αλλά από τους καπιταλιστές προς τους εργάτες - ένας στόχος που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσω της κρατικής παρέμβασης. Χωρίς να συνηγορεί υπέρ βίαιων επαναστάσεων και χωρίς να απαιτεί την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, ο σοσιαλισμός του Sismondi ήθελε να κατασκευάσει μια κοινωνία κυριαρχούμενη από μικρούς αγρότες και χειροτέχνες παραγωγούς, με μια βιομηχανία που θα διένειμε τα κέρδη της και στους εργάτες, όπου η γη θα ήταν διαιρεμένη σε μικρά αγροτεμάχια, με αποτελεσματικό και εκτεταμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και αυστηρά προοδευτικούς φόρους κληρονομιάς.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Pierre-Joseph Proudhon (1809-65) ακολούθησε παρόμοια γραμμή. Από τα έργα του θα έπρεπε τουλάχιστον να αναφέρουμε το *Τι είναι η ιδιοκτησία; (Qu'est-ce-que la propriété?)* (1840) και το *Σύστημα των Οικονομικών Αντιφάσεων ή η Φιλοσοφία της Αθλιότητας (Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère)* (1846). Ο Proudhon βρισκόταν πιο κοντά στον Fourier από ότι στον Saint-Simon. Υποστήριξε όχι την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά μόνο των υπερβολών της και εξύμνησε την ελευθερία του ατόμου έναντι οποιασδήποτε μορφής κρατικού ελέγχου. Ο σοσιαλισμός του προϋπόθετε την ικανότητα των ατόμων για αυθόρμητη (spontaneous) οργάνωση και στόχευε στην δημιουργία μιας οικονομίας αποτελούμενης από βιοτεχνικούς και βιομηχανικούς συνεταιρισμούς. Απέρριπτε την ταξική πάλη και πρότεινε την δωρεάν τραπεζική πίστη ως το κύριο εργαλείο για την δημιουργία του σοσιαλισμού: με τα μέσα αυτά οι εργάτες θα μπορούσαν να συσσωρεύσουν δικό τους κεφάλαιο.

Ένας σύγχρονος του Proudhon, ο οποίος όμως πρέσβευε αρκετά διαφορετικές πολιτικές και οικονομικές ιδέες, ήταν ο Johann Karl Rodbertus (1805-75). Τα βασικά έργα του είναι τα *Γύρω από την Γνώση των Οικονομικών μας Συνθηκών (Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände)* (1842) και *Κοινωνικές Επιστολές στον von Kirchmann (Soziale Briefe an von Kirchmann)* (1850-1). Ήταν ένας Ρομαντικός και συντηρητικός επικριτής του καπιταλισμού και πρέσβευε έναν ρεφορμιστικό⁷² και κρατικιστικό σοσιαλισμό στον οποίο η ανισότητα της διανομής του εισοδήματος θα μπορούσε, αν όχι να εξαλειφθεί, τουλάχιστον να περιοριστεί σε αξιοπρεπή όρια. Τα

---

⁷² Ο όρος **Ρεφορμισμός** (Γαλλ. reformisme Λατιν. reformo) είναι όρος της οικονομική πολιτικής με τον οποίο από τα μέσα του 19ου αιώνα και αρχές του 20ου αιώνα και μέσα στα πλαίσια του σοσιαλιστικού κινήματος χαρακτηρίστηκε κάθε πολιτική τάση εγκατάλειψης της επαναστατικής ανατροπής κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος (επαναστατικός σοσιαλισμός) και αντικατάσταση αυτής με προσπάθεια επίτευξης μεταρρυθμίσεων μέσα από τους κόλπους του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος. Όμως ο όρος αυτός μετά την ανατροπή του ανατολικού οικονομικού μπλοκ φαίνεται να έχει περιορισθεί με συνέπεια το κεφαλαιοκρατικό καθεστώς να παγιώνεται παγκοσμίως με πολλές πρόσθετες ασφαλιστικές δικλείδες αλληλεξάρτησης.

εργαλεία που θα χρησιμοποιούνταν για να επιτευχθεί ένας τέτοιος στόχος, ήταν κυρίως η φορολογία και ο κρατικός έλεγχος των τιμών. Ο Rodbertus χρησιμοποίησε την εργασιακή θεωρία της αξίας για να αποδείξει ότι η ύπαρξη εισοδημάτων εκτός των μισθών συνεπάγεται την εκμετάλλευση των εργατών. Επιπροσθέτως, υποστήριξε πως εξαιτίας της τάσης των μισθών να καταλήγουν σε ένα επίπεδο επιβίωσης, η τεχνολογική πρόοδος θα οδηγούσε από την μια, σε μια αυξανόμενη σχετική εξαθλίωση των εργατών και από την άλλη, σε μια χρόνια προδιάθεση του καπιταλιστικού συστήματος για κρίσεις υποκατανάλωσης.

5.4 Η Οικονομική Σκέψη Του Μαρξ

Καλύτερα ένα άθλιο τέλος παρά μια
αθλιότητα χωρίς τέλος.
Καρλ Μαρξ, 1818-1883

Ακριβώς όταν οι θεωρίες της οικονομικής αρμονίας είχαν εξαπλωθεί σε όλο τον καπιταλιστικό κόσμο, ο Καρλ Μαρξ (1818-83) ετοίμαζε την «κριτική της πολιτικής οικονομίας». Οι ημερομηνίες εδώ είναι σημαντικές. Η ήττα του εργατικού κινήματος το 1848 έκλεισε έναν κύκλο συγκρούσεων που είχε διαρκέσει περισσότερο από 30 χρόνια και ξεκίνησε μια φάση αστικής πολιτιστικής ηγεμονίας και καπιταλιστικής οικονομικής μεγέθυνσης που ήταν έως τότε άγνωστη στην Ευρώπη. Οι παλαιοί επαναστάτες, καταδικασμένοι σε εξορία και πολιτική αδράνεια, έπρεπε να βρουν ένα *modus vivendi*⁷³. Ο Μαρξ προτίμησε να κλειστεί στην βιβλιοθήκη του Βρετανικού Μουσείου και να αφοσιωθεί στην έρευνα. Ο επαναστατικός ηγέτης έγινε ένας «οικονομολόγος», πεπεισμένος πως δούλευε ακόμα για τον «παλιό στόχο». Ήταν σίγουρα μια επιστροφή στο «όπλο της κριτικής». Αλλά η «κριτική της πολιτικής οικονομίας» που είναι ο υπότιτλος του Κεφαλαίου πρέπει να είναι, σύμφωνα με τον Μαρξ, ένα όπλο για την επανάσταση του προλεταριάτου.

Ο πρώτος τόμος του Κεφαλαίου (*Das Kapital*) δημοσιεύτηκε το 1867. Οι άλλοι δύο δημοσιεύτηκαν μετά θάνατον από τον Ένγκελς το 1883 και το 1894. Ο Μαρξ δεν πρόλαβε να τους οργανώσει σε μια τελική έκδοση και ορισμένα κεφάλαια δεν αποτελούν ουσιαστικά παρά συλλογή σημειώσεων. Δύο άλλα σημαντικά έργα του Μαρξ, το *Θεωρίες για την Υπεραξία* (*Theorien über den Mehrwert*), που δημοσιεύτηκε το 1905 και το *Grundrisse*, που δημοσιεύτηκε αργά, το 1939-41, επίσης αποτελούν ουσιαστικά συλλογές συστηματικών σημειώσεων⁷⁴.

Υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στον Μαρξ και τους κλασικούς οικονομολόγους. Για την ακρίβεια, αυτός δεν δυσκολεύτηκε ποτέ να αναγνωρίσει την επιστημονική αξία των μεγάλων Άγγλων κλασικών οικονομολόγων, ιδιαίτερα του Ricardo. Το όνομα «κλασικοί», το οποίο τους απέδιδε, αποτελούσε σχεδόν φόρο τιμής, από έναν μαθητή. Με αυτό, είχε ως σκοπό να τους διαχωρίσει από τους «χυδαίους» (*vulgar*) οικονομολόγους, τους απολογητές του καπιταλισμού που εργάστηκαν περισσότερο για να δημιουργήσουν συναίνεση παρά επιστήμη. Ο ορισμός του για την «κλασική πολιτική οικονομία» είναι απλός και αυστηρός, και συμπίπτει με αυτόν των «ρικαρδιανών οικονομικών»: ένα

---

73. *Modus vivendi* (λατινικά): τρόπος ζωής.

74. Υπάρχουν πολλές μεταφράσεις του έργου του Μαρξ στα ελληνικά, αρκετές με πολιτική και ιστορική σημασία (Σκουριώτης, Πουλιόπουλος). Οι πλέον δόκιμες είναι του Π. Μαυρομάττη για το *Κεφάλαιο* (τρεις τόμοι) και τις *Θεωρίες για την Υπεραξία* (εκδ. Σύγχρονη Εποχή) και του Δ. Διβάρη για τα *Grundrisse* (εκδ. Στοχαστής).

θεωρητικό σύστημα του οποίου η μέθοδος ήταν βασισμένη στην θεωρία του πλεονάσματος, στην εργασιακή θεωρία της αξίας, στην μεθοδολογία των συνολικών μεγεθών και στην ανάλυση της συμπεριφοράς των κοινωνικών τάξεων και των σχέσεων τους. Η ίδια η σκέψη του Smith εξεταζόταν προσεκτικά υπό το φως του ρικαρδιανού συστήματος και δεν περνούσε πάντα την δοκιμασία.

Ο Μαρξ θεωρούσε την κλασική πολιτική οικονομία ως μια θεωρητική έκφραση της αστικής τάξης στην περίοδο κατά την οποία επιβαλλόταν η σύγχρονη καπιταλιστική οικονομία. Το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς ήταν η Αγγλική Βιομηχανική Επανάσταση και η πάλη για πολιτική ηγεμονία που διεξήγαγε η αστική τάξη στην Μεγάλη Βρετανία και την Γαλλία μεταξύ του 1815 και του 1848. Στην πάλη ενάντια στις δυνάμεις της αντίδρασης της αριστοκρατίας και του κλήρου, η αστική τάξη ερμήνευσε τις ανάγκες ολόκληρης της κοινωνίας, προσπαθώντας να παρουσιάσει τα συμφέροντα της δικής της τάξης ως συλλογικά συμφέροντα και το πνεύμα της ιδιωτικής συσσώρευσης ως εργαλείο για την αύξηση του εθνικού πλούτου. Η άλλη όψη του νομίσματος ήταν πως τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων έπρεπε να εμφανιστούν ως συγκρουόμενα με αυτά του συνόλου. Γι' αυτό, το κλασικό θεωρητικό σύστημα βασιζόταν στην ανάλυση των κοινωνικών τάξεων, την μελέτη της ταξικής σύγκρουσης και την δυναμική των συνολικών οικονομικών μεγεθών ως απόρροια της συμπεριφοράς και της αλληλεπίδρασης των συλλογικών φορέων. Ο Μαρξ αναφερόταν σε όλα αυτά όταν υποστήριζε πως οι κλασικοί οικονομολόγοι σκόπευαν να εμβαθύνουν στην εσωτερική φυσιολογία της αστικής κοινωνίας. Έτσι, ο αναλυτικός εξοπλισμός της κλασικής πολιτικής οικονομίας ήταν στιβαρός και ο Μαρξ τον υιοθέτησε στο σύνολο του.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, ωστόσο, μετά το 1830 επήλθε ένα σημαντικό σημείο καμπής στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Η βιομηχανική αστική τάξη, μόλις κατάφερε να ανέβει στην εξουσία με την βοήθεια του προλεταριάτου στην Αγγλία και την Γαλλία, προσπάθησε να αλλάξει σύμμαχο. Σε εκείνο το σημείο, η ταξική σύγκρουση με το προλεταριάτο είχε γίνει πιο έντονη, ενώ η πάλη με τους γαιοκτήμονες είχε κοπάσει. Τώρα η αστική τάξη είχε ανάγκη να αποδείξει πως το όνειρο του Διαφωτισμού μιας κοινωνίας ελεύθερων πολιτών είχε επιτέλους πραγματοποιηθεί, ότι σε αυτήν την κοινωνία δεν υπήρχε καμία καταπίεση ή εκμετάλλευση, ότι κάθε άτομο λάμβανε ό,τι πρόσφερε και ότι η ταξική σύγκρουση, ή μάλλον οι ίδιες οι τάξεις, δεν είχαν πλέον λόγο ύπαρξης. Σε αυτό το σημείο δεν εξυπηρετούσε πια ένα θεωρητικό σύστημα βασισμένο σε τάξεις και σε ταξικές συγκρούσεις. Οι θεωρίες της αρμονίας των συμφερόντων και της συνεργασίας των παραγωγικών συντελεστών ήταν πιο χρήσιμες. Συνεπώς, σύμφωνα με τον Μαρξ, αφού η επιστημονική κληρονομιά της κλασικής πολιτικής οικονομίας είχε προδοθεί από τους «αστούς οικονομολόγους», τώρα είχε περάσει στους σοσιαλιστές οικονομολόγους. Τώρα, ήταν η εργατική τάξη εκείνη που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα της ως ταυτόσημα με εκείνα του κοινωνικού συνόλου. Αυτή είναι η προέλευση των σοσιαλιστικών γνωστικών ενδιαφερόντων για την εμβάθυνση στην φυσιολογία της αστικής κοινωνίας. Ο Μαρξ πίστευε πως το προλεταριάτο είχε κληρονομήσει την επιστήμη από την αστική τάξη, ενώ περίμενε να κληρονομήσει τον κόσμο. Αυτό θα εξηγούσε την θέση του *Κεφαλαίου* στην ιστορία της οικονομικής σκέψης. Αυτό, σύμφωνα με τον Μαρξ, εξηγεί την ικανότητα του να αναγνωρίζει τα όρια της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Πράγματι, όπως δεν πρέπει να ξεχνάμε, η θεωρία του Μαρξ ήταν μια «κριτική της πολιτικής οικονομίας».

Ο Μαρξ άσκησε πολλές συγκεκριμένες κριτικές στους κλασικούς οικονομολόγους, αλλά τρεις, ιδιαίτερα, είναι σημαντικές. Η πρώτη ασχολείται με την ανικανότητα τους να εξηγήσουν την *φύση* του κέρδους και του κεφαλαίου. Είχαν θέσει το πρόβλημα του

καθορισμού του μεγέθους των κερδών και όχι αυτό της ερμηνείας της κοινωνικής του βάσης, δηλαδή ότι προέρχεται από την εκμετάλλευση της εργασίας. Ο Μαρξ αναγνώρισε πως ο Smith είχε αντιληφθεί το πρόβλημα και ότι, στην διάκριση του ανάμεσα στην ενσωματωμένη και στην εξουσιαζόμενη εργασία, ο Smith είχε θέσει τις βάσεις για μια ορθή λύση. Αλλά ο Μαρξ δεν παραδέχτηκε τίποτα περισσότερο. Δεν το αναγνώρισε καν στον Ricardo.

Η δεύτερη κριτική συνδέεται με την πρώτη και αφορά στην ανικανότητα των κλασικών οικονομολόγων να αναγνωρίσουν τον ιστορικό χαρακτήρα του καπιταλισμού. Αφού οι κλασικοί οικονομολόγοι δεν ήξεραν τι ήταν το κεφάλαιο, δεν είχαν την δυνατότητα να διαχωρίσουν την τεχνολογική από την κοινωνική του διάσταση. Καθώς η ανάγκη της χρήσης των μέσων παραγωγής για την παραγωγή αγαθών υπήρχε και θα υπάρχει πάντα, το κεφάλαιο και η κοινωνική τάξη (social order) την οποία δημιουργεί μοιάζουν αιώνια. Ο Μαρξ, αντιθέτως, υποστήριζε πως το κεφάλαιο είναι μια κοινωνική σχέση. Δεν είναι απλά ένα σύνολο μέσων παραγωγής, αλλά περισσότερο η εξουσία που δίνει ο έλεγχος τους στην αστική τάξη, η δύναμη στην χρήση των μέσων παραγωγής για την παραγωγή κερδών. Μόνο σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα το οποίο ονόμασε «καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής» (capitalist mode of production), μετατρέπονται τα μέσα παραγωγής σε κεφάλαιο. Γι' αυτό, στόχος της κριτικής της πολιτικής οικονομίας θα έπρεπε να είναι από την μια, η κατανόηση του τρόπου λειτουργίας αυτού του τρόπου παραγωγής και, από την άλλη, η ανακάλυψη των «νόμων της κίνησης» του, δηλαδή οι νόμοι ιστορικής εξέλιξης και μετασχηματισμού του.

Η ανικανότητα των κλασικών, αλλά ιδιαίτερα των «χυδαίων» οικονομολόγων να αναγνωρίσουν την ύπαρξη εκμετάλλευσης στην βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής τους ώθησε, σύμφωνα με τον Μαρξ, να επικεντρώσουν την προσοχή τους στις σχέσεις ανταλλαγής και όχι στις σχέσεις παραγωγής. Αυτή είναι η τρίτη σημαντική κριτική. Τα άτομα εισέρχονται σε μια ανταλλακτική σχέση σαν αυτόνομα υποκείμενα, καθώς η ανταλλαγή είναι το αποτέλεσμα των ανεξάρτητων αποφάσεων τους.

Συμφωνά με αυτή την αντίληψη, τα τελικά αίτια κάθε κοινωνικής αλλαγής και πολιτικής επανάστασης πρέπει να αναζητηθούν, όχι στα μυαλά των ανθρώπων, στην αυξανόμενη κατανόηση της αιώνιας αλήθειας και δικαιοσύνης αλλά στις αλλαγές στον τρόπο παραγωγής και ανταλλαγής· πρέπει να αναζητηθούν, όχι στη φιλοσοφία αλλά, στους οικονομικούς ορούς της εκάστοτε εποχής».

Η επιχειρηματολογία είναι ακαταμάχητη. Κάθε κοινωνία, λέει ο Μαρξ, οικοδομείται πάνω σε μια οικονομική βάση - τη σκληρή πραγματικότητα όπου οι άνθρωποι αναγκάζονται να οργανώσουν τις δραστηριότητες τους για να ντυθούν, να τραφούν και να στεγαστούν. Αυτή η οργάνωση μπορεί να διαφέρει ριζικά από τη μια κοινωνία στην άλλη και από τη μια εποχή στην άλλη. Μπορεί να είναι ποιμενική ή κυνηγετική ή οργανωμένη σε βιοτεχνικές μονάδες ή δομημένη σε ένα σύνθετο βιομηχανικό σύνολο. Ωστόσο, όποια κι αν είναι η μορφή με την οποία οι άνθρωποι λύνουν το βασικό οικονομικό τους πρόβλημα, η κοινωνία θα απαιτεί ένα «εποικοδόμημα» μη οικονομικής δραστηριότητας και σκέψης - θα πρέπει να συνέχεται από νόμους, να επιβλέπεται από μια κυβέρνηση και να εμπνέεται από θρησκεία και φιλοσοφία.

Ωστόσο, το εποικοδόμημα της σκέψης δεν επιλέγεται στην τύχη. Πρέπει να αντικατοπτρίζει το θεμέλιο πάνω στο οποίο υψώνεται. Καμιά κοινωνία κυνηγών δεν θα ανέπτυσσε ούτε θα χρησιμοποιούσε το νομικό πλαίσιο μιας βιομηχανικής κοινωνίας και,

αντίστοιχα, καμιά βιομηχανική κοινωνία δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει την αντίληψη ενός πρωτόγονου χωριού για την έννομη τάξη και την κυβέρνηση. Σημειωτέον ότι το δόγμα του υλισμού δεν απορρίπτει την καταλυτική λειτουργία και δημιουργικότητα των ιδεών. Απλώς υποστηρίζει ότι οι απόψεις και οι ιδέες είναι προϊόν του περιβάλλοντος ακόμα κι όταν αποσκοπούν ν' αλλάξουν το περιβάλλον. Από μόνος του ο υλισμός θα υποβάθμιζε τις ιδέες σε απλά παθητικά συμπληρώματα της οικονομικής δραστηριότητας. Ο Μαρξ δεν ισχυρίστηκε ποτέ κάτι τέτοιο. Η νέα θεωρία δεν ήταν μόνο υλιστική αλλά και διαλεκτική: οραματιζόταν την αλλαγή, τη συνεχή και εγγενή αλλαγή· και σ' αυτή την αέναη αλλαγή οι ιδέες που πηγάζουν από μια περίοδο βοηθούν να διαμορφώσουν μια άλλη. «Οι άνθρωποι φτιάχνουν την ίδια τους την ιστορία», υποστήριζε ο Μαρξ σχολιάζοντας το πραξικόπημα του Λουδοβίκου Ναπολέοντα το 1852, «αλλά δεν τη φτιάχνουν έτσι όπως θα ήθελαν δεν τη φτιάχνουν κάτω από περιστάσεις που διαλέγουν οι ίδιοι, αλλά κάτω από περιστάσεις που βρίσκονται, παραδίδονται ή μεταβιβάζονται κατευθείαν από το παρελθόν».

Ωστόσο, η διαλεκτική όψη -η εσωτερική δυναμική- αυτής της θεωρίας της ιστορίας δεν εξαρτιόταν μόνο από την αλληλεπίδραση ιδεών και κοινωνικών δομών. Υπήρχε κι άλλος ένας, πολύ ισχυρότερος, παράγοντας εν δράσει. Ο ίδιος ο οικονομικός κόσμος μεταβαλλόταν· το ίδιο το θεμέλιο πάνω στο οποίο χτιζόταν το οικοδόμημα των ιδεών βρισκόταν σε συνεχή κίνηση.

Αν ο Μαρξ, κατά την πολυετή εξορία του, δεν είχε δημιουργήσει κάτι περισσότερο από ένα επαναστατικό εργατικό κίνημα, σήμερα δεν θα ήταν η σημαντική παγκόσμια μορφή με τις διαστάσεις που έχει. Ο Μαρξ ήταν απλώς ένας από μια ντουζίνα επαναστάτες και μάλιστα όχι από τους πιο επιτυχημένους· ήταν ένας από άλλη μια ντουζίνα προφήτες του σοσιαλισμού και μάλιστα δεν έγραψε σχεδόν τίποτε για το πώς θα ήταν αυτή η νέα κοινωνία. Η κύρια συμβολή του βρίσκεται τελικά αλλού: στη διαλεκτική υλιστική θεωρία του της ιστορίας και, ακόμα περισσότερο, στην πεσιμιστική ανάλυση του των προοπτικών της καπιταλιστικής οικονομίας⁷⁵.

---

75 Robert Heilbroner «Οι φιλόσοφοι Του Οικονομικού Κόσμου , Η Ζωή Και Οι Ιδέες Τους» εκδόσεις επιστημονική κριτική Αθήνα 2001 σελ, 211

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

6.1 ΟΙ ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΙ ΚΑΙ Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Η πιο φιλόδοξη προσπάθεια άσκησης κριτικής στην κλασική πολιτική οικονομία δεν προέκυψε από κάποιους προ-νεοκλασικούς «αιρετικούς» αλλά από την Ιστορική Σχολή, η οποία τοποθετώντας τους Smith, Ricardo, Say όπως και όλους τους συνεχιστές τους στην ίδια κατηγορία, άσκησε κριτική στην ιδέα ότι ήταν δυνατή η ύπαρξη μιας αυτόνομης οικονομικής επιστήμης.

Προκειμένου να κατανοήσουμε την έννοια της ιστορικιστικής (historicist) αντίθεσης στην πολιτική οικονομία πρέπει να ξεκινήσουμε από τις φιλοσοφικές της ρίζες. Ενώ η κλασική οικονομική έχει τις ρίζες της στον Διαφωτισμό του 18ου αιώνα, η γερμανική ιστορική προσέγγιση πηγάζει άμεσα από τον πρώιμο Ρομαντισμό του 19ου αιώνα. Ειδικότερα στην Γερμανία, ο Ρομαντισμός είχε συνοδευτεί από μια ιρασιοναλιστική⁷⁶ (irrationalist) και οργανικιστική (organicist) κοσμοθεώρηση (*Weltanschauung*). Στα οικονομικά συνδέθηκε με την πρώτη αριστοκρατική και αντιδραστική αντίθεση στην καπιταλιστική ανάπτυξη. Με τους Fichte, Gentz και Millier αντιτέθηκε στα οικονομικά του *laissez-faire* και τον πολιτικό φιλελευθερισμό, τόσο λόγω των πολιτικών του συνεπειών όσο και των φιλοσοφικών θεμελίων από τις οποίες προέρχονταν. Οι ατομικιστικοί και ορθολογιστικοί συνειρμοί αυτών των απόψεων απορρίφθηκαν εξ ολοκλήρου. Αντιθέτως, τα μέλη αυτής της σχολής εξήραν τις ιδέες της οργανικής ενότητας του έθνους, της ανωτερότητας των συλλογικών στόχων σε σχέση με τους ατομικούς και της ιστορικής και γεωγραφικής ιδιαιτερότητας των θεσμών κάθε χώρας. Αυτή η θεωρητική θέση μας έχει αφήσει τα απομεινάρια μιας ενδιαφέρουσας «κρατικής» θεωρίας του χρήματος η οποία αν εκκαθαριστεί από τα μυστικιστικά στοιχεία που την χαρακτήριζαν εκείνη την εποχή, αποδεικνύεται πως είναι από πολλές απόψεις πιο σύγχρονη από πολλές κλασικές θεωρίες, ειδικά ως προς την αναγνώριση της συμβατικής και θεσμικής φύσης των μέσων ανταλλαγής.

Η κυριότερη επιρροή της ρομαντικής φιλοσοφίας στον τομέα των οικονο-μικών συντελέστηκε με την Ιστορική Σχολή, η οποία επιχείρησε να επιτεθεί άμεσα στα επιστημολογικά θεμέλια της πολιτικής οικονομίας. Αν και υπάρχει σίγουρα μια σύνδεση μεταξύ της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής και του Ρομαντισμού, υπάρχουν επίσης πολλές διαφορές μεταξύ τους. Για παράδειγμα, σε αντίθεση με τους ρομαντικούς οικονομολόγους της προηγούμενης γενιάς όπως ο Gentz και ο Millier, τα μέλη της Ιστορικής Σχολής δεν ήταν όλα συντηρητικά από πολιτικής απόψεως. Στην πραγματικότητα, κάποιοι ασκούσαν κριτική στην πολιτική οικονομία και στην φιλελεύθερη σκέψη από αριστερή οπτική γωνία.

Η προέλευση της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής βρίσκεται στο έργο *Διαλέξεις Δημοσίας Οικονομικής κατά την Ιστορικήν Μέθοδον* {*Grundriss zu Vorlesungen iiber die*

---

76 Δηλαδή αντιτιθέμενη στον ορθολογισμό.

Staatwirtschaft nach geschichtlicher Méthode) (1843) του Wilhelm Roscher (1817-94). Οι άλλοι δύο ιδρυτές της σχολής ήταν ο Bruno Hildebrand (1812-78) και ο Karl Knies (1821-98) οι οποίοι με τα έργα *Η Εθνική Οικονομία τον Παρόντος και τον Μέλλοντος* {*Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft* (1848) και *Η Πολιτική Οικονομία εξ απόψεως της Ιστορικής Μεθόδου* {*Die Politische Oekonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Méthode*) (1853) αντίστοιχα, προχώρησαν πολύ περισσότερο την κριτική της κλασικής πολιτικής οικονομίας από ότι τόλμησε να κάνει ο Roscher. Αυτοί οι τρεις συγγραφείς είναι οι κύριοι υπέρμαχοι της λεγόμενης «Παλαιάς Ιστορικής Σχολής». Η έκφραση αυτή τους διακρίνει από τους ιστορικιστές της επόμενης γενιάς που διαμόρφωσαν την «Νέα Ιστορική Σχολή». Ο κύριος εκπρόσωπός της ήταν ο Gustav Schmoller για τον οποίο θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Εδώ παρουσιάζουμε τα βασικά επιχειρήματα της Ιστορικής Σχολής χωρίς να επικεντρωνόμαστε στις διαφορές των απόψεων μεταξύ των διαφόρων μελών (οι οποίες ωστόσο ήταν αρκετά έκδηλες).

Η κύρια κριτική που άσκησε η συγκεκριμένη σχολή στην πολιτική οικονομία βασιζόταν στην προσπάθεια της να καθιερώσει καθολικούς (universal) οικονομικούς νόμους. Με ειδική αναφορά στην προσέγγιση του Smith, οι ιστορικιστές δεν δέχτηκαν ότι οι οικονομικοί νόμοι είχαν τις ίδιες ιδιότητες με τους «φυσικούς νόμους». Δεν αρνήθηκαν βέβαια την πιθανότητα ανακάλυψης συγκεκριμένων οικονομικών κανονικοτήτων και επίσης δέχτηκαν ότι τέτοιες κανονικότητες θα μπορούσαν να ονομαστούν «νόμοι», αλλά δεν πίστευαν ότι είχαν καθολική ισχύ, ούτε ότι ήταν ανεξάρτητοι από τις ιστορικές και γεωγραφικές συνθήκες κάτω από τις οποίες λειτουργούσαν.

Οι ιστορικιστές ενδιαφέρονταν περισσότερο για τους λεγόμενους «νόμους ανάπτυξης», δηλαδή για τις κανονικότητες που ακολουθούσε η ιστορική εξέλιξη των ανθρώπων και των εθνών. Απέφευγαν και σε αυτό το θέμα να κατασκευάσουν καθολικούς νόμους.

Πάνω απ' όλα, δεν δέχονταν την πιθανότητα ανακάλυψης οικονομικών νόμων διά της λογικής παραγωγής (deduction). Επέτρεπαν μόνο την επαγωγική μέθοδο (inductive method): οι νόμοι της ανάπτυξης έπρεπε να κατασκευαστούν μέσω της επαγωγής και της αναλογίας με βάση την μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα εμπειρικών και ιστορικών δεδομένων. Είναι ολοφάνερο ότι αυτού του είδους η κριτική δεν αφορούσε μόνο στις θεωρητικές θέσεις των Smith και Ricardo, αλλά και γενικότερα στην απλή ιδέα ότι τα οικονομικά είναι μια επιστήμη του ίδιου τύπου με τις φυσικές επιστήμες και συνεπώς αφορά στις νεοκλασικές και στις κλασικές προσεγγίσεις, όπως θα προέκυπτε αργότερα στην *Διαμάχη περί Μεθόδου* (*Methodenstreit*) στο τέλος του αιώνα.

Πέρα από το πρόβλημα της μεθοδολογίας υπάρχει ωστόσο μια θεμελιώδης και προ-αναλυτική αντίθεση μεταξύ των δύο βασικών προσανατολισμών. Οι υποστηρικτές της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής δεν αποδέχονταν την ιδέα ότι η κοινωνική συμπεριφορά εξαρτάται μόνο από τα προσωπικά συμφέροντα των μεμονωμένων ατόμων, ή την ιδέα ότι οι ατομικές επιλογές βασίζονται μόνο στην ορθολογική επιδίωξη των στόχων ατομικού

συμφέροντος. Είχαν ένα οργανικό όραμα (vision⁷⁷) για την κοινωνία και επέμεναν στην υπόθεση ότι τα κοινωνικά υποκείμενα υποκινούνται από πολύπλοκους και πολλαπλούς στόχους που δεν περιορίζονται όλοι στον ορθολογισμό του οικονομικού υπολογισμού. Εδώ υπάρχει και η ιδέα μιας βέβαιης αλληλεξάρτησης μεταξύ των ποικίλων διαστάσεων της κοινωνικής δράσης και κατά συνέπεια η πεποίθηση ότι είναι αναγκαίο να αποφευχθεί η διάκριση και η υπερβολική εξειδίκευση των ξεχωριστών κοινωνικών επιστημών. Από αυτήν την άποψη, τα οικονομικά θεωρούνται μόνο ως ένας κλάδος της ιστορικής έρευνας.

---

⁷⁷ «Όραμα», ουσιαστικά συνολικός τρόπος θεώρησης της κοινωνίας. Ο όρος είναι του Schumpeter.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η ΟΡΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΥ

7.1 ΤΟ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η αντίστροφη μέτρηση για την κλασική πολιτική οικονομία είχε αρχίσει. Σε τρία διαφορετικά μέρη της Ευρώπης, στο Μάντσεστερ, στην Βιέννη και στην Λοζάννη, σε τρεις διαφορετικές ευρωπαϊκές γλώσσες, τρεις ακαδημαϊκοί οικονομολόγοι, ο W. Stanley Jevons, ο Carl Menger και ο Léon Walras, δημοσιεύουν μέσα στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1870 τρία έργα τα οποία έχουν παρεμφερή τίτλο ως γενικές πραγματείες για την θεμελίωση της οικονομικής επιστήμης⁷⁸. Πρόκειται για τα *Theory of Political Economy* (Θεωρία της πολιτικής οικονομίας) του Jevons, τα *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Θεμέλια της πολιτικής οικονομίας) του Menger και τα *Éléments d'économie politique pure* (Στοιχεία της καθαρής πολιτικής οικονομίας) του Walras. Τα έργα αυτά θεμελίωσαν την λεγόμενη οριακή ή μαρτζιναλιστική επανάσταση.

Ένα χαρακτηριστικό του νέου συστήματος το οποίο ήταν εμφανές από την αρχή ήταν η εξαφάνιση του ενδιαφέροντος για την οικονομική μεγέθυνση, το μεγάλο θέμα των οικονομικών θεωριών των Smith, Ricardo, Μαρξ και όλων των κλασικών οικονομολόγων. Αντίθετα, η προσοχή επικεντρώθηκε στο πρόβλημα της κατανομής *δεδομένων* πόρων (*allocation of given resources*). Φυσικά, οι βασικές ιδέες των κλασικών οικονομολόγων που αφορούσαν στο πρόβλημα της μεγέθυνσης συνέχισαν να ασκούν επιρροή. Στο μάθημα⁷⁹ 36 των *Στοιχείων* π.χ. ο Walras διατύπωσε μια θεωρία οικονομικής εξέλιξης που μπορεί να θεωρηθεί ρικαρδιανή. Το ίδιο θα μπορούσε να λεχθεί και για την διαδικασία «μεγέθυνσης του πλούτου» που περιγράφεται από τον Marshall στο *Principles*⁸⁰. Είναι όμως γεγονός ότι, παρά την παρουσία ορισμένων σποραδικών ανησυχιών που αφορούσαν στην δυναμική των οικονομικών συστημάτων, οι ιδρυτές του νεοκλασικού συστήματος ουσιαστικά δεν εξέτασαν το πρόβλημα της ανακάλυψης των δυνάμεων που καθορίζουν την εξέλιξη των βιομηχανικών οικονομιών. Το κεντρικό επιχείρημα της θεωρητικής έρευνας εκείνης της περιόδου ήταν η μελέτη ενός στατικού συστήματος ισορροπίας, δηλαδή μια οικονομία, όπως είπε αργότερα ο J. B. Clark, «ελεύθερη να βρει τα τελικά επίπεδα ισορροπίας, που καθορίζονται από τους παράγοντες που είναι διαθέσιμοι σε κάποια δεδομένη χρονική στιγμή» [*Η Διανομή τον Πλούτου, The Distribution of Wealth* (1899), σ. 29].

Στο κέντρο του νεοκλασικού συστήματος βρίσκεται το πρόβλημα της κατανομής των δεδομένων πόρων μεταξύ εναλλακτικών χρήσεων. Στην ανάλυση των συνθηκών που διασφαλίζουν την βέλτιστη κατανομή των δεδομένων πόρων μεταξύ εναλλακτικών

78 Από τους τρεις μόνο ο Menger γράφει πραγματικά πλήρη πραγματεία κατά το πρότυπο που επικρατούσε στον γερμανόφωνο κόσμο (Βλ. Keith Tribe, «Continental Political Economy from the Physiocrats to the Marginal Revolution», κεφάλαιο 10 στο Theodore M. Porter & Dorothy Ross, *The Cambridge History of Science, Volume 7: The Modern Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003). Ο Walras γράφει Στοιχεία πολιτικής οικονομίας τα οποία μάλιστα παρέδωσε σε δύο δόσεις (1874 και 1877) και μόνο αργότερα πήρε το έργο του μορφή γενικής πραγματείας. Ο Jevons πιο σεμνός, παρά τον γενικό τίτλο, συνομολογεί ότι γράφει «an elementary sketch of elementary principles» (Πρόλογος στην 2η έκδοση 1879) (Jevons 1965, σ. xlv).

79 Ο Walras ονομάζει τα Κεφάλαια στα Στοιχεία «μαθήματα» (leçons).

80 *Principles of Economics, Αρχές Οικονομικής*. Το θεμελιώδες έργο του Alfred Marshall που σημάδεψε την νεοκλασική οικονομική επιστήμη. 1η έκδοση 1890, 8η 1920 (Macmillan).

χρήσεων, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι αναγνώρισαν μια αρχή με παγκόσμια ισχύ η οποία μπορούσε από μόνη της να συμπεριλάβει ολόκληρη την οικονομική πραγματικότητα. Όπως είπε ο Robbins⁸¹, «Η σπανιότητα των μέσων που απαιτούνται για την ικανοποίηση των σκοπών μεταβαλλόμενης σημασίας είναι μια σχεδόν πανταχού παρούσα συνθήκη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Εδώ, έγκειται η ενότητα του αντικειμένου της Οικονομικής Επιστήμης, οι μορφές που παίρνει η ανθρώπινη συμπεριφορά κατά την διάθεση των σπάνιων μέσων» [*An Essay on the Nature and Significance of Economic Science (Δοκίμιο για την Φύση και την Σημασία της Οικονομικής Επιστήμης, Λονδίνο, 1935), σ. 15*]. Η τάση επέκτασης του βασικού υποδείγματος σε κάθε κλάδο της οικονομικής έρευνας ενισχύθηκε εκ νέου μέσα σε αυτόν τον αιώνα και έφτασε στην αποκορύφωση της με το επιχείρημα του P. A. Samuelson⁸² ότι υπάρχει μια απλή αρχή στην καρδιά όλων των οικονομικών προβλημάτων: η μεγιστοποίηση μιας μαθηματικής συνάρτησης υπό περιορισμούς.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που ενώνει τους τρεις ιδρυτές, και το οποίο παραμένει πυλώνας του νεοκλασικού συστήματος, είναι η αποδοχή της ωφελμιστικής προσέγγισης, η οποία απαριθμεί μεταξύ των προδρόμων της τους Galiani, Beccaria, Bentham, Say, Senior, Bastiat, Cournot και, πάνω από όλους, τον Gossen. Στην πραγματικότητα, η σημαντικότερη θεωρητική προσφορά των Jevons, Menger και Walras έγκειται, ακόμα περισσότερο και από την πλήρη και λογικά συνεκτική αναδιατύπωση της θεωρίας της αξίας με βάση την χρησιμότητα και την υπόθεση της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας, στον τρόπο με τον οποίο τροποποίησαν την ωφελμιστική βάση της πολιτικής οικονομίας. Η οριακή τους θεωρία υιοθέτησε μια ειδική εκδοχή της ωφελμιστικής φιλοσοφίας, σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη συμπεριφορά ανάγεται αποκλειστικά στον ορθολογικό υπολογισμό που στοχεύει στην μεγιστοποίηση της χρησιμότητας. Θεωρούσαν ότι αυτή η θεωρία έχει παγκόσμια ισχύ: επιτρέπει από μόνη της την κατανόηση ολόκληρης της οικονομικής πραγματικότητας. Στο σημείο αυτό, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, βρίσκεται η επαναστατική άποψη των νέων οικονομικών θεωριών και όχι, όπως μερικοί διατείνονται, στο επιχείρημα ότι οι τιμές των αγαθών καθορίζονται από την χρησιμότητα.

Ένα τρίτο χαρακτηριστικό στοιχείο σχετίζεται με την μέθοδο. Η νεοκλασική μέθοδος βασίζεται στην θεωρία της μεταβολής των αναλογιών (variation of proportions), την λεγόμενη «αρχή της υποκατάστασης» (substitution principle), μα μέθοδος που δεν έχει κάποια αντιστοιχία στην κλασική οικονομική θεωρία. Στην θεωρία της κατανάλωσης, υποθέτουμε την υποκαταστασιμότητα (substitutability) ενός καλαθιού αγαθών με κάποιο άλλο. Στην θεωρία της παραγωγής, υποθέτουμε την υποκαταστασιμότητα ενός συνδυασμού παραγωγικών συντελεστών με έναν άλλον. Η ανάλυση διεξάγεται σε όρους εναλλακτικών δυνατοτήτων μεταξύ των οποίων μπορούν να επιλέξουν τα υποκείμενα, τόσον οι καταναλωτές, όσον και οι παραγωγοί. Ο στόχος είναι ίδιος: η αναζήτηση των συνθηκών κάτω από τις οποίες γίνεται η επιλογή της άριστης εναλλακτικής λύσης. Η μέθοδος αυτή προϋποθέτει ότι οι εναλλακτικές επιλογές που εξετάζονται είναι «ανοιχτές» και ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονται είναι *αναστρέψιμες (reversible)* διαφορετικά, η αρχή της υποκατάστασης δεν θα είχε λογική βάση.

81 (Lord) Lionel C. Robbins, 1898-1984.

82 Paul A. Samuelson, γεννήθηκε το 1915. Βραβείο Nobel Οικονομικών Επιστημών. 1970.

Συγγραφέας του πιο επιτυχημένου εγχειριδίου οικονομικών που γράφτηκε ποτέ

Economies: an introductory analysis, 1948) με επανειλημμένες επανεκδόσεις, υπήρξε η κατ' εξοχήν ενσάρκωση της οικονομικής ορθοδοξίας για μεγάλο διάστημα μετά τον Πόλεμο. Η παρατήρηση στην οποία αναφέρονται οι συγγραφείς είναι από την εισαγωγή του έργου του *Foundations*

' *Economic Analysis (Βάσεις της Οικονομικής Ανάλυσης)*, 1947, Harvard U.P.

Ένα τέταρτο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της νεοκλασικής προσέγγισης αφορά στους οικονομικούς φορείς⁸³. Αν πρέπει να είναι υποκείμενα που είναι σε θέση να λαμβάνουν ορθολογικές αποφάσεις με σκοπό την μεγιστοποίηση ενός ατομικού στόχου, όπως η χρησιμότητα ή το κέρδος, τότε θα πρέπει να είναι άτομα ή, τουλάχιστον, «ελάχιστα» κοινωνικά σύνολα που χαρακτηρίζονται από την ατομικότητα της μονάδας λήψης αποφάσεως, όπως τα νοικοκυριά και οι εταιρίες. Έτσι, οι συλλογικοί φορείς, οι κοινωνικές τάξεις και τα «πολιτικά σώματα», τα οποία οι μερκαντιλιστές, οι κλασικοί οικονομολόγοι και ο Μαρξ είχαν τοποθετήσει στο κέντρο των θεωρητικών τους συστημάτων, εξαφανίζονται από την σκηνή.

Ένα πέμπτο χαρακτηριστικό εκπροσωπείται από την τελική επίτευξη ενός στόχου στον οποίο προσέβλεπαν πολλοί κλασικοί οικονομολόγοι αλλά κανείς δεν είχε καταφέρει να υλοποιήσει ολοκληρωτικά: την ιστορικότητα των οικονομικών νόμων. Τα οικονομικά έγιναν παρόμοια με τις φυσικές επιστήμες, ιδιαίτερα την φυσική, ενώ οι οικονομικοί νόμοι τελικά απέκτησαν αυτό το απόλυτο και αντικειμενικό χαρακτηριστικό των φυσικών νόμων. Η αιώνια φύση του προβλήματος που είχε τεθεί από τους νεοκλασικούς, του προβλήματος της σπανιότητας, τεκμηριώνει την καθολική εγκυρότητα των οικονομικών νόμων. Για να έχει όμως αυτό νόημα, πρέπει να απομακρύνουμε τις κοινωνικές σχέσεις από το πεδίο των οικονομικών και να τις εξορκίσουμε ως μια πρόληψη, ως χάσιμο χρόνου, ως ένα υποκείμενο που δεν συμβαδίζει με τα νέα αποκτήματα της επιστήμης εκείνης της περιόδου. Στην οριακή επανάσταση ξεκίνησε και το αναγωγιστικό πρόγραμμα (reductionist project) στα οικονομικά που σημάδεψε όλη την μετέπειτα νεοκλασική σκέψη, σύμφωνα με το οποίο το μόνο ερευνητικό πεδίο των οικονομικών ήταν οι τεχνικές σχέσεις (οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπου και φύσης). Επομένως, ενώ ο ατομικός αναγωγισμός⁸⁴ οδήγησε στην εξάλειψη των κοινωνικών τάξεων, η αντι-ιστορική αναγωγή οδήγησε στην εξάλειψη των κοινωνικών σχέσεων - γεγονός το οποίο σήμαινε φυσικά ότι και η μελέτη της αλλαγής τους έχανε την σημασία της.

Ενώ στο έργο των κλασικών οικονομολόγων και του Μαρξ, ο αναλυτικός μηχανισμός είχε κατασκευαστεί με ρητή αναφορά στο καπιταλιστικό σύστημα του οποίου τους νόμους ήθελαν να ερευνήσουν, το νεοκλασικό παράδειγμα στόχευε σε μια απόλυτη ιστορικότητα. Φυσικά, αυτό δεν ήταν εύκολο να επιτευχθεί. Ακόμη και ο Walras, για παράδειγμα, αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει έννοιες όπως κεφάλαιο, τόκος, επιχειρηματίας, μισθοί - έννοιες που έχουν νόημα μόνο σε σχέση με το καπιταλιστικό σύστημα.

Τέλος, ένα έκτο και σημαντικό χαρακτηριστικό στοιχείο του νεοκλασικού συστήματος εντοπίζεται στην υποκατάσταση της αντικειμενικής θεωρίας της αξίας με μία υποκειμενική. Το επιχείρημα ότι όλες οι αξίες είναι ατομικές και υποκειμενικές βρίσκεται στην βάση της θεωρίας της υποκειμενικής αξίας. Η έννοια «ατομικές» σημαίνει ότι θεωρούνται πάντοτε ως στόχοι των συγκεκριμένων ατόμων. Από την άλλη, οι αξίες είναι «υποκειμενικές» καθώς προκύπτουν από μια διαδικασία επιλογής: ένα αντικείμενο έχει αξία όταν το επιθυμεί ένα υποκείμενο. Η αρχή της υποκειμενικότητας υποδηλώνει ότι μια αξία υφίσταται επειδή κάποιος την έχει επιλέξει ως στόχο, ενώ η αρχή της ατομικότητας υποθέτει ότι πρέπει να υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο άτομο στο οποίο να μπορεί να

---

83 Οικονομικοί φορείς. Μεταφράζω το economic agents. Agent στα λατινικά (και αγγλικά) είναι αυτός που πράττει (εξ ου και agent, πράκτωρ· agenda, τα πρακτέα· act, η πράξη και acta, τα πεπραγμένα). Αποτελεί το υποκείμενο της οικονομικής δράσης, τον λήπτη οικονομικών αποφάσεων.

84 «Ατομικός αναγωγισμός»: individual reductionism. Η ανάλυση των οικονομικών :«φαινομένων μέσα από την αναγωγή τους στην δράση των μεμονωμένων ατόμων.

αποδοθεί ο στόχος αυτός. Στην αντίθετη αντίληψη της αντικειμενικής αξίας, η αξία υφίσταται ανεξάρτητα από τις ατομικές επιλογές. Το άτομο μπορεί να αποδεχτεί ή να απορρίψει τις αξίες αλλά δεν μπορεί καθορίσει το επίπεδο τους. Μία άμεση και σημαντική συνέπεια της νεοκλασικής προσέγγισης σε σχέση με το ζήτημα της αξίας είναι ότι η θεωρία της διανομής του εισοδήματος μετατρέπεται σε ειδική περίπτωση της θεωρίας της αξίας, ένα πρόβλημα καθορισμού των τιμών των υπηρεσιών που παρέχουν οι παραγωγικοί συντελεστές παρά ένα πρόβλημα επιμερισμού του εισοδήματος μεταξύ των κοινωνικών τάξεων.

7.2 Η ΟΡΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που έθεσε η οριακή επανάσταση στον ιστορικό των ιδεών είναι το αν αποτέλεσε πραγματική επανάσταση. Το όνομα «νεοκλασικό σύστημα» το οποίο δίνεται τώρα στο θεωρητικό σύστημα που πηγάζει από την οριακή επανάσταση, φαίνεται να δίνει δίκαιο σε εκείνους που υποστηρίζουν ότι αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου «κλασικού» θεωρητικού συστήματος.

Στην Αγγλία η νεοκλασική θεωρία εδραιώθηκε με το μνημειώδες έργο του Alfred Marshall και τους νεοκλασικούς του Cambridge, ενώ η συνεισφορά του ξεχωριστού Francis Y. Edgeworth⁸⁵ ήταν πρωτοπόρα και έγινε πραγματικά αντιληπτή πολλές δεκαετίες αργότερα. Ο Marshall υπήρξε ο καταλύτης της διάδοσης της νεοκλασικής θεωρίας. Προσπάθησε να ελαχιστοποιήσει τις διαφορές με τους κλασικούς ιδιαίτερα στην σημασία που έδωσε στο κόστος παραγωγής, παρουσιάζοντας την νέα θεωρία ως μία καθαρή πρόοδο της επιστήμης. Συστηματοποίησε την θεωρία, ενώ ταυτόχρονα την έβγαλε από το δυσνόητο κέλυφος της καθαρής θεωρίας και την εμπλούτισε με πλήθος καθημερινών και σχετικών παραδειγμάτων κάνοντάς την έτσι να φαίνεται ότι μπορεί να λειτουργήσει ως τρόπος εξήγησης της οικονομικής ζωής. Έτσι μπορούσε να λειτουργήσει ταυτόχρονα και σε υψηλό επίπεδο αφαίρεσης με τρόπο εσωτερικά συνεκτικό αλλά και στο επίπεδο της καθημερινής εμπειρίας, πράγμα που έδωσε για πρώτη φορά στους μη οικονομολόγους έναν οδηγό οικονομικής δράσης. Αυτό το επιτυγχάνει πρώτον, με την τεχνική της παρουσίασης μέσα από διαγράμματα (more geometrico, θα γράψει ο Jevons) και δεύτερον, με την εισαγωγή της μερικής ανάλυσης η οποία – σε αντίθεση με την Βαλρασιανή θεωρία της γενικής ισορροπίας – επιτρέπει την ανάλυση συγκεκριμένων προβλημάτων, υποθέτοντας ότι όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμένουν αμετάβλητοι. Η σκέψη του Marshall είναι πολύπλοκη αλλά έχει τον αέρα της διαυγούς ανάλυσης που κρύβει τα προβλήματα και τις αμφισημίες από τις οποίες βρήκει το έργο του. Τον Marshall διαδέχεται στο Cambridge ο Arthur C. Pigou ο οποίος αφαιρεί από την Μαρσαλιανή πολυπλοκότητα τα σημεία εκείνα που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε άλλες ατραπούς, και ενώ επαυξάνει την «κανονική επιστήμη», ιδιαίτερα με τα οικονομικά της ευημερίας και την μελέτη των επιπτώσεων των λεγόμενων «αστοχιών της αγοράς» (market failures), δίνει στην θεωρία μια εντελώς στατική μορφή.

Στην Αυστρία οι διάδοχοι του Menger, Böhm-Bawerk και Wieser συνεχίζουν την Αυστριακή παράδοση του υποκειμενισμού εδραιώνοντας ένα ρεύμα σκέψης που άλλοτε πλέει παράλληλα και άλλοτε μαζί με την τυπική νεοκλασική θεωρία, ένα ρεύμα που φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Στην Σουηδία η νεοκλασική θεωρία συνεχίζεται με το έργο του Knut Wicksell

---

85 Κυρίως το *Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences*, London: C. Kegan Paul & Co, 1881. Επίσης την συλλογή *Papers Relating to Political Economy*, London: Macmillan for the Royal Economic Society, 1925.

– που οδήγησε αργότερα στην δημιουργία της Σχολής της Στοκχόλμης. Στην Αμερική ο John Bates Clark στην πρώτη γενιά μετά τους θεμελιωτές της μαρξιστικής επανάστασης, θα παγιώσει την νεοκλασική θεωρία στην Αμερική και θα συνεισφέρει στην ανάπτυξή της.⁸⁶

Ο Μαρξ ήταν αυτός που αναγνώρισε το κλασικό θεωρητικό σύστημα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Μαρξ ήταν εξαιρετικά αυστηρός στον καθορισμό της κλασικής προσέγγισης και πολύ επιλεκτικός στην ονομασία των οικονομολόγων. Το μέτρο σύγκρισης ήταν ο Ricardo, αλλά ο Μαρξ ανέτρεξε μέχρι τον Petty και τον Boisguillebert για να ανακαλύψει την προέλευση του κλασικού συστήματος. Με βάση το μέτρο αυτό, δεν θεωρούσε τους Άγγλους αντιρκαρδιανούς κλασικούς, ενώ υποστήριζε ότι οι Malthus και Say ήταν κλασικοί «στο περίπου»⁸⁷. Ακόμη και ο Smith κατηγορήθηκε για ορισμένες «χυδαίες αντιλήψεις».

Αντίθετα, ο ορισμός του «νεοκλασικού συστήματος» προκύπτει αναφορικά με το έργο του Marshall, μέσα από το οποίο εξαπλώθηκε για να συμπεριλάβει στους κόλπους του ολόκληρη την σύγχρονη ορθόδοξη θεωρία. Ο ορισμός αυτός είναι ανεξάρτητος από τον μαρξιστικό ορισμό των κλασικών οικονομικών. Ο Marshall ήθελε να τονίσει την συνέχιση μιας παράδοσης που τον συνέδεε με τον Mill και τον Smith χωρίς να εξαιρεί τον Ricardo. Προσπάθησε επίσης να αγνοήσει την σχετική ετερογένεια των ρικαρδιανών οικονομικών σχετικά με αυτήν την παράδοση.

Από την άλλη, ο αντιρκαρδιανός χαρακτήρας της οριακής επανάστασης ήταν ολοφάνερος για τον Jevons. Δεν χωρούσε αμφιβολία ότι, αν το θεωρητικό σύστημα που πήγασε από την επανάσταση είχε ονομαστεί από το έργο του, θα λεγόταν «αντικλασικό» μάλλον, παρά «νεοκλασικό».

Αν αποδεικνυόταν ότι ο Marshall είχε δίκιο όταν απέρριπτε κάθε στοιχείο ασυνέχειας μεταξύ των δύο θεωρητικών συστημάτων, θα διαπιστωνόταν ότι και οι σύγχρονοι ιστορικοί που αρνούνται την ύπαρξη της οριακής επανάστασης έχουν δίκιο. Η άποψη αυτών των ιστορικών είναι ότι στην ηπειρωτική Ευρώπη μπορεί να εντοπίσει κανείς την οριακή θεωρία χωρίς καμία επιστημολογική διακοπή των «κλασικών» παραδόσεων, όπως εκείνες που συνδέουν τον Say με τον Bastiat, χωρίς να ξεχνάμε τους Dupuit και Cournot στην Γαλλία, ή εκείνες που συνδέουν τους Lotz και Soden με την «Γερμανική Σχολή του Μάντσεστερ», χωρίς να παραλείψουμε τους von Thunen και Gossen στην Γερμανία, ή, τέλος, εκείνες που συνδέουν τον Galiani με τον Ferrara στην Ιταλία.

Οι πραγματικοί πρόδρομοι και ιδρυτές της οριακής σχολής δεν ενσωματώθηκαν πλήρως στις κλασικές παραδόσεις, αλλά αντίθετα ήταν απόκληροι και καταδικασμένοι να κινούνται στα περιθώρια των ακαδημαϊκών κύκλων που καλλιεργούσαν τις ορθόδοξες θεωρίες. Αυτό δεν ισχύει μόνο για την Αγγλία αλλά και για την ηπειρωτική Ευρώπη (με εξαίρεση την Ιταλία), όπως άλλωστε φάνηκε από το ότι ο Jevons αναγνώρισε τον εχθρό στο πρόσωπο της «επιβλαβούς επιρροής της αυθεντίας» των Smith, Ricardo, των Mill - πατέρα και υιού- του Fawcett κ.ά., αλλά και όταν ο Walras επιτέθηκε δριμύτατα στους Smith, Ricardo και Mill, ενώ όταν έδειξε κάποια εκτίμηση για τον Say, γρήγορα προέβαλε

---

86 Από βιβλίο του Νίκου Θεοχαράκη που βρήκα στο διαδίκτυο ο Νίκος Θεοχαράκης είναι επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου διδάσκει Πολιτική Οικονομία

87 Στο πρωτότυπο «*cum grano salis*», κυριολεκτικά «με έναν κόκκο άλατος», δηλαδή «όχι εντελώς», «δεν πρέπει να ληφθεί σοβαρά ο ισχυρισμός».

κάποιες επιφυλάξεις (αντίθετες με εκείνες που προέβαλε ο Μαρξ). Τόσο ο Jevons όσο και ο Walras γνώριζαν ότι, όταν έδειχναν την εκτίμηση τους στους Senior και Gossen, είχαν να κάνουν με αιρετικούς.

Στην πραγματικότητα, στις ορθόδοξες προ-οριακές οικονομικές θεωρίες, από τον Smith και τον Say μέχρι τον Mill και τους θεωρητικούς των οικονομικών αρμονιών, η κλασική οικονομική σκέψη έχει εξελιχθεί διατηρώντας ανέπαφο τον θεωρητικό δυαδισμό του Smith. Η μεθοδολογία των συνολικών μεγεθών παρέμεινε προσδεμένη σε μια ερμηνεία της παραγωγής και της διανομής που βασιζόταν στις κοινωνικές τάξεις και σε μια θεωρία της αξίας που βασιζόταν στα κόστη παραγωγής, ενώ αντίθετα η μικροοικονομική μεθοδολογία παρέμενε συνδεδεμένη με μια θεωρία ανταγωνιστικής ισορροπίας που βασιζόταν στον ορθολογισμό, με την ωφελιμιστική έννοια, των ατομικών επιλογών. Οι δύο προσεγγίσεις συνέχισαν να αναπτύσσονται μαζί για έναν αιώνα περίπου μετά τον Smith, παραμένοντας συνυφασμένες με κάπως άβολο τρόπο. Ο Ricardo είχε κάνει την επανάσταση του προσπαθώντας να απελευθερώσει την πρώτη προσέγγιση από την δεύτερη. Οι οριακοί έκαναν το αντίθετο. Η επανάσταση τους συνίστατο στο εξής: απελευθέρωσαν την Μικροοικονομική, θεωρούμενη ως μια θεωρία ορθολογικών ατομικών επιλογών, από την κλασική Μακροοικονομική. Ήταν μια επανάσταση, όχι μόνο ενάντια στον Ricardo, αλλά και ενάντια στο έργο των άλλων κλασικών οικονομολόγων το οποίο προσπάθησε να αναδείξει ο Ricardo. Με άλλα λόγια, η «κλασική» παράδοση, ως συνέχεια της οποίας αυτοπροσδιορίστηκε το νεοκλασικό σύστημα, βασικά αποτελείτο από το στοιχείο του Bentham που ήταν ήδη εν μέρει παρόν στον Smith και αργότερα χρησιμοποιήθηκε από τους αντιρικαρδιανούς και τον Mill. Το στοιχείο αυτό είχε χαρακτηριστεί από τον Μαρξ, με βάση την ρικαρδιανή κριτική προς τον Smith, ως «χυδαίο», δηλαδή, ως μη κλασικό. Ήταν εναντίον των κλασικών οικονομικών του Μαρξ, εναντίον των οποίων επαναστάτησαν οι οριακοί, και όχι των κλασικών οικονομικών του Mill.

7.2.1 Οι λόγοι της επιτυχίας

Ο πρώτος αφορά στην ανικανότητα της κλασικής ορθοδοξίας να λύσει μια σειρά από θεωρητικά προβλήματα. Η εργασιακή θεωρία της αξίας δεν υπήρξε ποτέ στεγανή και οι προσπάθειες των ρικαρδιανών να ξεφύγουν από τις δυσκολίες με μια θεωρία του κόστους παραγωγής είχαν κάνει τα πράγματα χειρότερα, σπρώχνοντας τον Mill να ανοίξει ρωγμές στις οποίες οι οριακοί θεωρητικοί δεν δυσκολεύτηκαν να εισχωρήσουν με την διαβρωτική κριτική τους. Στην περίπτωση αυτή όμως, οι γενικεύσεις υπήρξαν πιο επιζήμιες από ό,τι η κριτική. Για παράδειγμα, ο Jevons υποστήριξε ότι οι περιπτώσεις της κοινής παραγωγής (joint production⁸⁸), τις οποίες ο Mill θεωρούσε ως εξαιρέσεις της θεωρίας της αξίας που βασιζόταν στο κόστος παραγωγής, στην πραγματικότητα ήταν η γενική περίπτωση. Ο Marshall προσπάθησε να γενικεύσει την περίπτωση των αγαθών των οποίων η παραγωγή δεν μπορούσε να αυξηθεί χωρίς μία αύξηση του κόστους. Εκείνη την εποχή, ο μόνος που υπεράσπιζε την εργασιακή θεωρία της αξίας ήταν ο Μαρξ. Στην πραγματικότητα, η μαρξιστική εκδοχή της θεωρίας αυτής ήταν αρκετά βελτιωμένη, όμως το γεγονός αυτό δεν μπόρεσε να αποτρέψει κάποιες σφοδρές επιθέσεις των νεοκλασικών.

Επιπλέον, οι κλασικοί οικονομολόγοι δεν είχαν καταφέρει να παράγουν μια ικανοποιητική θεωρία διανομής του εισοδήματος. Αυτό αποτελούσε σοβαρό ελάττωμα, καθώς η θεωρία της διανομής αποτελούσε τον πυρήνα της κλασικής οικονομικής θεωρίας.

---

88 Joint production. Παραγωγική διαδικασία στην οποία παράγονται περισσότερα από ένα αγαθά.

Η κύρια δυσκολία αφορούσε στην θεωρία των μισθών πάνω στην οποία είχε οικοδομηθεί ολόκληρη η δομή. Αν εγκαταλειφθεί το επιχειρήμα ότι οι μισθοί πιέζονται προς το κατώτατο επίπεδο διαβίωσης μέσω του πληθυσμιακού μηχανισμού του Malthus, ολόκληρη η θεωρία θα καταρρεύσει. Αυτή ακριβώς ήταν μία από τις κριτικές που άσκησε ο Jevons. Από την άλλη, ο δρόμος που ακολούθησαν οι ρικαρδιανοί για να ξεφύγουν από αυτήν την δυσκολία ήταν η θεωρία του αποθέματος μισθών (wage fund theory), η οποία ήταν ασθενέστερη και λιγότερο υποστηρίξιμη από την ίδια την θεωρία του Ricardo. Ο Jevons και ο Walras έριξαν ξανά αλάτι στην πληγή δείχνοντας ότι η παραπάνω θεωρία ήταν ταυτολογική (στην καλύτερη περίπτωση) και λογικά ασυνεπής (στην χειρότερη περίπτωση, που ήταν και η πιο συνηθισμένη ερμηνεία).

Από την δεκαετία του 1870 και έπειτα, ο θεωρητικός σοσιαλισμός γρήγορα έτεινε να ταυτιστεί με τον μαρξισμό και απαιτούσε την καθιέρωση του ως επιστημονικής θεωρίας. Ενώ σε τέτοιες απαιτήσεις εξαπέλυσαν τις επιθέσεις τους ορισμένοι οριακοί θεωρητικοί της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Θα περιοριστούμε στο να αναφέρουμε την ισχυρή «τζεβονιανή» επίθεση στην μαρξιστική θεωρία της αξίας που ο Wicksteed εξέτασε στο έργο του «*Το Κεφάλαιο: Μία Κριτική*» («*Das Kapital: A Criticism*», στο *To-Day*, 1884) και στην ακόμη δριμύτερη επίθεση του Böhm-Bawerk στο έργο *Κεφάλαιο και Τόκος* (*Kapital und Kapitalzins*) και στο έργο *Η Κατάληξη των Μαρξικών Συστημάτων* (*Zum Abschluss des Marxischen Systems*) (1896). Ήδη όμως το 1893, ο Pareto κοίταζε το θέμα από απόσταση, πεπεισμένος ότι «η κριτική στον Καρλ Μαρξ δεν χρειάζεται πλέον», αφού είχε πια ενσωματωθεί έμμεσα «στις βελτιώσεις που επέφερε η πολιτική οικονομία στην θεωρία της αξίας»

Προκειμένου να μην φανεί ότι οι κριτικές απέναντι στον σοσιαλισμό και τον μαρξισμό είχαν ιδεολογικά κίνητρα, ήταν απαραίτητο να επικεντρωθούν στις επιστημονικές τους βάσεις. Οι βάσεις τους όμως είναι ίδιες με τις βάσεις της κλασικής οικονομικής θεωρίας. Επομένως, ήταν αναγκαίο να «εφευρεθεί εκ νέου» η οικονομική επιστήμη και να ανασυγκροτηθεί σε μία βάση που θα επιτρέπει τον εξοβελισμό των ίδιων των εννοιών, όπως «κοινωνική τάξη», «εργατική δύναμη», «καπιταλισμός», «εκμετάλλευση», «πλεόνασμα» κ.λπ. από τον κορμό της επιστήμης. Η θεωρία της οριακής χρησιμότητας προσφέρει την λύση. Επιπλέον, έμοιαζε να επιτρέπει τον ισχυρισμό ότι θα μπορούσε να υλοποιηθεί ένα σχεδόν τέλειο είδος κοινωνικής οργάνωσης σε μια ανταγωνιστική οικονομία, στο οποίο οι κανόνες της αγοράς θα επέτρεπαν την άριστη κατανομή και, μαζί με αυτήν, την αρμονία των συμφερόντων και την μεγιστοποίηση των ατομικών στόχων.

Τέλος, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ενώ η οριακή θεωρία παρουσιάστηκε ως εναλλακτική λύση στην κλασική προσέγγιση στο επίπεδο της οικονομικής θεωρίας, διατήρησε την βασική φιλοσοφία της τελευταίας σε ένα τουλάχιστον ουσιαστικό ζήτημα. Οι Jevons, Menger, Walras και η μεγάλη πλειονότητα των οριακών των επόμενων γενεών ήταν ένθερμοι υποστηρικτές του *laissez-faire*. Βέβαια, ενώ το κλασικό *laissez-faire* είχε επικεντρωθεί στο πρόβλημα της συσσώρευσης, το νεοκλασικό *laissez-faire* είχε προσανατολιστεί περισσότερο στο πρόβλημα της κατανομής (allocative efficiency). Οι πιο προηγμένες καπιταλιστικές χώρες είχαν λύσει το πρόβλημα της βιομηχανικής απογείωσης, έτσι ώστε οι ανάγκες της συσσώρευσης δεν ήταν πλέον τόσο αισθητές στους όρους με τους οποίους είχαν γίνει αντιληπτοί από τον Smith. Από την άλλη, οι δεκαετίες του 1870 και του 1880 σηματοδεύτηκαν από την «Μεγάλη Ύφεση», την πρώτη μεγάλη εκδήλωση της ανικανότητας του καπιταλισμού να καταπολεμήσει την αναρχία της αγοράς. Επομένως, δεν θα έπρεπε να μας εκπλήσσει η μεγάλη επιτυχία μιας

θεωρίας που αποδείκνυε ότι η αγορά, όχι μόνο δεν ήταν άναρχη, αλλά ήταν και ο καλύτερος κατανομητής των πόρων και ότι, αν τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά, αυτό οφείλεται στους «συνασπισμούς των εργατών» που εμποδίζουν την λειτουργία της αγοράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΜΟΝΤΕΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Μια καινούρια ομάδα καθηγητών ήταν αυτή που κυριάρχησε στην κεντρική ζωή της οικονομικής σκέψης. Ήταν αυτοί που θέλησαν να δουν την οικονομική επιστήμη μέσα από μια μαθηματική οπτική γωνία.

Η συμβολή τους ήταν συχνά σημαντική, όχι όμως ζωτική. Γιατί στη σκέψη ανθρώπων όπως ο Άλφρεντ Μάρσαλ, ο Στάνλεϊ Τζέβονς, ο Τζον Μπέιτς Κλαρκ και το πολλαπλασιαζόμενο επιστημονικό προσωπικό που τους περιστοίχιζε, δεν υπήρχαν πλέον λύκοι στον οικονομικό κόσμο και συνεπώς ούτε δραστηριότητες ζωτικής σημασίας για να τις αποσαφηνίσει η οικονομική θεωρία. Ο κόσμος όλος απαρτιζόταν από ευχάριστα, αν και φανταστικά, πρόβατα.

Αυτά τα πρόβατα ποτέ δεν είχαν περιγραφεί πιο ξεκάθαρα απ' όσο σ' ένα μικρό τόμο με τίτλο Μαθηματική ψυχολογία (Mathematical Psychics), ο οποίος εμφανίστηκε το 1881, μόλις δύο χρόνια πριν πεθάνει ο Μαρξ. Δεν γράφτηκε από τον σπουδαιότερο των ακαδημαϊκών, αλλά ίσως από τον πιο αποκαλυπτικό - έναν παράξενο, ντροπαλό καθηγητή ονόματι Φράνσις Ισίντρο Έτζγουορθ.⁸⁹

Ο Έτζγουορθ υπήρξε αναμφίβολα ένας εξαιρετος επιστήμονας. Στις τελικές του εξετάσεις στην Οξφόρδη, όταν του έκαναν μια ιδιαίτερα δυσνόητη ερώτηση, ρώτησε τους εξεταστές του: «Να απαντήσω εν συντομία ή εν εκτάσει;» κι έπειτα ρητόρευε επί μισή ώρα, διανθίζοντας την απάντηση του με παρεκβάσεις στα ελληνικά, ενώ οι εξεταστές του τον παρακολουθούσαν μ' ανοιχτό το στόμα.

Ωστόσο, τον Έτζγουορθ δεν τον ενδιέφεραν τα οικονομικά επειδή αιτιολογούσαν ή εξηγούσαν ή καταδίκαιζαν τον κόσμο, ούτε επειδή άνοιγαν καινούργιους ορίζοντες, λαμπερούς ή ζοφερούς, στο μέλλον. Αυτή η ιδιόρρυθμη ψυχή γοητεύθηκε επειδή τα οικονομικά ασχολούνταν με ποσότητες και γιατί ότι είχε σχέση με ποσότητες μπορούσε να μεταφραστεί σε μαθηματικά! Η διαδικασία της μετάφρασης απαιτούσε την εγκατάλειψη εκείνου του γεμάτου ένταση κόσμου των προγενέστερων οικονομολόγων, αλλά έδινε σε αντάλλαγμα έναν κόσμο τέτοιας απόλυτης ακρίβειας και εξαισίας μεθοδικότητας που σε αποζημίωνε και με το παραπάνω για την απώλεια.

Για να φτιαχτεί ένας τέτοιος μαθηματικός καθρέφτης της πραγματικότητας, ήταν προφανές πως ο κόσμος έπρεπε να απλοποιηθεί. Η απλοποίηση του Έτζγουορθ συνομιζόταν στην εξής υπόθεση: ο κάθε άνθρωπος είναι μια μηχανή απόλαυσης. Ο Τζέρεμι Μπένθαμ είχε συλλάβει πρώτος αυτή την ιδέα στις αρχές του 19ου αιώνα και την είχε ονομάσει «Λογισμός δημιουργίας ευτυχίας» (Felicific Calculus), μια φιλοσοφική θεώρηση της ανθρωπότητας σαν ένα πλήθος από ζωντανές αριθμομηχανές για τον υπολογισμό κερδών και ζημιών, μηχανές που η καθεμιά δεν κάνει τίποτα άλλο απ' το να επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της απόλαυσης. Σ' αυτή τη γενική φιλοσοφία, ο Έτζγουορθ πρόσθεσε τώρα την ακρίβεια των μαθηματικών για να δημιουργήσει ένα είδος ουτοπίας κατά το πρότυπο του Παγγλώσσου του Βολτέρου - τον καλύτερο απ' όλους τους δυνατούς κόσμους.

---

⁸⁹ Robert Heilbroner «Οι φιλόσοφοι Του Οικονομικού Κόσμου , Η Ζωή Και Οι Ιδέες Τους» εκδόσεις επιστημονική κριτική Αθήνα 2001 σελ. 236.

Ο Έτζγουορθ πίστευε πραγματικά ότι η αλγεβρική του διόραση στις ανθρώπινες δραστηριότητες θα μπορούσε ίσως να αποφέρει ,χρήσιμα αποτελέσματα στον πραγματικό κόσμο. Η ανάλυση του περιείχε όρους όπως οι εξής:

$$\frac{d_2y}{dx^2} = \left(\frac{d\pi}{dx}\right)^2 \left(\frac{d_2\pi}{dy_2}\right) - 2 \frac{d\pi}{dx} \cdot \frac{d\pi}{dy} \left(\frac{d_2\pi}{dx dy}\right) + \dots$$

«Σκέψεις τόσο αφηρημένες» έγραφε ο Έτζγουορθ, «που φυσικά θα ήταν γελοίο να τις ρίξει κανείς στην πλημμυρίδα της πρακτικής πολιτικής. Ίσως όμως δεν είναι έκτος τόπου όταν επανερχόμαστε στα μικρά ρυάκια του συναισθήματος και στις μυστικές πηγές των κινήτρων, απ' όπου πρέπει να προέρχεται κάθε πορεία δράσης».

Ο Έτζγουορθ δεν ήταν ο μόνος που αποπειράθηκε να αφαιρέσει το ανθρώπινο στοιχείο από την πολιτική οικονομία. Ακόμα και όσο ζούσε ο Μαρξ, είχε αναπτυχθεί μια ολόκληρη μαθηματική σχολή οικονομικής επιστήμης. Στη Γερμανία, ένας οικονομολόγος ονόματι φον Τύνεν επινόησε έναν τύπο ο οποίος, όπως ισχυριζόταν, έδινε ακριβώς τη δίκαιη αμοιβή της εργασίας.

$$\sqrt{a * p}$$

Στον φον Τύνεν άρεσε τόσο που έβαλε να τον σκαλίσουν στην ταφόπλακα του· δεν ξέρουμε την άποψη των εργατών γι αυτό Στη Γαλλία, ένας διακεκριμένος οικονομολόγος, ο Λεον Βαλράς (Leon Walras), απέδειξε ότι μπορούσε κανείς, με τα μαθηματικά, να βρει τις τιμές αυτές που θα εκκαθάριζαν ακριβώς την αγορά· φυσικά, για να γίνει κάτι τέτοιο, έπρεπε να έχει κανείς την εξίσωση για κάθε οικονομικό αγαθό της αγοράς και έπειτα την ικανότητα να επιλύει ένα πρόβλημα, στο οποίο ο αριθμός των εξισώσεων θα έφτανε τις εκατοντάδες χιλιάδες - ή ακόμα και εκατομμύρια. Δεν είχαν σημασία, όμως, οι δυσκολίες: θεωρητικά ήταν εφικτό. Στο Πανεπιστήμιο του Μάντσεστερ, ένας καθηγητής ονόματι Γ. Στάνλεϊ Τζέβονς (W. Stanley Jevons) έγραψε μια διατριβή περί πολιτικής οικονομίας στην οποία ο αγώνας για την επιβίωση ανάγεται σε «Λογισμό απόλαυσης και πόνου». «Η θεωρία μου για τα Οικονομικά... είναι καθαρά μαθηματικού χαρακτήρα», έγραφε ο Τζέβονς και απέκλεισε κάθε πλευρά της οικονομικής ζωής που δεν μπορούσε να αναχθεί με ακρίβεια στο θεωρητικό του σχήμα. Μάλιστα, κι αυτό είναι ίσως ακόμα πιο αξιοσημείωτο, σκόπευε να γράψει (αλλά δεν πρόλαβε) ένα βιβλίο με τίτλο *Αρχές των οικονομικών (Principles of Economics)*: είναι ενδεικτικό ότι η πολιτική οικονομία αποκαλούνταν πλέον «οικονομικά» και οι αναλύσεις της γίνονταν συγγράμματα.

Οι περισσότερες απ' αυτές ήταν ανοησίες - όχι όμως όλες. Τα οικονομικά, άλλωστε, αφορούν όντως τις πράξεις ανθρώπινων συνόλων και τα ανθρώπινα σύνολα, όπως τα σύνολα ατόμων στη φυσική, τείνουν να συμπεριφέρονται σύμφωνα με στατιστικούς κανόνες και με τους νόμους των πιθανοτήτων. Έτσι, καθώς το καθηγητικό κατεστημένο έστρεψε το βλέμμα του προς την εξερεύνηση της ιδέας της *ισορροπίας* -την κατάσταση προς την οποία θα έτεινε η αγορά σαν αποτέλεσμα των τυχαίων συγκρούσεων των ατόμων που όλα επιζητούν να μεγιστοποιήσουν την ικανοποίησή τους- στην ουσία αποσαφήνισε κάποιες τάσεις του κοινωνικού σύμπαντες. Οι εξισώσεις του Λεόν Βαλράς εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται για να καταδείξουν τα γνωρίσματα ενός κοινωνικού συστήματος σε στάσιμη κατάσταση.

Το ερώτημα είναι: ένα σύστημα σε «στάσιμη» κατάσταση απεικονίζει όντως τις πραγματικότητες -τις θεμελιώδεις αλήθειες- του κοινωνικού σύμπαντος; Οι πρώτοι οικονομολόγοι, από τον Σμιθ ως τον Μιλλ και φυσικά τον Μαρξ, είχαν στο μυαλό τους την επιβλητική εικόνα μιας κοινωνίας που ήταν από τη φύση της επεκτατική. Μπορεί, όντως, η επέκταση της να συναντάει φραγμούς ή να εξαντλείται η ορμητικότητα της ή να εμφανίζει συμπτώματα οικονομικής κάμψης, αλλά η κεντρική δύναμη του οικονομικού κόσμου ήταν, παρ' όλα αυτά, άρρηκτα συνδεδεμένη με μια τάση προς την ανάπτυξη.

Κι έτσι, ως αντίβαρο αυτού του άχρωμου κόσμου των εξισώσεων, άνθισε ένας υπόκοσμος της οικονομικής επιστήμης. Αυτός ο υπόκοσμος υπήρχε πάντα ένας παράξενος χώρος γεμάτος εκκεντρικούς και αιρετικούς, των οποίων τα δόγματα δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν το ηθικό ανάστημα της ευυποληψίας.⁹⁰

---

90 Robert Heilbroner «Οι φιλόσοφοι Του Οικονομικού Κόσμου , Η Ζωή Και Οι Ιδέες Τους» εκδόσεις επιστημονική κριτική Αθήνα 2001 σελ., 242.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ

9.1 Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙ ΜΕΘΟΔΟΥ ΔΙΑΜΑΧΗ. (Methodenstreit)

«It was a tragic day when economics, the queen of the social sciences, adopted the methods associated with the natural sciences: empiricism and positivism. In the sweep of economic thought, this change occurred —not coincidentally— about the same time that intellectuals and politicians came to believe in the efficacy of government planning. Despite their failures, both doctrines remain godless faiths of our age.»

Llewellyn H. Rockwell, Jr.
Ludwig von Mises Institute⁹¹

*Αυστριακή Σχολή: Αρχισε με τις Αρχές Πολιτικής Οικονομίας (1871) του Καρλ Μένγκερ και συνεχίστηκε με τους Ευγένιο Μπεμ-Μπαβέρκ, Λούντβιχ φον Μίζες και Φ.Α. Χάγιεκ, ενώ σε αυτό το ρεύμα ανήκει και ο -μετέπειτα πολιτογραφηθείς Αμερικανός- Γιόζεφ Σουμπέτερ. Αν και αποτελούν φανατικούς οπαδούς της ελεύθερης αγοράς (άλλωστε ήταν οι «αγαπημένοι» της Θάτσερ), οι «Αυστριακοί» έχουν αρκετές διαφορές με τους «κυρίαρχους» νεοκλασικούς: Δίνουν έμφαση στο δημιουργικό, απρόβλεπτο και συχνά ανορθολογικό υποκειμενισμό, αρνούνται ότι υπάρχει γενική ισορροπία στις αγορές, εξυψώνουν την επιχειρηματικότητα σε συνθήκες αβεβαιότητας και ρίσκου, ενώ τονίζουν τη δυναμική και ασταθή φύση του καπιταλισμού (εξ ου και η γνωστή θεωρία περί «δημιουργικής καταστροφής» του Σουμπέτερ). Αποτελούν μια πολιτικά συντηρητική, μεθοδολογικά μη φορμαλιστική (καμιά φορά «ποιητική-ρομαντική») ομάδα, απεχθανόμενοι τα μαθηματικά («η οικονομία δεν είναι μηχανή»).*⁹²

Η ονομασία «Αυστριακή Σχολή» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά με καθαρά υποτιμητική σημασία από αντιπάλους των ιδεών του Menger, και ιδιαίτερα από τα μέλη της Γερμανικής Ιστορικής Σχολής. Η φιλοσοφική ζωή της Αυστρίας εκείνον τον καιρό εκυριαρχείτο από τον αριστοτέλειο ρεαλισμό, έναν τρόπο σκέψης που πρέπει να φαινόταν πολύ παλιομοδίτικος σε όσους είχαν διαβάσει Kant και Hegel. Μολαταύτα, αυτό το αριστοτέλειο υπόβαθρο επέτρεψε στον Menger να αναπτύξει μια θεωρητική προοπτική την οποία η επαγωγική μέθοδος των Γερμανών συγχρόνων του δεν μπορούσε παρά να απορρίψει συνολικά. Στην πραγματικότητα, οφείλουμε στον Αριστοτέλη την ιδέα ότι υπάρχουν ιδιότητες και γεγονότα, όπως η δράση, η ανθρώπινη φύση και άλλα πιο περίπλοκα φαινόμενα, τα οποία μπορούν να κατανοηθούν από μία *a priori* βάση και ότι είναι δυνατόν να διατυπωθούν «νόμοι» χωρίς να είναι αναγκαία η επαγωγική επιβεβαίωση τους. Αφιερώνοντας τον εαυτό του στην αναζήτηση των «νόμων της οικονομίας», ο Menger εδραίωσε, σε αντίθεση με την Γερμανική Ιστορική Σχολή του Schmoller, το θεωρητικό σύστημα της Αυστριακής Σχολής.

---

91 Economic Science and the Austrian Method! Hans-Herman Hoppe Copyright 1995 by The Ludwig von Mises Institute!

92 Οι κυριότερες ετερόδοξες σχολές. Από δημοσίευμα της εφημερίδας ελευθεροτυπία.
http://www.enet.gr/online/online_issues?pid=61&dt=12/02/2002&id=64614940

Στο έργο του *Αρχές (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre)* ο Menger προσπάθησε να ανακατασκευάσει τα θεμέλια της οικονομικής επιστήμης με τον σκοπό να την μετατρέψει σε μία καθαρή θεωρητική επιστήμη, έτσι ώστε να διαμορφώσει μια εναλλακτική ερμηνεία της αξίας και των τιμών σε σχέση με εκείνη που πρότεινε η κλασική σχολή. Αν οι κλασικοί οικονομολόγοι θεωρούσαν ότι η αξία πρέπει απαραίτητως να ορίζεται από τα παρελθόντα κόστη, ο Menger θεωρούσε ότι αποτελούσε έκφραση της κρίσης του καταναλωτή σε σχέση με τα αγαθά που είναι κατάλληλα για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του. Από την άλλη, το βιβλίο του και ο τρόπος άσκησης της οικονομικής επιστήμης που επικρατούσε στα γερμανικά πανεπιστήμια εκείνη την εποχή ήταν διαμετρικά αντίθετα. Οι περισσότεροι από τους Γερμανούς οικονομολόγους ασκούσαν κριτική στην κλασική πολιτική οικονομία, αλλά ο κύριος στόχος της κριτικής τους ήταν περισσότερο η μέθοδος παρά το αποτέλεσμα: δεν έπρεπε να ακολουθηθεί η θεωρητική αλλά η ιστορική προσέγγιση στα οικονομικά και έπρεπε να εφαρμοστεί μόνο στην περιγραφή, ταξινόμηση και συλλογή των πα-ρατηρηθέντων φαινομένων.

Κατά την περίοδο την οποία δημοσίευσε ο Menger τις *Αρχές* του, η «παλαιά» Γερμανική Ιστορική Σχολή των Roscher, Knies και Hildebrand παραχωρούσε την θέση της στην «Νέα» Γερμανική Ιστορική Σχολή του Gustav Schmoller. Συνεπώς, ο Menger ήταν αναγκασμένος να πολεμά σε δύο μέτωπα: στο θεωρητικό μέτωπο ενάντια στο κλασικό θεωρητικό σύστημα και στο μεθοδολογικό μέτωπο ενάντια στην Γερμανική Ιστορική Σχολή. Αυτό είναι πολύ σημαντικό για να κατανοήσουμε την πολύπλοκη επιστημονική προσωπικότητα του Menger και για να καταλάβουμε την ανησυχία του όσον αφορά στα ζητήματα μεθοδολογικής φύσεως - μια ανησυχία που δεν βρίσκουμε στον Lebons ή στον Walras.

Τα αποτελέσματα της μάχης που έδωσε ο Menger στο δεύτερο μέτωπο είναι γνωστά. Οι Γερμανοί οικονομολόγοι ουσιαστικά αγνόησαν τις *Αρχές* του. Για ένα διάστημα δέκα περίπου ετών από την δημοσίευση του έργου αυτού, ο Menger παρέμεινε ένας απομονωμένος στοχαστής. Μόνο στην δεκαετία του 1880 με το ενθουσιώδες έργο των Bôhm-Bawerk και Wieser σχηματίστηκε μια νέα σχολή.

Ο Gustav Schmoller (1858-1917) ήταν ο πιο σημαντικός οικονομολόγος της αυτοκρατορικής Γερμανίας και αρχηγός των *Kathedersozialisten*, «σοσιαλιστών από καρέφρα». Ως αρχηγός της Νέας Ιστορικής Σχολής, ο Schmoller ήταν ένας επίμονος αντίπαλος της αξιωματικής-παραγωγικής προσέγγισης των κλασικών και νεοκλασικών σχολών. Με το ερευνητικό πρόγραμμα του, το οποίο ο Schumpeter όρισε ως το «πρόγραμμα Schmoller» (*Schmoller programm*), πρότεινε ανοιχτά να ακολουθηθεί η γραμμή της γερμανικής παράδοσης, η οποία με τους Καμεραλιστές και ύστερα με τον List και τα μέλη της Παλαιάς Ιστορικής Σχολής, είχε ήδη προσπαθήσει να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια εναλλακτική θεωρητική προσέγγιση στα οικονομικά - εναλλακτική τόσο στα κλασικά όσο και στα νεοκλασικά οικονομικά. Η κύρια κατηγορία που απευθυνόταν στις σχολές αυτές, ήταν ότι δεν λάμβαναν υπόψη στις θεωρητικές τους διατυπώσεις, κάποια γνώση ιστορικών γεγονότων και υλικού. Ο Schmoller αντίθετα, ήταν υποστηρικτής μιας διεπιστημονικής (interdisciplinary) προσέγγισης που στόχευε στην ανάμειξη των ψυχολογικών, κοινωνιολογικών και φιλοσοφικών πλευρών των οικονομικών προβλημάτων. Μέσω της λεπτομερούς ιστορικής έρευνας για τον σχηματισμό των κοινωνικών τάξεων και την ιστορία των υφαντικών συντεχνιών του Στρασβούργου, ο Schmoller προσπάθησε να δείξει πως η πολιτική οικονομία έπρεπε να απελευθερωθεί από τις «λανθασμένες αφηρημένες έννοιες» και να στερεωθεί σε γερά εμπειρικά θεμέλια. Συγκεκριμένα, ήλπιζε να επικεντρώσει την προσοχή του στα γενικά αποτελέσματα που

είχε η διαδικασία καπιταλιστικής συσσώρευσης στις κοινωνικές τάξεις και σχέσεις και στα αποτελέσματα που είχαν οι θεωρίες και πολιτικές του *laissez-faire* για τους λιγότερο εύπορους ανθρώπους.

Το κύριο έργο του Schmoller, *Βάσεις της Γενικής Πολιτικής Οικονομίας (Grundrisse der allgemeinen Volkswirtschaftslehre)* (1900-4), αποδείχτηκε αρκετά ελλιπές σε αναλυτικό επίπεδο. Κυρίως απέτυχε να φτάσει στον κύριο στόχο του συγγραφέα: την διατύπωση ενός νέου τρόπου οργάνωσης της οικονομικής θεωρίας. Η επίδραση του Schmoller στην ανάπτυξη της οικονομικής επιστήμης στην Γερμανία ήταν σχετικά αρνητική, ιδιαίτερα επειδή συνέβαλε στην απομόνωση των Γερμανών οικονομολόγων από τον υπόλοιπο κόσμο για περισσότερο από μισό αιώνα. Στην πραγματικότητα, οι οικονομολόγοι που είχαν διαφορετικό πολιτιστικό προσανατολισμό δεν επιτρέπεται να εργαστούν σε κανένα γερμανικό πανεπιστήμιο. Αυτό σήμαινε πως η υποδοχή που επιφύλαξαν οι γερμανικοί ακαδημαϊκοί κύκλοι στο έργο της νέας οριακής σχολής ήταν σχεδόν απόλυτη σιωπή.

Η απόρριψη της κλασικής και οριακής θεωρίας είχε άμεσα αποτελέσματα σε πολιτικό επίπεδο, όπου όλες οι προσεγγίσεις οι οποίες διέφεραν από τον οικονομικό ιστορικισμό καταδικάστηκαν σε σιωπή χαρακτηριζόμενες ως «*Manchestertum*»⁹³, δηλαδή ως προσανατολισμοί που ευνοούσαν την απόλυτη ελευθερία της οικονομικής Πρωτοβουλίας και την προοδευτική μείωση του ρόλου του κράτους.

Ο Schmoller ήταν ένθερμος υποστηρικτής των πεφωτισμένων και δεσποτικών ηγεμόνων, ειδικά των βασιλέων της Πρωσίας τους οποίους θεωρούσε ως τους μόνους ανθρώπους που ήταν σε θέση να υπερνικήσουν τα περιφερειακά συμφέροντα και να ενοποιήσουν την εθνική οικονομία. Οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και η διανεμητική δικαιοσύνη ήταν κεντρικά στοιχεία του θεωρητικού έργου του. Από όλες τις απόψεις, ο Schmoller μπορεί να θεωρηθεί ως συντηρητικός με την ειδική πρωσική έννοια του όρου: απέρριπτε τον μαρξισμό και τον φιλελευθερισμό της σχολής του Μάντσεστερ, αλλά και τις αντιμεταρρυθμιστικές και αντιδραστικές θέσεις, και προχώρησε τόσο ώστε να προτείνει μία στρατηγική συμμαχία μεταξύ της μοναρχίας και των εργατικών τάξεων⁹⁴.

Η αντίδραση του Menger στην Γερμανική Ιστορική Σχολή ήταν σκληρή. Η διαμάχη ανάμεσα στους Γερμανούς και Αυστριακούς οικονομολόγους έφτασε στο αποκορύφωμα της το 1883 με την δημοσίευση του έργου του Menger *Έρευνα περί της Μεθόδου των Κοινωνικών Επιστημών και ιδιαίτερος της Πολιτικής Οικονομίας (Untersuchungen uber die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere)* (αγγλική μετάφραση ως *Problems of Economics and Sociology*, 1963) το οποίο εγκαινίαζε επισήμως την σκληρή *Διαμάχη περί Μεθόδου (Methodenstreit)* και έφερε την αρτισύστατη Αυστριακή Σχολή στο επίκεντρο της προσοχής της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας. Υπήρχαν δύο κύρια επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποίησαν οι Βιεννέζοι οικονομολόγοι για την υπεράσπιση τους από τις επιθέσεις του Schmoller. Το πρώτο ήταν ότι η «καθαρή

---

93 *Manchestertum*. Γερμανικά για το Manchester school, την Σχολή του Μάντσεστερ. Όρος που χρησιμοποιήθηκε υποτιμητικά από τον Βρετανό πολιτικό Benjamin Disraeli (1804 – 1881) για το κίνημα υπέρ του ελεύθερου εμπορίου και κατά της αποικιοκρατίας, του милитарισμού και του ιμπεριαλισμού στην Μεγάλη Βρετανία. Το κίνημα είχε τις ρίζες του στην Λίγκα εναντίον των Νόμων των Σιτηρών (Anti-corn Law League) των Cobden και Bright που είχε την έδρα της στο Manchester. Χρησιμοποιείται επίσης υποτιμητικά για τον ανάληγο φιλελευθερισμό που θεωρεί μόνον τον εγωισμό του ατόμου ως την κινητήρια δύναμη της κοινωνίας και της οικονομίας.

94 Εξ ου, βεβαίως, και η γλεουαστική προσωνυμία *Kathedersozialisten*.

επιστήμη» είναι πάντοτε απαλλαγμένη από αξιολογικές κρίσεις (*wertfrei*)²¹. Τα οικονομικά, αν θέλουν να αποτελούν επιστήμη, πρέπει να μείνουν ελεύθερα από αξιολογικές κρίσεις: «ο λεγόμενος "ηθικός προσανατολισμός" της πολιτικής οικονομίας είναι επομένως μία ασαφής υπόθεση που στερείται βαθύτερου νοήματος αναφορικά με τα θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα της πολιτικής οικονομίας, μία σύγχυση της σκέψης». Εδώ ο Menger προετοίμασε το περίφημο επιχείρημα της ουδετερότητας της οικονομικής επιστήμης που «κωδικοποιήθηκε» αργότερα το 1932 στο *Δοκίμιο* του Robbins.

Το δεύτερο επιχείρημα είναι ότι στα οικονομικά η επιστημονική ανάλυση μπορεί να αφορά μόνο στην συμπεριφορά ατομικών φορέων, είτε αυτοί είναι καταναλωτές είτε επιχειρήσεις. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε, επιστημονικά, για οικονομικά σύνολα. Δεν θα υπήρχε χώρος στην οικονομική επιστήμη για την μακροοικονομία και για έννοιες όπως τα εθνικά συμφέροντα ή ο συλλογικός πλούτος. Η απομάκρυνση από την ιδέα ότι οι ατομικές επιθυμίες είναι τα μόνα κριτήρια καλού και κακού και η υιοθέτηση του επιχειρήματος ότι η κοινωνική ευημερία προωθείται και ενθαρρύνεται από πολιτικές που στοχεύουν στην μεγιστοποίηση της συνολικής ποσότητας απόλαυσης, θα οδηγούσε σε σοβαρές λογικές και πρακτικές δυσκολίες. Ο Menger, σε αντίθεση με τον Bentham, αντιλαμβανόταν σωστά τις τεχνικές δυσκολίες των μεταρρυθμιστικών πολιτικών που βασίζονταν σε ωφελμιστικές αρχές: «η μεγαλύτερη ευημερία για τον μεγαλύτερο αριθμό ατόμων» είναι ασύμβατη με τον *μεθοδολογικό ατομικισμό* (*methodological individualism*), δηλαδή με την άποψη ότι όλες οι προτάσεις για την συμπεριφορά των συλλογικών φορέων πρέπει να μπορούν να αναχθούν σε προτάσεις για την συμπεριφορά των ατομικών τους συστατικών στοιχείων. Με την έννοια αυτή, ο μεθοδολογικός ατομικισμός είναι αντίθετος με τον ολισμό (*holism*) ή τον μεθοδολογικό οργανικισμό (που εκείνη την περίοδο υποστηριζόταν από την Ιστορική Σχολή), σύμφωνα με τον οποίο οι συλλογικοί όροι της κοινωνικής επιστήμης αντιπροσωπεύουν κοινωνικές ενότητες που υπερσχύουν των ατομικών τους συστατικών. Όχι μόνο τα μέλη της Ιστορικής Σχολής αλλά και οι κλασικοί οικονομολόγοι και ο Μαρξ, σύμφωνα με αυτήν την άποψη, ήταν υποστηρικτές του μεθοδολογικού ολισμού: πίστευαν ότι ήταν αδύνατο να κατανοηθεί η λειτουργία του οικονομικού συστήματος με βάση μια θεωρία για την συμπεριφορά των ατομικών μεμονωμένων φορέων, και αυτό εξηγεί την χρήση της κατηγορίας της κοινωνικής τάξης.

9.2 Menger και οριακή χρησιμότητα

Για να μπορέσουμε να καταλάβουμε τους όρους της θεωρητικής μάχης που έδωσε ο Menger στο άλλο μέτωπο ενάντια στα κλασικά οικονομικά, πρέπει να εξετάσουμε το ακόλουθο πρόβλημα: κάτω από ποιες συνθήκες μπορεί να θεωρηθεί η θεωρία της χρησιμότητας ως η βάση όλης της οικονομικής επιστήμης; Η απάντηση για τον Menger είναι: υπό την προϋπόθεση ότι η θεωρία αυτή μπορεί να επεκταθεί από το περιορισμένο πεδίο της ανταλλαγής στα πιο περίπλοκα προβλήματα παραγωγής και διανομής. Με άλλα λόγια, δεν φτάνει να εξηγήσουμε πώς είναι δυνατόν, ξεκινώντας από μία *δεδομένη* ποσότητα καταναλωτικών αγαθών που έχουν διανεμηθεί μεταξύ των ατόμων κατά γνωστό τρόπο, να εδραιωθεί ένα σύνολο ανταλλαγών το οποίο σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού να μεγιστοποιεί την χρησιμότητα των υποκειμένων και ταυτόχρονα να καθορίζει τις σχετικές τιμές στην κατάσταση ισορροπίας. Για να μπορέσει η οριακή χρησιμότητα να σχηματίσει την βάση μιας γενικής θεωρίας, πρέπει να επεκταθεί η εφαρμογή της στα φαινόμενα παραγωγής και διανομής. Και εδώ προκύπτει η δυσκολία.

Πράγματι, ενώ η ζήτηση μπορεί να συνδεθεί άμεσα με την υποκειμενική της μεταβλητή, που είναι η χρησιμότητα, η προσφορά θέτει ειδικά προβλήματα. Η προσφορά ρυθμίζεται από τα κόστη που πρέπει να καλυφθούν για να παράγουν τα διάφορα αγαθά. Φαίνεται όμως ότι τα κόστη δεν μπορούν να αναχθούν σε χρησιμότητα. Ο μόνος τρόπος για να διατηρηθεί η *συμμετρία* μεταξύ προσφοράς και ζήτησης είναι να συνδεθούν τα κόστη με μία συγκεκριμένη ομοιογενή ενότητα που μπορεί να συγκριθεί με την χρησιμότητα. Η ειδική συνεισφορά του Menger στα οικονομικά είναι πάνω σε αυτό το πρόβλημα, και αυτό είναι που τον διακρίνει τόσο από τον Jevons και τον Walras.

Συμπερασματικά, η αρχή της οριακής χρησιμότητας επεκτάθηκε από τον Menger προκειμένου να καλύψει το φαινόμενο κόστους και κατά συνέπεια τις συνθήκες προσφοράς. Έτσι, η προσφορά και η ζήτηση φαίνονται να αποτελούν δύο πλευρές του ίδιου προβλήματος και μπορούν και οι δύο να ερμηνευτούν σε όρους χρησιμότητας. Αλλά δεν σταματάει εκεί. Καθώς αυτό που αποτελεί κόστος για την επιχείρηση είναι εισόδημα για τους κατόχους των παραγωγικών συντελεστών, η ίδια θεωρία είναι σε θέση να εξηγήσει τόσο τα φαινόμενα κόστους όσο και τον σχηματισμό και την διανομή του εισοδήματος. Οι μισθοί, τα κέρδη και η πρόσοδος εξαρτώνται τελικά από την ζήτηση και τις τιμές των καταναλωτικών προϊόντων και κατά συνέπεια καθορίζονται από την χρησιμότητα. Με τον τρόπο αυτό, η διανομή του εισοδήματος παύει να αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο της οικονομικής θεωρίας όπως στην κλασική προσέγγιση και μετατρέπεται σε υποκεφάλαιο, ένα τμήμα που στερείται αυτονομίας, του κεφαλαίου που ασχολείται με την θεωρία των τιμών.

Ενώ οι άλλες εκδοχές της οριακής θεωρίας χρειάστηκαν δύο περίπου δεκαετίες για να εξηγήσουν πως η θεωρία της αξίας που βασίζεται στην οριακή χρησιμότητα οδηγεί άμεσα στην θεωρία διανομής της οριακής παραγωγικότητας, ο Menger έφτασε σε αυτό τα συμπεράσμα αμέσως. Συγκεκριμένα, σε αυτόν οφείλουμε την πρώτη έκφραση μιας πρότασης που αργότερα ανέλαβε κεντρικό ρόλο στην αντιπαράθεση για την νεοκλασική θεωρία της διανομής: αν κάθε συντελεστής λαμβάνει την αξία της παραγωγικής του προσφοράς, η αξία της συνολικής παραγωγής θα «εξαντλείται» στην αμοιβή των συντελεστών και δεν υφίσταται κάποιο πλεόνασμα το οποίο θα μπορεί να ιδιοποιηθεί κάποιος χωρίς να το έχει παραγάγει. Αυτό αργότερα έγινε γνωστό ως το «θεώρημα της εξάντλησης του προϊόντος» («theorem of product exhaustion»).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Στην εξέλιξη της οικονομίας βασικό ρόλο έπαιξε και η επιστήμη της ιστορίας με τις διάφορες μεθόδους που ακολούθησε. Οι «γενικές ιστορίες» παρουσιάζουν την εξέλιξη όλων των οικονομικών ιδεών, θεωριών, δογμάτων και σχολών που αναπτύχθηκαν κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους της ανθρωπότητας και στις διάφορες χώρες. Τις «ειδικές θεωρίες» τις διακρίνουμε σε τέσσερα είδη:

- i. τις «φαινομενολογικές»,
- ii. τις «χρονικές/τοπικές»,
- iii. τις «ατομιστικές»
- iv. τις «ειδικές κλάδου».

Οι «φαινομενολογικές» ιστορίες είναι αυτές που εξετάζουν από ιστορικής πλευράς την εξέλιξη των ιδεών, θεωριών και δογμάτων που αφορούν ένα συγκεκριμένο οικονομικό φαινόμενο ή μια συσχέτιση οικονομικών φαινομένων (π.χ. θεωρίες επιχειρηματικού κέρδους, θεωρίες αξίας, διανομής, κ.λπ.). Οι ιστορίες που αφορούν χρονική περίοδο ή τόπο, δηλαδή οι «χρονικές/τοπικές» είναι αυτές που ασχολούνται με την ιστορική ανάλυση ιδεών/θεωριών, κ.λπ. μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου ή μιας χώρας (π.χ. της κλασσικής περιόδου, της μαρξιναιστικής επανάστασης, της Αυστραλιανής οικονομικής σκέψης, κ.λπ.). Οι «ατομιστικές» είναι αυτές που παρουσιάζουν τις θέσεις, προτάσεις και επιτεύγματα ενός συγκεκριμένου οικονομολόγου (π.χ. του Smith, του Ricardo, κ.λπ.). Οι «ειδικές» είναι αυτές που ασχολούνται με την ιστορική εξέλιξη ενός ολόκληρου κλάδου της οικονομικής επιστήμης (π.χ. ιστορία της οικονομετρίας).

Ανάλογα με τη γενική μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθείται στη συγγραφή κατά ιστορίας. Εάν αυτή είναι «απολυτιστική» (absolutist) τότε θα δοθεί έμφαση σε διαφορετικούς συγγραφείς ή θέματα από ότι εάν αυτή είναι «σχετιστική» (relativist) (Fetter, 1965, σ. 137). Με την πρώτη προσέγγιση υιοθετείται μια μεθοδολογία που έχει ως στόχο να δείξει πώς εξελίχθηκαν βήμα βήμα ορισμένες ιδέες/θεωρίες χωρίς να δίνεται έμφαση σε «εξωτερικούς», δηλαδή εκτός κατά επιστημονικής κοινότητας παράγοντες κατά το οικονομικό, κοινωνικό, ηθικό, φιλοσοφικό και πολιτικό περιβάλλον. Με τη σχετικιστική προσέγγιση, από το άλλο μέρος, ο ιστορικός επιχειρεί να δείξει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκαν ορισμένες ιδέες/θεωρίες ως αποτέλεσμα των επικρατούντων κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και άλλων «εξωτερικών» καταστάσεων.

Στις ιστορικές πραγματείες που ασχολούνται με την οικονομική σκέψη, θεωρίες και επιδράσεις μεμονωμένων συγγραφέων, δηλαδή στις *ειδικές-ατομιστικές* στόχος τους αξιολογείται βάσει της επίδρασης που είχε ο εξεταζόμενος συγγραφέας στην εξέλιξη (ή κριτική) της οικονομικής σκέψης. Σε αυτή την ομάδα των εργασιών μπορούν να συμπεριληφθούν και αυτές που αφορούν «παρεξηγημένους ή παραμελημένους» συγγραφείς. Στην περίπτωση αυτή οι σχετικές εργασίες στοχεύουν όχι μόνο στην επαναξιολόγηση της συμβολής αυτών των συγγραφέων αλλά και στην ερμηνεία των λόγων που παρεξηγήθηκαν ή παραμελήθηκαν.

Στις ιστορικές πραγματείες που ασχολούνται με την οικονομική σκέψη, θεωρίες και επιδράσεις μεμονωμένων συγγραφέων, δηλαδή στις *ειδικές-ατομιστικές* στόχος τους αξιολογείται βάσει της επίδρασης που είχε ο εξεταζόμενος συγγραφέας στην εξέλιξη (ή κριτική) της οικονομικής σκέψης. Σε αυτή την ομάδα των εργασιών μπορούν να συμπεριληφθούν και αυτές που αφορούν «παρεξηγημένους ή παραμελημένους» συγγραφείς. Στην περίπτωση αυτή οι σχετικές εργασίες στοχεύουν όχι μόνο στην επαναξιολόγηση της συμβολής αυτών των συγγραφέων αλλά και στην ερμηνεία των λόγων που παρεξηγήθηκαν ή παραμελήθηκαν

Οι βασικές αρχές της μεθοδολογικής προσέγγισης των ιστοριών της οικονομικής σκέψης, διακρίνονται κυρίως σε «απολυτιστικές» (absolutist) και «σχετικιστικές» (relativist)⁹⁵. Μεταξύ των δύο αυτών ακραίων μεθοδολογικών προσεγγίσεων έχουν γραφεί ή προτείνεται να γραφούν ιστορίες που έχουν συμπεριλάβει στοιχεία και των δύο, με το επιχείρημα ότι η οικονομική θεωρία προοδεύει από τη συνύπαρξη και αλληλοεπίδραση εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων.

Οι δύο ακραίες προσεγγίσεις του απολυτικισμού και του σχετικισμού έχουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα όπως επίσης έχουν οπαδούς και αντιπάλους. Ας δούμε τους στόχους που επιχειρείται να επιτελεσθούν με αυτές τις προσεγγίσεις και τα πλεονεκτήματα τους, όπως προτάθηκαν από τους ιστορικούς της οικονομικής σκέψης και άλλους οικονομολόγους.

Υπέρ της σχετικιστικής προσέγγισης έχουν προβληθεί τα εξής επιχειρήματα:

- Η οικονομική θεωρία αντανάκλα τις διάφορες κοινωνικο-οικονομικές και φιλοσοφικές καταστάσεις, συνεπώς η ιστορία της θα πρέπει να αναφέρεται και να εξετάζει αυτές τις καταστάσεις μέσα από τις οποίες αναπτύχθηκαν οι διάφορες ιδέες/θεωρίες.
- Με την προσέγγιση αυτή συνδέεται η οικονομική με τις «ανθρωπιστικές» επιστήμες και αποδεικνύονται οι διάφορες διανοητικές τάσεις και προτιμήσεις κάθε εποχής.
- Εφ' όσον οι οικονομικές ιδέες είναι «προϊόντα χρόνου και τόπου» δεν μπορεί να εξετασθούν αποκομμένα από τον «κόσμο» που περιγράφουν.

Υπέρ της απολυτιστικής προσέγγισης έχουν τονισθεί τα εξής για τη συνεισφορά και χρησιμότητα της:

- Παρουσιάζεται η εξέλιξη της επιστήμης βάσει μιας συνεχούς συσσωρευτικής αλυσιδωτής διαδικασίας.
- Με την προσέγγιση αυτή η ιστορία της σκέψης γίνεται περισσότερο κατανοητή και ενδιαφέρουσα για τον αναγνώστη.
- Η προσέγγιση αυτή είναι ευκολότερη για τον ερευνητή.

---

⁹⁵ Παράλληλα με αυτή τη μεθοδολογική προσέγγιση ο Gordon (1965, σ. 121) διακρίνει μεταξύ: (α) της ιστορίας της οικονομικής ανάλυσης που ενδιαφέρεται για την εξέλιξη των υποδειγμάτων και την εμπειρική τους αξιολόγηση, και (β) της ιστορίας των οικονομικών δοξασιών όπου εξετάζονται οι απόψεις οικονομικής πολιτικής λαμβανομένου υπόψη των διαφόρων πολιτικών, κοινωνικών και φιλοσοφικών διασυνδέσεων.

Η μεθοδολογική προσέγγιση των διαφόρων ιστοριών, εξαρτάται κυρίως από τον ορισμό και το περιεχόμενο που δίνει κάθε ιστορικός στην οικονομική επιστήμη. Αυτοί οι οποίοι υιοθετούν τη θετικιστική ανάλυση ενδιαφέρονται περισσότερο για την απολυτιστική ανάπτυξη της ιστορίας. Αυτοί οι οποίοι αντιτίθενται στη θετικιστική ανάλυση προτιμούν μια σχετικιστική γραφή της ιστορίας. Με άλλα λόγια, εάν θεωρηθεί ότι η οικονομική επιστήμη αποσκοπεί στο σχηματισμό «πηγής» «αιώνιων» αρχών και τάσεων, τότε η ιστορία της γράφεται με τον απολυτιστικό τρόπο, ενώ εάν η επιστήμη αυτή θεωρηθεί ότι καταλήγει σε σχετικές αρχές και τάσεις, τότε υιοθετείται η σχετικιστική ιστορία. Σε περίπτωση που η οικονομική επιστήμη θεωρείται ότι έχει εξελιχθεί ως αποτέλεσμα των δύο παραπάνω διεργασιών, τότε θα πρέπει να χρησιμοποιείται ένα μείγμα των δύο προσεγγίσεων της ιστορίας δίνοντας την ανάλογη έμφαση στους εξωτερικούς (δηλ. εκτός της επιστημονικής κοινότητας) ή εσωτερικούς (δηλ. εντός της επιστημονικής κοινότητας) παράγοντες ανάλογα με το ποιος από τους δύο επικράτησε για την ανάπτυξη συγκεκριμένης ιδέας/θεωρίας. Είναι γεγονός ότι ενάντια στον πλήρη διαχωρισμό των μεθοδολογικών αυτών προσεγγίσεων έχουν στραφεί αρκετοί ιστορικοί όπως π.χ. ο Goodwin (1972, σσ. 414-5) ο οποίος προτείνει να υιοθετηθεί ένα νέο «ερευνητικό πρόγραμμα» στην ιστορία το οποίο θα περιλαμβάνει και τις δύο αυτές προσεγγίσεις.

Οι παραπάνω βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ιστοριογραφίας τις οποίες πρότειναν οι ιστορικοί της οικονομικής σκέψης —υιοθετώντας και προτάσεις άλλων επιστημονικών κλάδων (π.χ. της φιλοσοφίας των επιστημών, κ.λπ.)— χρησιμοποιήθηκαν και σε ιστορίες άλλων επιστημών. Ευρείας αποδοχής από τους σύγχρονους ιστορικούς της οικονομικής σκέψης τυγχάνει η προτεινόμενη θεματογραφία της ιστοριογραφίας της φιλοσοφίας. Ο φιλόσοφος Richard Rorty σε σχετικό άρθρο του (1984, σσ. 49-75) που αφορά την «ιστοριογραφία της φιλοσοφίας» πρότεινε ένα διαχωρισμό του περιεχομένου της ανάλογα με τις εξής προσεγγίσεις: (1) «την ιστορική ανασυγκρότηση» (historical reconstruction) με την οποία εξετάζονται οι ιδέες/θεωρίες παλαιών συγγραφέων εντός του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναπτύχθηκαν, (2) «τη λογική ανασυγκρότηση» (rational reconstraction) με την οποία αναλύονται οι ιδέες/θεωρίες των παλαιών βάσει των σύγχρονων ιδεών/θεωριών, (3) την *Geistesgeschichte* η οποία είναι ευρύτερη των άλλων και ασχολείται κυρίως με την ανάλυση της προβληματικής που έθεσαν και ασχολήθηκαν οι παλαιοί, και (4) με τη «δοξογραφία» (doxography) με την οποία εξετάζεται κάποια ιδέα/θεωρία χωρίς αναφορά στο πρόβλημα που προσπαθεί να επιλύσει. Ο Blaug (1991, σσ. ix-x), αναφερόμενος στις διακρίσεις αυτές του Rorty θεωρεί ότι εκτός της δοξογραφίας οι άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις είναι εποικοδομητικές για την ιστορία της οικονομικής σκέψης. Ο Backhouse (1992α, σ. 31), αναφερόμενος στις ίδιες διακρίσεις υπερασπίζεται μια πλουραλιστικής περιεχομένου και στόχων, ιστορία της οικονομικής σκέψης η οποία σε γενικές γραμμές θα δείχνει και θα λαμβάνει υπόψη όλους τους παράγοντες εξέλιξης της οικονομικής επιστήμης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τα αρχικά βήματα, της Οικονομίας ως επιστήμης, ως σήμερα η διαμάχη της μεθόδου που θα πρέπει να ακολουθηθεί, είναι αυτή που απασχολεί τους οικονομολόγους. Στην αρχή η διαμάχη αυτή είχε την εξής μορφή : Οι μερκαντιλιστές πίστευαν ότι πρέπει να γίνεται συσσώρευση των πολύτιμων μετάλλων ώστε να οδηγηθούμε σε μια εφήμερη κοινωνία, από την άλλη οι Φυσιοκράτες υποστήριζαν ότι η οικονομία θα έπρεπε να βασιστεί στον πρωτογενή τομέα παραγωγής δηλαδή τον αγροτικό τομέα.

Στην συνέχεια η διαμάχη της μεθόδου αλλάζει μορφή, ή μπορούμε να πούμε ότι εξελίσσεται με την πάροδο των ετών. Στις μερκαντιλιστικές αντιλήψεις θα βάλει φρένο ο Adam Smith, ο πρώτος οικονομολόγος της Κλασικής σχολής. Ο Adam Smith διαμηνύει ότι θα πρέπει να αφήσουμε την αγορά στην ησυχία της και ότι αυτή θα βρει τον τρόπο να ισοσταθμίσει τις ανισοροπίες που θα δημιουργηθούν. Έπειτα ακολουθεί μια σειρά διαμαχών ανάμεσα στους οικονομολόγους της κλασικής σχολής για τα θέματα της αξίας, της προσφοράς, της ζήτησης της εργασίας και των κοινωνικών τάξεων, και έπεται η διαμάχη των κλασικών με τη σχολή των νέο-κλασικών οικονομολόγων.

Όλα αυτά τα χρόνια μια συνεχή διαμάχη μεταλλάσσεται χρόνο με το χρόνο για να φτάσει και στην σημερινή της μορφή. Σήμερα η διαμάχη αυτή έχει αλλάξει ολοκληρωτικά. Ξεκίνησε από το πια μέθοδο θα έπρεπε να ακολουθηθεί για να οδηγήσει η οικονομία την κοινωνία σε μια κοινωνία όπου οι άνθρωποι θα μπορούν να ζήσουν μια ευχάριστη ζωή. Το σημερινό της πρόσωπο είναι το αν θα πρέπει η επιστήμη της οικονομίας να αποκολληθεί από τους κόλπους της Φιλοσοφίας (της μητέρας όλων των επιστημών) και να ενταχθεί κάτω από τη σκέπη των Μαθηματικών.

Οι αριθμοί αφθονούν σε κάθε κοινωνική τάξη πραγμάτων που εξαρτάται από τη σύγχρονη τεχνολογία. Όλα τα βιομηχανικά συστήματα δημιουργούν και απαιτούν πληθώρα ποσοτικών πληροφοριών που θα ήταν αδιανόητη πριν από την εμφάνιση της υψηλόρρυθμης παραγωγής και των σχεδόν ακαριαίων επικοινωνιών. Σ' αυτό το σημείο είναι που στατιστική και μαθηματικά υπεισέρχονται στη σύγχρονη οικονομική επιστήμη. Χωρίς αυτά πώς θα μπορούσαμε να αναγάγουμε την παραγωγή εκατομμυρίων διαφορετικών φορέων σε έναν αριθμό που αποκαλούμε Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ή να υπολογίσουμε έναν άλλο αριθμό που ονομάζεται Επίπεδο Τιμών για να εκφράσουμε τη μέση τιμή για εκατομμύρια αγαθών και υπηρεσιών; Δεν θέλουμε να πούμε ότι τα μαθηματικά μοντέλα αποκαλύπτουν πώς να δράσει κανείς καλύτερα με βάση τις πληροφορίες που μας βομβαρδίζουν: η οικονομετρία -ο σύγχρονος συνδυασμός στατιστικής και οικονομικής θεωρίας- δεν φημίζεται για την ικανότητα της να κάνει ακριβείς προβλέψεις. Αυτό που επισημαίνεται είναι κυρίως ότι δεν υπάρχει μέθοδος άλλη από τα μαθηματικά στις διάφορες μορφές τους για να φωτίσουμε πολλούς από τους αναλυτικούς σκοπούς για τους οποίους υπάρχει η οικονομική επιστήμη.

Παρά τη σπουδαιότητα της, ωστόσο, η μαθηματικοποίηση δεν είναι η σημαντικότερη αλλαγή που μας αφορά. Σήμερα τα μαθηματικά διαποτίζουν το σύνολο της οικονομικής επιστήμης, τη σχηματοποιούν και γίνονται μια από τις αγαπημένες μορφές διατύπωσης της, αλλά κανένας δεν συγγέει τα μαθηματικά με τα οικονομικά. Η βαθύτερη και ουσιαστικότερη αλλαγή είναι η ολοένα εντονότερη εμφάνιση μιας νέας ιδέας ως του οράματος -ακόμα περισσότερο, της ουσίας- της οικονομικής επιστήμης και η αντίστοιχη εξαφάνιση μιας άλλης παλαιότερης.

Όταν π.χ. οι επιστήμονες εξηγούν το φαινόμενο, ας πούμε, του φωτός αναφορικά με τη συμπεριφορά των ηλεκτρονίων, κανένας δεν υποθέτει ότι κάθε ηλεκτρόνιο έχει «αποφασίσει» αν θα κινηθεί ή όχι. Αντίθετα, όταν οι οικονομολόγοι εξηγούν το φαινόμενο της αλλαγής των τιμών μέσω της συμπεριφοράς αγοραστών και πωλητών, δεν μπορούν να περιγράψουν το αντικείμενο της μελέτης τους χωρίς να υποθέσουν ότι κάθε άτομο αποφασίζει να δράσει με τον άλφα ή βήτα τρόπο. Με λίγα λόγια, εκτός απ' τα απόλυτα μηχανικά ανακλαστικά μας, η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς την έννοια της βούλησης – την απρόβλεπτη ικανότητα μας να αλλάζουμε γνώμη ακόμα και την τελευταία στιγμή. Αντίθετα, τα στοιχεία της φύσης «συμπεριφέρονται» όπως συμπεριφέρονται για λόγους για τους οποίους ένα μόνο πράγμα μάς είναι απόλυτα γνωστό: ότι τα στοιχεία της φυσικής δεν «επιλέγουν» τον τρόπο που συμπεριφέρονται.

Αν τα οικονομικά ήταν πραγματικά θετική επιστήμη, εμείς οι άνθρωποι δεν θα ήμασταν παρά ρομπότ, και θα μπορούσαμε να διαλέξουμε την αντίδραση μας σε μια αύξηση των τιμών όσο και ένα μόριο σιδήρου επιλέγει την αντίδραση του στην παρουσία ενός μαγνήτη. Όταν, ωστόσο, ερχόμαστε σε προτάσεις οικονομικής πολιτικής, είναι αδύνατο να παρουσιάσουμε οικονομικές αναλύσεις σαν να προέρχονταν αδιαφιλόνικτα από τα δεδομένα της κοινωνίας. Αυτό συμβαίνει επειδή δεν υπάρχουν τέτοια δεδομένα αντίστοιχα με εκείνα της φύσης.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- «*Η Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης*» Ernesto Screpanti Stefano Zamagagni. Εκδόσεις Τυπωθήτω Αθήνα 2008
- «*Οι Φιλόσοφοι Του Οικονομικού Κόσμου Η Ζωή Και Οι Ιδέες Τους*» Robert Heilbroner Εκδόσεις Κριτική – Επιστημονική Βιβλιοθήκη Αθήνα 2001
- Περιοδικό «*ΣΠΟΥΔΑΙ*» Τόμος 47 Πανεπιστημίου Πειραιώς
- «*Οικονομική Μεθοδολογία. Ιστορική Ανάλυση*» Καραγιάννης Αναστάσιος εκδόσεις Κριτική Α.Ε 2001
- «*Ιστορία Της Οικονομικής Σκέψης, Μια Επισκόπηση*» Δρακόπουλος Σταύρος Εκδόσεις Κριτική Α.Ε 2003
- «*Ιστορία Της Οικονομικής Ανάλυσης*» Rima.H.I Εκδόσεις Γ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ & Κ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ Ο.Ε 1999
- «*Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*» Rubin Ilych Isaak Εκδόσεις κριτική Α.Ε 1994
- «*Εξέλιξη Της Οικονομικής Σκέψεως Από τους Αρχαίους Έλληνες στους Κλασικούς*» Θεωχάρης Ρηγ. Παπαζήση Εκδόσεις ΑΕΒΕ 1985
- «*Ιστορία Της Οικονομικής Αναλύσεως*» Θεωχάρης Ρηγ. Παπαζήση Εκδόσεις ΑΕΒΕ 1983
- «*Συνοπτική Ιστορία Οικονομικής Σκέψης*» Καραγιάννης Αναστάσιος & Δρακόπουλος Σταύρος. Εκδόσεις Τυροβόλας Θ.Σ & Σια Ο.Ε 1999

Διαδικτυακή

- www.wikipedia.org (ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια)
- <http://www.enet.gr/online/> (ιστοσελίδα της εφημερίδας Ελευθεροτυπία)
- <http://www.econlib.org/library/NPDBooks/Dolan/dlnFMA.html> (Διαδικτυακή βιβλιοθήκη)
- <http://filosofia.gr/> (διαδικτυακός τόπος με φιλοσοφικά θέματα

Ξένη

- «*The Economic Point of View*» Israel M. Kirzner
- «*The Theory of Political Economy*» W. Stanley Jevons
- «*The Historical Setting of the Austrian School of Economics*» Ludwig von Mises Copyright © 1984 by the Ludwig von Mises Institute.
- «*The Historical vs The Deductive Method*» *Annals of the American academy volume 1(1890-91)*